

КАРОМАТУЛЛО
РАҲИМЗОДА

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИҚОН

(Қитоби дарсӣ барои донишҷӯён)

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ФАРҲАНГ
ВА САНЪАТИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ
МИРЗО ТУРСУНЗОДА»

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ
МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии
Тоҷикистон тавсия кардааст

Душанбе – 2022

ББК. Я 7385.31+82

УДК. 78+398(07.8) (575.3)

Р-41

Мухаррири масъул:

профессор Р. Раҳмонӣ

Муқарризон:

д. и. т. А. Раҷабов, д. и. с. Ф. Улмасов,

н. и. ф. А. Маҷнунов, н. и. ф. Т. Ҳафизов

Раҳимзода К. С. Эҷодиёти мусиқии маросимии тоҷикон (китоби дарсӣ барои донишҷӯени муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) / Мухаррири масъул: Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: нашриёти «Нашри Камол», 2022. – 264 с.

Ин рисола ҳамчун китоби дарсӣ барои донишҷӯени макотиби олий тавсия шудааст, ки дар он эҷодиёти халқ, фарҳанги мардум, маросимҳо, расму оинҳо, суруҳҳои халқӣ, ба таври кулӣ фолклор тадрис мешаванд. Донишҷӯен аз китоб оид ба масъалаҳои назарӣ ва амалии эҷодиёти мусиқии маросимии тоҷикон маълумот мегиранд.

ISBN 978-99985-68-57-0

© К. Раҳимзода, 2022 с.

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

ПЕШГУФТОР

Пас аз Истиқлоли Тоҷикистон (9-уми сентябри соли 1991), ба хусус баъди сессияи XVI-уми Маҷлиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (19 ноябри соли 1992) бо Сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар кишвари мо бухрони шадиди солҳои охири асри XX баргараф шуда, барои бунёди давлати дунявӣ ҳуқуқбунёд сазйю кӯшиши зиёд мешавад. Дар тӯли 30 соли давлатдорӣ Тоҷикистон дар сиёсат, иқтисодиёт, зиндагии маишӣ ва рушди фарҳангии кишвар лиғаргунҳои кулӣ ба вучуд омаданд. Ба хусус нисбати худшиносӣ, ватандӯстӣ, рушди маънавияти ҷомеа таваҷҷуҳ бештар гардид.

Дар ин раванд тарбияи ҷавонон дар руҳияи худшиносӣ ва ватандӯстӣ муҳим мебошад. Барои он ки ҷавонон ба миллат ва кишвари худ муҳаббат дошта бошанд, бояд онҳоро ҷунон тарбия кард, ки фарҳанги гузашта ва имрӯзи худро хуб бидонанд. Аз ин рӯ, ҷавонро лозим аст, ки дӯстдори забон, таърих ва фарҳанги суннати ниёгони худ бошанд ва онро биомӯзанд. Ин аст, ки давлати Тоҷикистон бо Сарвари Пешвои миллат ҳамеша ба ҷавонон таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Аз ҷумла дар таърихи 21 майи соли 2021 дар «Суханронии Президенти

DENOV TADBIRKORLIK
VA PEDAGOGIKA
INSTITUTI ARM
№ 5924

маънии истилоҳи «суруд ва мусиқӣ»-ро дар якҷоягӣ дар бар дорад. Мисоли барҷастааш он аст, ки дар давраи Истиклолияти кишвар аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон ба мусиқии беҳамтои суннатии «Шашмаком» ва «Фалак» мақоми давлатӣ дода шуд. Вобаста ба ин Сарвари кишвар таъкид намудаанд, ки сарояндагон, навозандагон ва мусиқишиносон барои омӯхтани «Шашмаком» ва «Фалак» талоши бештар намоянд ва барои ба оламиён муаррифӣ намудани он кӯшиш ба харҷ диҳанд. Аз ин рӯ, мақсад аз «мусиқӣ» гуфтан ин ҳамон «суруд» аст, ки мо дар ин китоб бештар ба ҷиҳати мусиқии он аҳамият медиҳем, ки бо овоз сароида мешавад.

Боиси сарфарозист, ки маҳз дар давраи Истиқлоли Тоҷикистон бо талоши олимон ва омӯзгорони мусиқишинос оид ба фанҳои ҷудогона дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ таълиф шуда истодаанд. Инак, барои омӯхтан ва таҳқиқ намудани эҷодиёти мусиқии суннатии фолклории халқи тоҷик низ шароити мусоид фароҳам омадааст. Акнун муҳаққиқон ба паҳлуҳои гуногуни мусиқӣ, ба мисли сабки иҷро, ба нота даровардан, трансформатсия, сабки мусиқии минтақаҳо, мусиқии халқӣ (фолклорӣ) дар рафти маросимҳои анъанавӣ, дар оила ва ғайра диққати бештар медиҳанд. Барои таълим ва таҳқиқи он роҳи васеъ боз гардид, ки ба ин восита мо низ роҷеъ ба як бахши асосии эҷодиёти мусиқии халқии тоҷикон – «эҷодиёти мусиқии маросимии тоҷикон» ин китоби таълимии мазкурро омода намудем.

Маълум аст, ки ҷамъоварӣ ва таҳқиқи амалии мусиқии халқӣ тоҷик аз охири асри XIX шуруъ шуда, баъдан дар асри XX таҳти таъсири муҳаққиқони рус сураи гирифтааст. Бинобар сабаби он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудопозири Иттиҳоди Шӯравӣ ба шумор мерафт, олимони санъатшиносии тоҷик бештар аз осори илмии русҳо ва ё ба воситаи забони русӣ аз осори кишварҳои лигар истифода менамуданд. Аз ин сабаб истилоҳоти зиёди санъатшиносии асосан аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Дар бораи истилоҳоти мусиқӣ дар байни олимони рус то имрӯз баҳсои ҷидома доранд. Агарчӣ ба забони русӣ истилоҳоти «народная музыка» (мусиқии халқӣ), «этномузыкалогия» (мусиқии қавмӣ), «музыкальная культура» (фарҳанги мусиқӣ), «народное песенное» (сурудани халқӣ), «музыка и традиционная культура» (мусиқӣ ва фарҳанги суннатӣ) ва ғайра нисбати мусиқии халқӣ ба қор меравад, вале роҷеъ ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқи мусиқии халқии русҳо асосан истилоҳи «Народное музыкальное творчество» (эҷодиёти мусиқии халқӣ) нисбати омӯзиш ва таҳқиқи мусиқии халқӣ мувофиқ афтодааст [ниг.: Нурджанов 1956; Беляев 1962; Эйхгорн 1963; Таджикова 1974; Данскер 1975; Вызго 1980; Алексеев 1989; Болонов 2002; Нурджанов 2001; Хакимов 2001; Низамов 2003; Толмачев 2006; Таваккалов 2006; Азизӣ 2012; Банин 2013; Джанизаде 2013; Лобкова 2020].

Дар асри XX, то имрӯз истилоҳи «эҷодиёти мусиқии халқӣ» (ё мусиқии фолклорӣ)-ро, дар шаклҳои

гуногун, муҳаққиқони тоҷик низ мавриди истифода қарор медиҳанд. Дар натиҷаи мутолиа ва мушоҳида аён ғашт, ки дар қорҳои илмии муҳаққиқони тоҷик истилоҳоти «эҷодиёти мусиқии халқӣ», «мусиқии анъанавӣ», «мусиқии суннатӣ», «мусиқии шифохӣ ё «даханӣ», «этномусиқӣ», «фолклори мусиқӣ», «мусиқии фолклорӣ», «мусиқии миллий», «мусиқии маросимӣ», «сурудҳои маросимӣ» ва ғайра ба қор мераванд [ниг.: Таджикова 1970; Зехниева 1978; Сурудҳои Тоҷикистон 1993; Азизи 2009; Ҳақимов 2012; Алла 2013; Низомов 2014; Нурджанов ва Кабилова 2014; Сурудҳои мардуми Кӯлоб 2015; Раҳмонӣ 2015; Худойбердиев 2016; Зубайдов 2017; Курбонӣ 2017; Фалак 2019].

Баъди омӯзиш ба чунин натиҷа расидем, ки нисбати ин соҳаи мусиқии суннатӣ истилоҳи «эҷодиёти мусиқии халқии тоҷикон»-ро ба қор бурдан муносибтар аст. Маъмулан муҳаққиқон дар бораи ин навъ мусиқӣ истилоҳи «мусиқии фолклорӣ»-ро низ ба қор мебаранд. Ҳатто чунин аст, ки истилоҳи «фолклор»-ро нисбати ҳамаи бахшҳои фарҳанги анъанавии халқӣ мавриди истифода қарор медиҳанд. Аз ин ҷиҳат соҳаи «эҷодиёти мусиқии халқии тоҷикон» бо дарси фолклори тоҷикон (эҷодиёти даҳанакии халқӣ тоҷик, адабиёти шифохӣ, адабиёти гуфторӣ ва ғ.), ба хусус осори таҳқиқи сурудҳои халқии тоҷикӣ, пайвастиҳои ногуфтаҳои дорад. Дар ин самт мо хатман ба осори фолклоршиносон, ба монанди - Р. Амонов, Б. Шермухаммадов, Н. Шакармамадов, Р. Аҳмадов, Д.

Обидов, Р. Раҳмонӣ, Д. Раҳимӣ ва дигарон, ки дар асарҳои онҳо дар бораи сурудҳои халқӣ низ изҳори назар намудаанд, таъя ҳоҳем кард.

Чун пештар ишора кардем, муҳаққиқони рус нисбати ин ришта ва дастурҳои таълимии он истилоҳи «Народное музыкальное творчество» (Эҷодиёти мусиқии халқӣ)-ро ба қор бурдаанд. Аз ин ҷиҳат, бо таъя ба онҳо, нисбати ин соҳа ба таъри кулӣ истилоҳи «Эҷодиёти мусиқии тоҷикон»-ро муносиб донистем. Ҳар чанд мо бо таҳқиқи эҷодиёти мусиқии халқии тоҷикон машғул мешавем, вале ёдовар бояд шуд, ки манзур ҳамаи мусиқии халқии фолклорӣ аст. Ин мусиқӣ ҳазорон сол аст, ки дар ақсари маврид дар якҷоягӣ бо суруд дар байни мардум роиҷ аст.

Таъри дар аввал ишора намудем, ин китоби таълими асосан як бахши ин мусиқии халқиро, ки домани густурда дорад, дар бар мегирад. Он «Эҷодиёти мусиқии маросимии тоҷикон» аст, яъне маросимҳои мавсимӣ ва оилавӣ.

Ин китоби дарсӣ дар асоси таърихи мусиқии қадим ва маводи мусиқии анъанавии халқӣ тоҷик, ки дар тӯли асри гузашта ва то имрӯз ҷамъоварӣ шудааст, таълиф гардидааст. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки то ҳол оид ба мусиқии халқии маросимии мардуми тоҷик қадом дастур ва китоби таълимии ҷудогона таълиф нашудааст. Дар ин иртибот мо кӯшиш намудем, ки дар асоси маводи мавҷуда, донишҷӯёро бо таърихи гузашта ва масъалаҳои имрӯзи мусиқии маросимии анъанавии мардуми тоҷик ошно намоем.

Тавре ки аз ҷониби муҳаққиқон гуфта мешавад, мусиқӣ низ забони хоси худро дорад. Забони гуворон мусиқии халқӣ аз забони мусиқии касбӣ тафовут дорад. Агар мо ин тафовутро бо истифодаи истилоҳоти илмӣ муосир ва дар асоси муқоисаи мусиқии халқҳои дигар нишон диҳем, масъала боз ҳам равшантар мешавад. Аз ин рӯ, риштаи «Эҷодиёти мусиқии маросимии тоҷикон» бояд дар пайвастагии фанҳои таҳассуси назариявӣ, ба мисли: «Таърихи мусиқии тоҷик», «Солфеджио», «Таҳлили асарҳои мусиқӣ» ва монанди ин дар ҳамбастагӣ омӯхта шавад. Чунки донишҷӯ аз ин тариқ ҳам гӯш кардан, азбар намудани матн ва ҳам тафаккури мусиқии ҳешро инкишоф мебахсад.

Ба як нуктаи дигар низ бояд таваҷҷуҳ кард, ки «Эҷодиёти мусиқии маросимии тоҷикон» бояд дар ҳамгироӣ бо илмҳои этнология, антропология, фольклор, таърих, филология ва дигар улуми иҷтимоӣ омӯхта шавад. Чунки ин мусиқӣ дар раванди зиндагии мардум, дар пайвастагии маросимҳо, ҷашнҳо, оинҳои гуногун иҷро мешавад. Яъне ҳар навъи мусиқии фольклорӣ вобаста ба контексти фарҳанги мардум функсияи худро дорад, ки онро танҳо дар рафти он бояд таҳқиқ ва таҳлил намуд. Ба ибораи дигар, суруду зарбу оханги мусиқӣ бо фаъолияти кори одамон, бо суннатҳои мардумӣ, бо тақвими фаслҳои сол, маросимҳои оилавӣ, ҷашнҳо ва амсоли ин пайвастагӣ доранд.

Зимнан ишорат намуданро лозим медонем, ки онҳо ба мусиқии маросимии халқӣ тоҷик, ба таври ҷудогона набошад ҳам, дар раванди таҳқиқи худ дар асарҳои назарӣ ва амалии фольклорӣ, муҳаққиқон, композиторон, сарояндагон ёд намудаанд. Баъзе аз муҳаққиқон, ба мисли Ф. Азизӣ, Н. Ҳақимов, А. Низомов, Н. Нурҷонов мусиқии анъанавии маросимиро дар партави таърихи гузашта таҳқиқ намудаанд. Оид ба хусусият ва тафовути мусиқии анъанавии маросимӣ ва касбӣ назари худро бо асосҳои баён доштаанд [ниг.: Ҳақимов 2004; Азизӣ 2009; Низомов 2002; Низомов 2003; Низомов 2014; Нурҷонов 2002].

Ҳамчунин баъзе муҳаққиқон ва сарояндагон ҳангоми сабти нота ё нашри осори эҷодкардаи худ ба мусиқии маросимии халқӣ низ аҳамият додаанд. Онро дар пайвастагии «Шашмақом» ва «Фалак» омӯхта, мусиқии касбиро рушд додаанд, ки дар ин кор саҳми композиторон ва сарояндагон низ назаррас аст [ниг.: Нурдҷанов 1956; Нурдҷанов 2001; Ҳақимов 2004; Қурбонӣ 2006 ва 2017; Ҳасанов 2010; Ҳолов 2011; Нурдҷанов, Кабилова 2014-2015; Низомӣ 2016; Худойберидев 2016; Обидпур 2018; Фалак 2019].

Акнун ба як масъалаи дигар низ равшанӣ меандозем. Ин масъала он аст, ки мусиқии халқӣ (фольклорӣ)-ро метавон ба ду бахш ҷудо кард. Яке ин аст, ки оҳанг ва матни суруд дар якҷоягӣ иҷро мегардад. Дигаре ин аст, ки оҳанг фақат аз тариқи садои даҳон ё созҳои мусиқӣ, бидуни матни суруд иҷро ме-

шавад. Бояд гуфт, ки дар ин китоб мо асосан ба ҳам-
бастагии оҳанг ва матн дар раванди маросимҳо
аҳамият медиҳем. Яъне матне, ки сарида мешавад.
Маъмулан баҳши дуюм, ки танҳо оҳангу нағма аст,
бояд ҷудогона таҳқиқ ва тадريس шавад.

Тавре, ки дар боло ишора шуд, доманаи эҷоди-
ёти мусиқии халқии тоҷикӣ хеле фарох аст. Аз ин рӯ,
дар ин китоб донишҷӯён асосан бо як соҳаи муҳими
мусиқӣ, ки аз замонҳои қадим то имрӯз бо анъанаҳои
маросимӣ пайваست буда, бо матни сурудҳои халқӣ су-
руда мешаванд, шинос мегарданд. Ҳамин тавр
ҳадафи аслии ин асар донишҷӯёро бо масъалаҳои
зерин шинос намудан аст:

- маълумоти мухтасар додан оид ба таърихи гу-
заштаи мусиқии халқӣ;
- ба донишҷӯ расонидани вазъи кунунии му-
сиқии маросимии мардуми тоҷик;
- равишҳои омӯхтан, гирд овардан, ба нота
сабт намудани мусиқии маросимии фолклори
тоҷикон;
- таҳқиқи вариантҳо, коркарди матнҳо ва аз
ҷиҳати илмӣ баррасӣ кардани онҳо;
- ташвиқу тарғиби иҷрои матнҳои мусиқии ма-
росимии тоҷикон;
- бедор намудани завуқу муҳаббати донишҷӯён
ба мусиқии маросимӣ, ҳамчун намунаи қадими мада-
нияти тоҷикон;
- нишон додани мавқеи созҳои мусиқии сунна-
тии тоҷикӣ дар раванди иҷрои мусиқии маросимӣ;

– ба донишҷӯ фаҳмонидани масъалаҳои умдаи
гирдоварӣ, наشر ва таҳқиқи мусиқии маросимии
фолклории мардуми тоҷик ва шинос намудани онҳо
бо адабиёти илмӣ, оммавӣ ва ғ.

Ин китоб донишҷӯёро бо таърих ва назарияи
мусиқии анъанавии маросимӣ ошно намуда, онҳоро
бедор месозад, ки бо равишҳои илмӣ ва амалӣ ошно
шаванд:

- сабт намудани суруд ва мусиқии фолклории
маросимӣ мувофиқи тақозои илмӣ;
- коркард ва интиҳоби намунаҳои бехтарини
мусиқии маросимӣ барои репертуари гуруҳҳои
эҷодӣ;
- омӯхтани раванди банотагирии мусиқии ма-
росимӣ, таҳлил ва омӯзиши минбаъдаи он;

Дар асоси донишҳои гирифта, донишҷӯ бояд:

- хусусияти жанрӣ, таърихӣ, макон, замон, саб-
ку услуби мусиқии маросимиро дуруст муайян карда
тавонад;
- аз пешрафтҳои мусиқии фолклорӣ ва илмҳои
пайваста ба он огоҳ бошад;
- адабиёти илмӣ мавҷударо дар соҳаи му-
сиқии шиносӣ аз худ намояд;
- гирдоварӣ ва банотагирии мусиқии халқии
маросимиро омӯзад;
- иҷро ва сабки маҳаллии мусиқии халқии ма-
росимиро муайян карда тавонад.

Омӯхтани мусиқии фолклории мардуми тоҷик,
аз ҷумла мусиқии маросимӣ, барои инкишофи тафак-

кури эҷодӣ ва мустақилона азбар намулдани мавод ба донишҷӯ мусоидат мекунад.

Марҳилаи муҳими омӯзиши мусиқии маросимӣ, баъди омӯхтани масъалаҳои назарӣ ва амалӣ ин баргузор намудани кори майдонӣ аст, ки маъмулан он таҷрибаомӯзии донишҷӯён мебошад. Тибқи барномаи донишҷӯён дар фасли тобистон (мувофиқи барномаи таълимӣ ягон фасли дигари сол) ба маҳалҳо рафта, худашон дар баъзе маросимҳо, ҷашнҳо иҷроӣ расму оинҳо иштирок намуда, мавод гирд меоваранд. Барои мардум оид ба мусиқии анъанавӣ иттилоъ дода, бевоҳидона аз сарояндагон ва навозандагони маҳаллӣ намунаҳои мусиқии маросимии маҳаллиро ба воситаи диктофон, видео ва ғ. сабт мекунаанд. Ҳамчунин дар раванди иҷроӣ матн овозхонҳо ё навозандагонро аксбардорӣ менамоянд. Мутаассифона, то имрӯз оид ба равиши гирдоварии маҳз мусиқии фолклории тоҷикӣ ягон дастурамале надорем. Пас лозим медонем, ки дар ин самт аз асарҳои мавҷудаи фолклоршиносон, ки дар бораи кори майдонӣ таълиф намудаанд, истифода намоем [ниг.: Раҳмонӣ, 2018б].

Дар раванди дарс донишҷӯён бояд ба иҷрои мусиқӣ ва сурудҳои маросимии халқӣ аҳамият диҳанд. Дарсро дар пайвастагии осори мусиқии фолклорӣ, аз ҷиҳати назарӣ ва амалӣ азхуд намуда, ҳангоми таҳлили асарҳои мусиқии халқӣ ба ин нуктаҳо бояд таваҷҷуҳ намоянд:

1. Ба таҳлили ритмикии сохтори нағма (оҳанг), нағма, ба ҳиҷоҳо тақсим намудан, мусиқиро ба зарбҳои сурудӣ ҷудо карданро бидонанд.

2. Композитсияи шакли сурудро муайян карда наонанд, ки аз инҳо иборат аст: нимхат (ячейкаи суруди мусиқӣ), хат ва банди (даври) мусиқӣ.

3. Донишҷӯ бояд матни сурудро, ки дар қолаби жанри шеърӣ аст, таҳлил намояд. Яъне тактеъ ва ҳиҷоро дар таносуби зарбҳои воҳиди мусиқӣ муайян созад, микдори ҳиҷоҳои шеър, воҳидҳои мусиқӣ, қанҷҳои мусиқӣ, васли ҳиҷоҳои дарозу кӯтоҳ ва ғайраро донанд. Бо шунидани суруд муайян намояд, ки оҳанг на зарби он дар кадом вазни шеърӣ бо задаҳои мантиқии дуруст сароида шудааст ё на.

4. Сохтори лаҳнии оҳангро таҳлил карда тавонад, ки аз инҳо иборат аст: тақсим кардани сохтори суруд ба ячейкаҳои мусиқӣ; таҳлили қаторовоза ва системаи пардаҳои устувор ва ноустувор дар ҳар ячейка; муайян кардани лаҳни суруд дар асоси сарпарда, пардаҳои устувор ва ноустувор; муайян намунаҳои нағмаҳои композитсияи мусиқӣ, бо нишон додани микдори ячейкаҳо ва сохтори нағмаҳо ва ғ.

5. Дар раванди дарс худӣ донишҷӯ низ бояд матни сурудҳоро ҳифз намояд ва ҳамчунин аз жанрҳои дигари мусиқии суннатии мардуми тоҷик оғох бонад.

Дар охир ёдовар мешавем, ки микдори умумии дарсҳо дар шакли кредит аз 4 кредит (96 соат) иборат аст. Тибқи тақсирот барои машғулиятҳои лексионӣ-

назариявӣ – 2 кредит (48 соат), барои машғулиятҳои семинарӣ-амалӣ – 1 кредит (24 соат), барои корҳои мустақилонаи донишҷӯён – 1 кредит (24 соат) ҷудо шудааст, ки омӯзгор хангоми тадрис ба таври мустақилона ба ин тақсимоат бояд тавачҷуҳ намояд.

Саволҳо:

Дар бораи Истиқлолият ва Иҷдосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чиро медонед?

Оид ба ҷавонон Пешвои миллат чӣ гуфтаанд?

Давлат ба кадом навъи мусиқӣ тавачҷуҳ намунадааст?

Роҷеъ ба истилоҳоти русии мусиқии халқӣ чӣ медонед?

Кадам мусиқишиносони русро номбар карда метавонед?

Ному насаб ва асарҳои эҷод намудаи мусиқишиносони тоҷикро номбар намоед.

Дар бораи истилоҳи мусиқии маросимӣ ва фолклорӣ иттилоъ диҳед.

Кадам фолклоршиносонро медонед?

Мусиқии халқиро ба чанд бахш метавон ҷудо кард?

Мақсад аз омӯхтани мусиқии маросимӣ чист?

Мусиқии маросимӣ кадом масъалаҳоро меомӯзад?

Адабиёт:

Азизи Ф. Маком и фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков. Душанбе: Адиб, 2009.

Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1968.

Данскер О. Музыкальная культура советского Таджикистана // Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1946–1956). Вып. 2. – Душанбе, 1975, с. 3–61.

Зубайдов А. Мусиқии тоҷикон дар давраи Истиқлол. Душанбе: Аржанг, 2017.

Низомов А. Таърихи мусиқии тоҷик. Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014.

Нурджанов Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов (XIX–XX вв.). Душанбе: Матбуот, 2001.

Раҳмон Э. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонони кишвар // Пайванд, 2021, №44(№2), с. 5–22.

Раҳмонӣ Р. Фоклори тоҷикон: дарсоҳ аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: ДМТ, 2021.

Раҳмонӣ Р. Кори майдонӣ: роҳнамо оид ба гиридовари адабиёти гуфторӣ тоҷикон (Дастури таълимӣ). Душанбе: Офсет-Империя, 2018а.

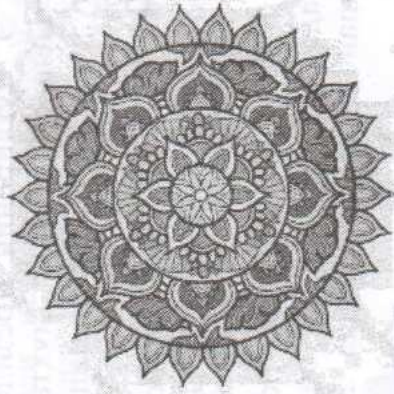
Таджикова З. Таджикская народная музыка // Таджикская советская социалистическая республика (ЭСТ). Душанбе, 1974. С–110 с.

Толмачев Ю. А. Народное музыкальное творчество: учебное пособие. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006.

Фалак (Китоби дарсӣ). Китоби I. / Муратгӣ: С. Каримов / Зери назари Ф. Азизӣ. Душанбе: ЭР-Граф, 2019.

Хакимов Н. Музыкальная культура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история). Кн. II: История музыкального инструментария таджиков. Худжанд: Меркурий, 2004.

Худойбердиев С. С. Эҳёи мактабҳои суннатӣ – асолати хувиёти мусиқии миллий. Хучанд: Ношир, 2016.

БАҲШИ 1: ТАЪРИХ ВА МАХСУСИЯТИ МУСИҚИИ ХАЛҚИИ ТОҶИКОН

1.1. Нигоҳе ба таърихи мусиқии халқи тоҷик

Мусиқии фолклории тоҷикон таърихи дуру дароз дошта, баъзе унсурҳои он дар тасвирҳо ва осори ҳаттии пеш аз мелод низ дида мешавад. Аз тасвирҳои рӯи санг, девори горҳо, тасвири деворҳои замонҳои пеш, ки аз Осиёи Миёна то замони мо расидааст мислӣ мешавад, ки дар баъзе аз онҳо амалҳои хунари ва намоишӣ дида мешаванд [ниг.: Гафуров 1998, с. 24-25].

Ҳамчунин агар ба осори ҳаттии замони бостон, аз ҷумла «Авесто», «Ригведа» ва дигар сангнавиштаҳо назар намоем, мебинем, ки оид ба бонариҳои аотирии хиндуориёён унсурҳои фарҳанги мардумӣ, аз ҷумла мусиқии фолклорӣ низ иттилооте вучуд доранд. Тавре ки дар сарчашмаҳои юнонии пеш аз мелод омадааст, мусиқии фолклории мардуми эронитабор дар сароиши хунёгарон ва гусонҳо асосан

дар байни мардум хеле ривоч доштааст. Дар он замонҳо тамоми осори фарҳанги суннатӣ пайваста ба мусиқии фолклорӣ аз ҷониби хунёгарон сароида мешудааст. Ин сарояндагонӣ халқӣ корнамоӣ ва қаҳрамонӣ паҳлавонӣ замони худро ситоиш менамуданд. Онҳо дар замони Модҳо ва баъдҳо Ҳахоманишиён ва Сосониён низ буданд [ниг.: Бойс 1368; Хакимов 2001 ва 2004; Раҳмонӣ 2017, с. 546].

Қабл аз ислом дар замони Модҳо то поёни давраи Сосониён як чараёни паҳновари хунёгарӣ мавҷуд будааст. Ин чараён дар тамоми минтақаи суқунати мардуми эронитабор густариш ёфта, онҳо бо сурудаҳои дилангез мардумро шод мекардаанд. Аз тариқи созу навои худ ҳаёти модӣ ва маънавии мардумро месароиданд. Аз сарчашмаҳо маълум аст, ки хунёгарон ва гусонҳо, омӯхтаҳои худро дар ҳофиза нигоҳ дошта, бадохатан месароиданд. Бехтарин мисол ин сурудҳои Борбад мебошад, ки дар дарбори яке аз шохони Сосониён буда, хунарнамоӣ намудааст [ниг.: Рачабов 1988; Нурджанов 2002; Низомӣ 2014; Раҳмонӣ 2017].

Дар асоси сарчашмаҳои ҳаггӣ метавон гуфт, ки мусиқии фолклорӣ тибқи анъанаи шиғохӣ рушд ёфтааст. Муҳаққиқони таърих, адабиёт, забон ва дигар анвои фарҳанги мардум, ба хусус мусиқшиносон

ҷунин назар доранд, ки аз замонҳои қадим осори маънӣ аз ҷониби хунёгарон, гусонҳо ва ё сарояндагон пешкаши мардум мегардид. Хунёгарон дар замони қадим бо ҳамин номи «хунёгар» машҳур буданд, ки дар сарчашмаҳо омадааст. Луғатшиносон ба мисли М. Муин ва дигарон ин калимаро ба маънои сароянда, хонанда, овозхон шарҳ дода, ҳамчунин ишора намудаанд, ки баъдҳо гусон мегуфтанд. Маънии гусон (кӯсон), мусиқидон, хунёгар, сарояндаи даврони бостон аст. Калимаи паҳлавии кӯсон (Kusani), гусон (gwsan), магусенӣ (magoseni), маҷусонӣ (majusani) ба шакли «кӯсон» ва «гусон» вориди забон ва адабиёти мардуми форсизабон гардидааст. Дар луғатномаҳо гусонро навъе аз сарояндагӣ ва номи шахси найнавоз дар замони подшоҳони қадим гуфтаанд. Аз ҷумла Муҳаммад Муин ин калимаи портиро, яъне gwsan-ро ба маънои мусиқидон ва хунёгар доништа аст [ниг.: Муин 1371].

Ҳамин гусонҳо яке аз қадимтарин сарояндагонии мардуми эронитабор буданд, ки матнҳои аз устодони худ омӯхтаҳо ба таври шиғохӣ иҷро менамуданд. Олими эроншинос М. Бойс ҳангоми таҳқиқи «Авесто», ишора мекунад, ки устура, суруд, ҳамоса ва дигар анвои назми бостонӣ маъмулан ба таври гуфторӣ буд. Ин сурудаҳо аз ҷониби гусонҳо сароида

мешуд. Ба гуфти ин олими англис гусон дар ҳаёти маънавии портҳо ва ҳамсоёгони онҳо то охирҳои давраи сосониён нақши назаррас доштааст. Дар он рӯзгорон гусон ҳамчун шоири сарояндаю навозанда эҳтиром доштааст [ниг.: Бойс 1368].

Бояд гуфт, ки сарояндагон, овозхонон ва со-зандагоне, ки то замони мо расидаанд ва дар мано-тики гуногун ҳастанд, онҳо ноқилони фарҳанги мар-дум мебошанд. Метавон онҳоро идомадиҳандагони хунёгарони даврони пеш аз ислом гуфт. Ба гуфти Р. Раҳмонӣ ин хунёгарон бо мурури замон тағйири ном карда, дар замони мо бо номҳои овозхон, сароянда, гӯянда, маддох, наққол, кассагӯ, дostonсаро, хофиз, гӯргулисаро машҳур гаштаанд [ниг.: Раҳмонӣ: «Гу-сон» 2015].

Дар ин ҷо метавон ёд намуд, ки дар осори хат-тии замони Сосониён аз намунаҳои мусиқии фолк-лорӣ низ ёдоварӣ шудааст. Ҳамчунин дар осори за-бонҳои дигари гурӯҳи эронӣ ба мисли сугдӣ, бохтарӣ, хутанӣ, хоразмӣ, ки то имрӯз расидааст, дар бораи мусиқии фолклорӣ ишораҳои дида мешаванд. Аз Панҷакенти қадим пайдо шудани тасвирҳои мусиқӣ далели раднашавандае аз шухрати мусиқии фолклорӣ мебошад. Дар ин бора муҳаққиқон борҳо ёдовар шудаанд ва бархе аз онро мавриди таҳқиқ қарор

додаанд. Аз ҷумла А. Ҷалилов гуфтааст: «Дар мусав-нараҳо расмҳои мутрибон низ ҳастанд, ки барои омӯختани маданияти мусиқии сугдиён аҳамияти ка-лон доранд. Масалан, дар девори яке аз биноҳои сура-ти зебои зани уднавозро мебинем, ки дар бар куртаи шиҳини сафед, дар сар тоҷи заррин ва дар дастон бо-зубанду аңгуштаринҳои тилло дорад; бо дасти чап удро дошта, бо дасти рост ба торҳои он нохун меза-над. Уд хилолшакл буда, қисми болояш сари аҷдарро мемонад. Дар рӯи девори дигаре тасвири се мутрибро мебинем, ки дар болои қолин ништааанд... Дар де-вори яке аз хонаҳои дигар сурати ҷаҳор мутриба низ акс ёфтааст. Ҳамаи ин гувоҳӣ медиҳад, ки сугдиён ба мусиқӣ шавқу ҳаваси калон доштаанд ва барбаг, уд, най, даф, дойра, қўшнай барин асбобҳои мусиқӣ ҳе-ле маълум будаанд» [Ҷалилов 1984, с. 475].

Роҷеъ ба таърихи гузаштаи мусиқии мардуми тоҷик профессор А. Низомӣ дар асари арзишманди илмӣ хеш «Таърихи мусиқии тоҷик» ба таври муфассал дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ, бoston-шиносӣ, адабӣ ва фолклорӣ суҳан гуфтааст. Ӯ дар ин рисола таърихи пешинаи мусиқии халқи тоҷикро дар контексти мусиқии кишварҳои дунёи қадим ва ҳамза-бонон таҳқиқ намудааст. Дар ин рисола низ оид ба

мусиқии халқӣ ва ҳам мусиқии касбӣ, ки дар гузаштаҳо чи гуна буд, маълумот дода шудааст.

Рисолаи А. Низомӣ аз 13 боб иборат аст. Боби аввали ин рисола «Мусиқии дунёи қадим» ном дорад. Ӯ дар ин боб дар бораи пайдоиши мусиқӣ, ҷиғунагии он дар даврони бостон ва кишварҳои қадим иттилоъ додааст. Боби дуюмро муаллиф «Маданияти мусиқӣ дар давраи ҳазорсолаи аввали қабл аз мелод» номгузорӣ намуда, дар асоси сарчашмаҳо ба мусиқии пеш аз мелод назар афкандааст. Зимни назари худ бар он ишора намудааст, ки дар он рӯзгорон ниёгони мо чи гуна мусиқӣ доштанд, ба мусиқӣ чӣ гуна таваҷҷуҳ менамуданд. Боби сеюм «Мусиқии Бохтари қадим» ном дорад, ки он бевосита ба мусиқии ниёгони тоҷикон марбут аст. Муаллиф дар бобҳои баъдӣ – чаҳорум оид ба «Маданияти мусиқии давраи Сосониён», панҷум «Маданияти мусиқии Сугду Бохтар ва Тахористон», шашум «Маданияти мусиқии давраи истилои араб» сухан гуфтааст. Аз унвони бобҳои рисола маълум мешавад, ки ӯ ба таври муфассал таърихи гузаштаи мусиқии касбӣ ва халқии мардуми тоҷикро дар контексти таърих аз назар гузаронидааст. Ба ин васила дар бобҳои баъдӣ ба таърихи мусиқии беш аз ҳазорсолаи мусиқии тоҷикон назар намуда, дар боби ҳафтум дар бораи «Хунари мусиқии давраи Сомо-

ниён», дар боби ҳаштум оид ба «Инкишофи илм ва хунари мусиқӣ дар асри 11-ибтидои асри 13», дар боби нухум дар хусуси «Мусиқӣ дар давраи истилои мугул», дар боби даҳум роҷеъ ба «Маданияти мусиқӣ дар аҳди Темуриён», дар боби ёздаҳум оид ба «Таҷассуми ақоиди тасаввуф дар мусиқии суннатии тоҷик», дар боби дувоздаҳум дар бораи «Маданияти мусиқӣ дар асрҳои 16-19», дар боби сиздаҳум дар хусуси «Маданияти мусиқии халқи тоҷик дар давраи ба Россия ҳамроҳ гардидани Осиёи Миёна» сухан рондааст. Хуб аст, ки муҳаққикон, донишҷӯён ва дигар дӯстдорони мусиқии мардуми тоҷик аз тариқи ин асари арзипшманди илмӣ дар бораи таърихи гузаштаи мусиқии тоҷикон маълумоти зарурӣ гирифта метавонанд. Дар воқеъ дар осори хатии таърихӣ, мазҳабӣ ва адабии то асри IX, ки ба мо расидааст, дар байни мардуми ҳамтабор матнҳои насл мувофиқи анъанаи шакли назм ва ҳам дар шакли насл мувофиқи анъанаи гузашта идома дошт, ки дар онҳо роҷеъ ба мусиқӣ низ иттилоӣ зиёд метавон пайдо кард. Дар ин хусус рисолаи А. Низомӣ сарчашмаи арзипшманд ба ҳисоб меравад [муфассал ниг.: Низомӣ 2014].

Баъди истилои араб низ дар осори таърихӣ, ҷуғрофӣ, фалсафӣ, динӣ ва амсоли он дар бораи унсурҳои фолклорӣ, аз ҷумла мусиқии фолклорӣ, ме-

тавон маълумот пайдо намуд. Ҳарчанд дар таърих хат мавқеи худро пайдо кард, вале ҳамоно ба таври шиғохӣ, аз ҷониби овозхонони халқӣ сароидани осори манзуми лирикӣ ва ҳамосӣ идома дошт. Бояд гуфт, ки қариб дар аксари осори хатгӣ асрҳои IX-XIX оид ба мусиқии фолклорӣ ишораҳо ба назар мерасад. Ба хусус дар осори ҳамаи адибони классики форсии тоҷикӣ ва осори таърихӣ дар хусуси суруд, мусиқии халқӣ, сарояндагон, созҳои мусиқӣ, маҳфилҳои адабии сарояндагӣ ва ғайра иттилоӣ зиёд дида мешавад.

Ҳамчун мисол аз осори таърихӣ, этнографӣ, ёддоштӣ ва фарҳангии баъзе муҳаққиқони асрҳои пешин ёдовар мешавем. Аз ҷумла дар китобҳои «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ, «Осор-ул-боқия»-и Абурайхон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ (973-1048), «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайни Котиб машхур ба Байҳақӣ (тах. 996-1077), «Сиёсатнома»-и Абуалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исоқӣ Тусӣ машхур ба Низомулмулк (1017-1092), «Зайн-ул-аҳбор»-и Абӯсаид ибни Маҳмуди Гардезӣ (соли таваллуд ва вафот номаълум, асри XI), «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ (1485-1556), дар таъриҳҳои «Таърихи мусаввар» (Муҳаммад Ровандӣ, таълиф 1172), «Манокиб-уш-шуаро» (Қамолуддини Хотунӣ,

асри XII), «Чаҳор мақола» (Низомии Арӯзии Самарқандӣ, таълиф, 1177), «Китоб-уш-шеър в-аш-шуаро» (Диноварӣ, асри XI-XII), «Лубоб-ул-албоб» (Авфӣи Бухорӣ, соли таваллуд тахминан 1172-1176, соли вафот номаълум), «Баҳористон» (Ҷомӣ, равзаи 7-ум, асри XV), «Тазкират-уш-шуаро» (Давлатшоҳи Самарқандӣ, таваллуд соли 1436-38, вафот 1494), «Ғуҳфаи Сомӣ» (Соммирзои Сафавӣ, соли таълиф 1560), «Музаққир-ул-асҳоб» (Нисории Бухорӣ, соли таълиф 1566), «Тазкират-уш-шуаро» (Давлатшоҳи Самарқандӣ, соли таълиф 1601), «Музоққир-ул-асҳоб» (Малехон Самарқандӣ, соли таълиф 1688-1692), «Ғуҳфат-ул-аҳоб фӣ-тазқират-ил-асҳоб» (Возех Қорӣ Раҳматуллоҳ, зиндагӣ 1817-1894), «Наводир-ул-нақосъ»-и Аҳмади Дониш (1826-1897) ва боз асарҳои зиёде ҳастанд, ки дар ҳар кадоме ишораҳо ба мусиқии халқӣ маълумоте дида мешавад.

Аз ин осори хатгӣ маълум аст, ки дар тӯли беш аз ҳазор сол гӯяндагони моҳири сурудҳои халқӣ, сарояндагони осори ҳамосӣ, марсиясароён ва ғайра дар ҷашнҳо, маросимҳо, дар маҳфилҳо, тӯйҳо ва ҳамчунин рафти маросими мотам матнҳои манзумро бо сародҳои хушнаво месароиданд. Яъне мусиқии фолклорӣ ҳамеша дар байни мардум вучуд дошт ва имрӯз низ идома дорад. Баъзе намунаҳои онро дар тӯли 100-150

соли охир бостоншиносон, мардумшиносон, хуна-
ршиносон аз тариқи қовишҳои илмӣ, қори майдонӣ ба
даст овардаанд ва дар бораи онҳо асарҳои илмӣ
таълиф намудаанд.

Омӯхтани ҳаёти моддӣ, маънавӣ ва осори
фарҳанги шифоҳии қавму миллатҳои Осиёи Марказӣ,
аз ҷумла тоҷикон, дар асрҳои XVIII-XIX аз ҷониби
муҳаққиқони рус шурӯъ шуд. Дар нимаи дуюми асри
XIX муҳаққиқони кишвари Русия расму оинҳои
тоҷиконро низ омӯхтанд. Дар раванди ин омӯзиш ба
мусиқии фолклорӣ низ аҳамият доданд.

Аз маводи ғирдоваришудаи этнографӣ ва
фолклорӣ маълум мешавад, ки омузиши мусиқии
ҳалқии тоҷикон аз минтақаҳои Осиёи Миёна аз ни-
маи дуюми асри XIX оғоз шудааст. Ба ин қор асосан
муҳаққиқони гуногунсоҳаи рус машғул гардидаанд.
Инҳо сайёҳон, мардумшиносон, композиторон,
шарқшиносон буданд, ки хангоми ба ин минтақа бо
қорҳои гуногун сафар қардан мушоҳидаҳои ҳудро дар
бораи мусиқии мардуми тоҷик низ сабт намудаанд.
Агар инро ба таври нисбӣ ба ду давра ҷудо кунем,
давраи аввалро марбути охири асри XIX ва аввали
асри XX, давраи дуюмро марбути нимаи дуюми асри
XX то имрӯз метавон ҷудо қард.

Дар *давраи аввал* М. Г. Рыбаков (аввалин сабти
ишораҳои Шашмақом, с. 1899), А. Эйҳгорн, А. А. Боб-
ренский, А. А. Семёнов, А. Федченко, Н. Лыкошин,
М. С. Андреев, И. И. Зарубин ва дигарон кӯшиш
намудаанд, ки мусиқии тоҷикиро низ таҳқиқ намоянд.
Оқинҳои онро дар асарҳоишон ворид созанд, наму-
наҳои онро ғирд оваранд ва дар бораи он назари ҳуд-
ро баён намоянд.

Маълум мешавад, ки ин муҳаққиқон репертуа-
ри мусиқии мардумони Осиёи Марказӣ, аз ҷумла
тоҷиконро сабт намудаанд. Дар ин қори хайр хизма-
ти мусиқиишинос ва мардумшинос А. Эйҳгорн (1844-
1911) арзишманд аст. Ӯ соли 1871 аз байни мардум
намунаҳои мусиқии ҳалқиро ғирд овард. А. Эйҳгорн
нимни сафарҳои худ дар Осиёи Миёна асосан соҳҳои
мусиқии маҳаллиро ҷамъ овардааст. Ӯ дар мин-
тақаҳои Помир, Ӯш, водии Зарафшон ва ҷойҳои ди-
гар рафта, беш аз 40 адад соҳҳои мусиқиро аз мардум
ҳаридорӣ намуда, баъд онҳоро соли 1872 дар Осорхо-
наи политехникии Маскав, дар яке аз намоишҳои эт-
нографӣ ба тамошо гузоштааст. Тибқи ишораи А.
Низомӣ «худи ҳамон сол (1872 – К. Р.) ҳамин соҳоро
барои намоиш ба Осорхонаи Вена мебаранд, вале му-
тассифона, пас аз намоиши Вена аз ҳамон ҷо онҳо
нопақид мегарданд» [Низомӣ 2014, с. 344]. Ба ғуфти

А. Низомӣ ӯ баъдҳо дубора аз водии Зарафшон соҳаи мусикиро харидорӣ мекунад, ки ҳоло онҳо дар Осорхонаи фарҳанги мусикии Москва ба номи М. Глинка мавҷуд ҳастанд. Дар ин осорхона созҳои дутор, танбӯр, панҷтор (Бадахшон), гижжак (ғижжакҳои филизӣ аз Бадахшон), рубоб (аз ҷумла рубоби бадахшонӣ), конун, сурнай, кӯшнай, най, сарбознай (сарбозони хонҳо менавохтанд), карнай (қачқарнай), дойра, нағора, сафаил, ҷанг (лабчанг) мавҷуд аст. Ӯ ҳамчунин аз минтақаҳои Исфара, Хӯқанд, Ўш, Намангон, Бухоро сурудҳои халқиро гирд оварда ба нота даровардааст. Август Эйхгорн ҳамаи созҳои мусикиро шарҳ дода, намунаҳои оҳангҳои ба онҳо менавохтаро ба нота даровардааст [ниг.: Низомӣ 2014, с. 344-346].

Соли 2013 Т. М. Джанизаде дар бораи созҳои гирдовардаи А. Эйхгорн иттилоъ дода, ишора менамояд, ки ин осор баъдҳо дар намоишҳои гуногун таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва дӯстдорони мусикиро ба худ ҷалб намуд. Маълум мешавад, ки А. Эйхгорн дар замонҳои худ роҷеъ ба таҳқиқи мусикии фолклории тоҷикон хидмати арзишманде карда будааст. Ҳамин захираи эшон буд, ки дар натиҷа каталогҳои аввалини созҳои мусикӣ таҳия гардиданд. Баъдҳо аз рӯи ин каталогҳо таснифоти созҳои мусикӣ ба 3 гурӯҳ: торӣ,

нағора ва зарбӣ гурӯҳбандӣ карда шуданд [ниг.: Джанизаде 2013].

Мутаассифона, дар он корҳое, ки то Инқилоби Октябр ба инҷом расонида шудаанд, асосан маълумоти мухтасар ва гузоришҳо оид ба баъзе аз элементҳои фарҳанги мусикии фолклорӣ оварда шудаанд ҳалос. Бояд гирд овард, ки маълумотҳо хусусияти этнографӣ доранд. Аз ин муҳаққиқон дар он солҳо оид ба созҳои мусикӣ ва баъзе унсурҳои мусикӣ, аз ҷумла сурудҳои тоҷикӣ зохир намуздаанд ҳалос.

Дар нимаи аввали асри XX таҳқиқи мусикии фолклорӣ дар Ҷамбағаст бо фолклоршиносии тоҷикон сурат гирифт. Ҷунки маҳз фолклоршиносони тоҷик дар солҳои 20-30-ум намунаҳои ашъори шифоӣ (байт, тарона, дубайтӣ, рубой, суруд)-ро гирд оварданд, ки онҳо сароида мешуданд. Ба истилоҳи имрӯз онҳо марбути мусикии фолклорӣ буданд.

Дар солҳои сиюм матнҳои гуногуни сурудҳо аз тариқи матбуот ҷоп шуд, ки дар он солҳо фолклоршиносон ба сабти оҳанги матн машғул намешуданд. Ҷунки дар он солҳо аз як тараф муҳаққиқони касбӣ вучуд надоштанд, аз тарафи дигар ханӯз воситаҳои техникаи сабти овоз низ зиёд набуданд. Вале муҳаққиқон дар маҷмӯаҳои фолклорӣ намунаҳои сурудҳоро нашр намуда, дар бораи махсусияти су-

рудҳои халқӣ, тарзи иҷро, макони иҷро, шакли иҷро, шунавандагони ин гуна матнҳо ва ғайра маълумот меоварданд.

Агарчи дар солҳои 20-30-ум асри XX намунаҳои сурудҳои халқӣ ғирдоварӣ ва нашр шуданд, вале дар он солҳо маҷмӯаҳои ҷудогонаи сурудҳо нашр нашудаанд. Он нарав матнҳо, ки суруда мешуданд дар матбуоти давр ба нашр мерасиданд. Дар солҳои 30-ум мусикишинос Е. Е. Романовская бо мақсади ҷамъоварии маводи фолклорӣ ба водии Фаргона, Бухоро ва Помиру дигар ноҳияҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон ба экспедитсияҳои мусикии фолклорӣ мебарояд. Ё бо захмат матнҳои мусикии фолклории дар он давра дастрас бударо сабт мекард. Хатто агар дар дохили матни насрӣ (ба мисли афсона) суруде бошад, онро аз нигоҳи мусиқӣ шарҳ меод. Аз ҷумла соли 1937 матни афсонаи «Тошбек ва Гулқурбон» («Тошбек и Гуль-Курбон»)ро дар маҷаллаи «Советская музыка» нашр намуда, дар бораи пайвастагии ин афсона бо мусиқӣ назари худро баён менамояд [ниг.: Романовская 1937, с. 52-53].

Ё баъдҳо, соли 1957, натиҷаи корҳои соли синоманҷом додашро дар китоби «Статии и доклады. Записи музыкального фольклора» (Мақолаҳо ва суҳанронихо. Сабти мусикии фолклорӣ) ба нашр мера-

сонад. Е. Е. Романовская дар ин мақолаҳо ва матнҳои сабткардаш дар бораи сурудҳои занони водии Фаргона, сурудҳои мардуми Бухоро, мусикии Помиру ва ғайра зимни шарҳу тавзеҳот назари худро баён намудааст. Ё дар асоси ин сабтҳо ва сабти сурудҳои дигар онҳоро ба шаш даста гуруҳбандӣ кардааст: а) сурудҳои кӯдакона; б) сурудҳои маишӣ; в) сурудҳои дар шакли бозӣ; г) сурудҳои маросимӣ; д) сурудҳои лирикӣ; е) сурудҳо дар мавзӯи муосир [ниг.: Романовская 1957].

Баъдҳо дар охири солҳои сином ба алифбои лотинӣ чанд маҷмӯа «*Namunaji folklori tojik. Qismi I*» (1938, Мураттиб А.Н.Болдирев), соли 1940 маҷмӯаи дигар ба алифбои лотинӣ бо ташаббуси М.Турсунзода ба нашр расид, ки онҳо низ намунаҳои назми шиғохиرو дар бар гирифтаанд. Аксари ин шиғори манзум аз ҷониби сарояндагон ва ҳофизони халқӣ дар маърақаҳо суруда мешуданд [ниг.: Намунаи фолклори тоҷик 1938; Намунаи фолклори тоҷик 1940, с.261-308].

Дар солҳои 20-40-и асри XX муҳаққиқон Т. Зеҳнӣ, Н. Бектош, Х. Карим, О. Исмаилов, Н. А. Болдирев, И. С. Брагинский, О. Сухарева, А. Дехотӣ, А.Пирмуҳаммадзода, Л. Бузургзода, М. Турсунзода,

Ҷ. Икромӣ, Ф. Ниёзӣ, Б. Раҳимзода, М. Миршакар, Ш. Ҳусейнзода, Х. Мирзозода, Ҷ. Суҳайлӣ ва дигарон матнҳои фолклорӣ, аз ҷумла матнҳои сурудҳои фолклориро нашр намуданд.

Дар ин ҷо ёдовар шудани захираи яке аз мардуминосони пурқор М.С.Андреевро (1873-1948) муносиб медонем. Ин муҳаққиқ аз нахустин рӯзҳои гирдоварии маводи мардуминосӣ ба маводи фолклорӣ низ аҳамияти ҷиддӣ додааст. Аз ҷумла ӯ дар ҳар ҷое, ки равад мувофиқи ҳамагон контекст агар суруде шунавад, ҳатман сабт кардааст. Дар асл маводи гирдовардаи ӯ марбут ба нимаи аввали асри XX буда, бархе аз он дар шакли китоб ва мақолаҳо (то вафоташ 1948) ба нашр расидааст. Аммо китоби ӯ «Таджики долины Хуфа» (Тоҷикони водии Хуф) дар ду ҷилд баъди ғавти эшон, дар солҳои 1953 (ҷ.1) ва 1958 (ҷ.2) ҷоп шуд. Аз мутолиаи он мебинем, ки дар мавридҳои муносиб М.С.Андреев намунаҳои мусиқии фолклориро ҳангоми баёни масъалаҳои этнографӣ овардааст, ки дар оянда ба таҳлили он тавачҷух бояд кард [ниг.: Андреев 1953].

Пас аз он, ки соли 1937 кабинети фолклори мусиқӣ кушода мешавад, сабтҳои эҷодиёти мардумӣ (ба мисли мусиқӣ) ва умуман гирдоварии фолклор ба тарзи системавӣ оғоз мегардад. Дар солҳои 40-ум му-

носики фолклорӣ камтар гирдоварӣ шуд. Баъдан соли 1952 аввалин экспедитсияи тоҷикӣ-помирии АИ СССР шуруъ гардида, муҳаққиқон барои сабти мусиқии фолклорӣ ба минтақаи Дарвоз рафтанд. Мақсади аслии ин экспедитсия гирдоварии мусиқии фолклорӣ буд, ки одамон аз он дар рафти ҳаёти мадании худ, гизои маънавӣ мегирифтанд.

Минбаъд дар солҳои 40 ва баъдҳо муҳаққиқон, аз ҷумла: А. Деҳотӣ, А.Мирзоев, Н. Маъсумӣ, К.Наимӣ, Я.Налский, Р.Амонов, Н.Нурҷонов ва дигарон ба гирдоварӣ, нашр ва баррасии матнҳои фолклорӣ, ҳамчунин мусиқии фолклорӣ машғул гардидаанд. Дар бораи матнҳои манзуме, ки сароида мешаванд, асарҳо навиштаанд. Дар ин давра, аз ҷумла ба эноси «Гӯргӯлӣ» (Гӯргӯлӣ) тавачҷух зиёд шуд. Аз ҷандин гӯяндагон намунаҳои дostonҳои ин ҳамоса сабт шуд, ки асосан ба воситаи думбура сароида мешавад.

Бояд ёдрас шуд, ки дар *даврани дувум*, ки нимаи дуюм асри XX-ро дар бар мегирад, ба гирдоварӣ, нашр, таҳқиқ ва ба нота даровардани мусиқии фолклорӣ тавачҷух бештар шуд. Дар ин давра баробари олимони ховаршиноси русу аврупоӣ, олимони осеёимиёнагӣ ва ба хусус ҳуди тоҷикон ба таҳқиқи муфассали мусиқии фолклорӣ машғул гардидаанд.

Онҳо кӯшиш менамуданд, ки ҳар матнро аз нигоҳи илми мусиқишиносӣ таҳқиқ намоянд.

Дар ин давра, дар фурсатҳои муносиб, муҳаққиқони мусиқишиносии тоҷикӣ русу ӯзбек дар якҷоягӣ кор карданд. Осори тадқиқоти онҳо дар асоси мусиқии фолклории ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистон, Ӯзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон сураг гирифт. Баъзе муҳаққиқон ба мисли Н. Нурҷонов ва Ф. Кароматов мусиқии фолклори Тоҷикистон ва Ӯзбекистонро, дар якҷоягӣ гирдоварда баъдан ба таври муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор доданд. Мардумшиносон ва мусиқишиносон дар нимаи дуюми асри XX аз минтақаҳои Бадахшон, Хатлон, Шимоли Тоҷикистон, Қаротегину Дарвоз, Ӯзбекистон ва ғайра маводи зиёд гирд оварданд.

Аз маводи гирдовардаи муҳаққиқон маълум мешавад, ки дар асри XX дар водии Қаротегину Дарвоз намунаҳои сохҳои мусиқӣ, сурудҳои халқӣ, дар мавзӯҳои вобаста ба расму оинҳои мавсимӣ, мазҳабӣ, ишқу ошиқӣ, ғарибӣ, ҳаҷвӣ роиҷ буда, аз замони пеш мардум ба воситаи онҳо эҳсоси ҳурро дар пайвастагии матну оханг баён менамудаанд. Дар рафти таҳқиқи масоили расму оинҳои мардумӣ, мардумшиносон намунаҳои сурудҳои «Алла», «Ман доғ» «Раби ман», «Аллоҳи дарвозӣ», «Саршӯён», «Сарта-

рошон», «Гуларӯсақ сарта боф», «Гулгардонӣ», сурудҳои наврӯӣ ва марбути бозиҳои бачагона ва ғайраро сабт намуда, мавқеи онҳоро дар рӯзгори мардум нишон додаанд [ниг.: Таджики Каратегина и Дарваза 1966 ва 1976].

Мардумшиносон хангоми гирдоварӣ ва таҳқиқи этнографияи ин ё он минтақа ба иҷрои сурудҳои фолклорӣ низ таваҷҷуҳ намуданд. Дар китоби М. Р. Раҳимов «Земледелие таджиков бассейна р. Хингуй в дореволюционный период» (Зироати тореволюсионии тоҷикони водии дарёи Хингоб) низ чандин матнҳои сурудҳои фолклории маросимӣ оварда шудааст. Муаллифи ин рисолаи илмӣ, дар контекст, дар бораи иҷрои сурудҳо низ ихлори назар намудааст, ки барои таҳқиқи мусиқии фолклорӣ муҳим мебошанд [ниг.: Раҳимов 1957].

Яке аз муҳаққиқоне, ки бевосита ба гирдоварии мусиқии фолклорӣ машғул шуда, онд ба он назари ҳурро иброз намудааст, ин О. Л. Данскер мебошад. Ин муҳаққиқ дар аввали солҳои 50-ум дар чандин қорҳои майдонӣ ба минтақаҳои Тоҷикистон рафтааст ва натиҷаи кори ҳурро дар мақолаҳои нашр намунадааст. Аз ҷумла дар мақолаи худ «Сохранять и изучать народные богатства (О музыкальном фольклоре Таджикистана)» (1953) дилсӯзона ёдовар мешавад, ки

мусиқии фолклории мардуми тоҷик ғирдоварӣ, дар бойгонихо хифз ва таҳқиқ шавад [ниг.: Данскер 1953].

Мақолаи дигари О. Л. Данскер «Народная песня Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954 г.)» унвон дошта, дар асоси мушоҳидаҳои худӣ ӯ таълиф шудааст. Муаллиф бевоқифа дар ғирдоварии маводҳои ин манотик иштирок карда, яке аз қорҳои муҳими фолклорию дар ин самт ба анҷом расонидааст. Ин мақола аз чанд қисм иборат мебошад. Дар қисми якум ӯ оид ба мавқеи суруд ва анъанаи сурудиҳои дар ин минтақаҳо маълумот дода, онҳоро гуруҳбандӣ кардааст: сурудиҳои лирикӣ, мотамӣ, маросимӣ, мавсимӣ, сурудиҳои ҳазломез ва ҳамосӣ. Ҳар кадоми ин навъи сурудҳо бо намуна ва дар шакли нота шарҳ дода шудааст. Дар қисми дигари мақола бо номи рочёъ ба «Исполнительская манера» (Манераи иҷрокунандагӣ) сухан рондааст. Зимни таҳқиқи худ ӯ оид ба хусусиятҳои махсуси иҷрокунандагии мардуми кӯҳистон ва тафовути он аз сурудиҳои минтақаҳои шимоли Тоҷикистон, аз нигоҳи пастиву баландии овоз ва тарзҳои овозхонӣ (мисли гулӯӣ), баҳо додааст. О. Л. Данскер дар идомаи мақола, ки «Некоторые особенности горных песен» (Баъзе хусусиятҳои сурудиҳои кӯҳистонӣ) ном дорад, ба таври муфассал сурудиҳои мардуми кӯҳистонро

таҳлил карда, хусусиятҳои ҳоси онҳоро муайян намунадааст. Муаллиф ҳамчунин дар баҳши дигари ин мақола, ки «Исторические развитие песни» (Иттиҳоди таърихӣ суруд) ном дорад кӯшиш намунадааст, ки таърихи сурудиҳои тоҷиконро шарҳ диҳад. Хуб аст, ки ӯ дар охири мақола зери унвони «Музыкальные инструменты» (созҳои мусиқӣ) созҳои мусиқии гуруҳбандӣ намуда, ҳамзамон оид ба асарҳои инструменталӣ низ маълумот овардааст [ниг.: Данскер 1956, с. 137-150].

Баъдҳо ӯ дар мақолаҳои худ «Собрание и изучение таджикской народной песни» (1956), «Музыкальная культура таджиков Каратегина и Дарваза» (1965), «Музыкальная культура советского Таджикистана» (1975) ва ғ. мушоҳидаҳо ва андешаҳои илмӣ худро дар бораи мусиқии фолклории тоҷикон таҳлил додааст. Дар воқеъ мақолаҳои О. Л. Данскер барои таҳқиқи мусиқии фолклории мардуми тоҷик арзишманд буда, донишҷӯён бояд онҳоро хангоми навиштани қорҳои мустақилона мавриди омӯзиш қарор диҳанд [ниг.: Данскер 1953; 1956; 1975].

Дар солҳои 50-ум аз ҷониби композитор, ҳофиз халқӣ Ш. Соҳибов фолклори ноҳияи Комосомолӣ бод (ҳоло Нуробод) дар лентай магнитӣ сабт карда

шудааст. Мутаассифона, ин сабтҳо бо сабабҳои номалум то замони мо нарасидаанд.

Муҳаққиқи барҷастаи мусиқии халқҳои Осиёи Марказӣ мусиқииносо Ф.М. Кароматов дар ҳамакории муҳаққиқи пурқори театршинос ва ҳунархони халқӣ Н. Ҳ. Нурҷонов ба минтақаи Бадахшон якҷандал экспедицияҳо таъкил кардаанд. Натиҷаи захираҳои онҳо дар ду ҷилди китоби “Музыкальное искусство Памира” (1978, 1986) ба таъби расид. Дар ин маҷмӯаи намунаҳои сурудҳои халқии қадимӣ ва муосири мардуми Помир, дар ҳамаи шакли иҷрои маъмулиаш ворид карда шудааст. Муаллифон ба тарзи иҷроӣ, матнҳо дар ҳамаи контексте, ки сабт кардаанд, таваҷҷӯҳ намуудаанд. Ба тамаи ноҳияҳо сафар намууда бо таърихи минтақа, муҳити зист, анъанаҳои қадимӣ аз наздик шинос шудаанд. Дар бораи рангорангии мусиқии фолклорӣ, сохҳои мусиқӣ, нақлу ривоятҳои халқиро роҷе ба пайдоиши онҳо ҷамъ оварда шарҳ додаанд. Онҳо мусиқии фолклории мардуми Бадахшонро, ки то ин замон таҳқиқ нагардида буд, бо намунаҳои хусусиятҳои маҳаллиаш таҳқиқ намуудаанд. Ҳоло дар давраи Истиқлоли Тоҷикистон ҳамаи маҷмӯаҳо бо иловаҳо ва тавзеҳот, дар се ҷилд, соли 2010 бознашр гардид [ниг.: Кароматов, Нурҷонов, 2010].

Китоби аввал 2010; Кароматов, Нурҷонов.

2010; Кароматов, Нурҷонов, Кабилова. Китоби аввал 2010].

Баъди ҷанг муҳадд ҷилдҳои ҷорӣ ва панҷуми “Музыкальное искусство Памира” (Ҳунари мусиқии Помир), ки дар асоси мавадди мусиқии фолклории гирифтаи Н. Нурҷонов аст, аз ҷониби эшон ва Б. Кабилова бо тавзеҳоти муфасссал таҳия шуда, ба нашр расид. Ин мавадд дар оянда бояд бо нигоҳи илмӣ таҳқиқ шавад [ниг.: Нурҷонов, Кабилова 2014; Нурҷонов, Кабилова 2014].

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки фолклоршиносон ба таъриби васеъ дар солҳои 50-60-и садаи XX, бо роҳбарии академик Р.Амонов бо шоғирдонаш дар АИ ҶТ ва профессор В.Асрорӣ дар УДТ (ДМТ) машғули гирифтаи ва ҷамъи мағнҳо шудаанд. Дар ҳамаи давра илми фолклоршиносии тоҷик шакл гирифт. Аз солҳои 50-и садаи XX, то Истиқлоли Тоҷикистон (9 сентябри 1991) пажӯҳандагон Р.Амонов, В.Асрорӣ, А. Мирзоев, Н. Нурҷонов, Н. Маъсумӣ, К. Улугзода, Э. Улугзода, М. Раҳимов, Б. Шермухаммадов, Б. Тилавов, Н. Шакармамадов, А. З. Розенфелд, С. Маҳдиев, Ф. Муродов, Д. Обидов, Ҳ. Назаров, И. М. Оранский, А. Абибов, Р. Аҳмадов, Ф. Зеҳниева, Т. Исроилова, Н. Азимов, С. Норматов, Р. Қодиров, М. Неъматов, Ҷ. Рабиев, А. Сӯфиев, С. Фатхуллоев, Я. И.

Налский, Қ.Хисомов, М. Миркамолова, Д. Карампосов ва дигарон дар гирдоварӣ, наshr, таҳқиқи назми шифоӣ, ки он бо мусиқӣ пайваст аст, корҳои зиёдеро анҷом доданд. Пасон дар давраи Истиклол низ корҳои сурат гирифта, беш аз 250 рисолаҳои илмӣ, маҷмӯаҳои фолклорӣ chop шуд, ки дар ин бора ба таври муфассал дар китоби Р. Раҳмонӣ «Шинохти адабиёти гуфторӣ» пас аз Истиклоли Тоҷикистон» сухан гуфта шудааст. Дар ин маҷмӯаҳо ва рисолаҳои илмӣ намунаҳои сурӯҳҳо ва таҳқиқ оид ба мусиқии халқӣ низ ба назар мерасад [ниг.: Раҳмони 2018].

Санъатшинос, профессор Н. Нурҷонов тамоман умр бо гирдоварӣ, наshr ва таҳқиқи бахшҳои санъати халқӣ – ҳам анъанавӣ ва ҳам касбии мардуми тоҷик машғул шуд. Ӯ аз минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна дар тӯли беш аз 60 сол маводи зиёди этнографии фолклорӣ, намоишӣ, хунарӣ, ки як бахши он мусиқии фолклорӣ мебошад, гирд овард. Дар мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ худ моҳияти онҳоро шарҳ дод. Барои рушди олами маънавӣ одамони одӣ арзишманд будани мусиқии фолклориро бо далелҳо таҳлил намуд. Ӯ хусусан дар рисолаҳои имини ӯ «Таджикский народный театр (По материалам Кулябской области)», «История таджикского советского театра (1917-1941 гг.)» «Театральная и музыкальная жизнь столицы государственной

отва Саманидов (XIX-XX вв.)», «Традиционный театр таджиков. Т.1 и Т.2» дар контексти таҳқиқи ин ӯ он масъала аз мусиқии фолклории мардуми тоҷик минҷало меорад ва мавқеи матнҳои мусиқии халқиро дар ҳаёти мардум нишон медиҳад [ниг.: Нурҷонов 1956; 1967; 1985; 2001; 2002].

Тавре, ки дар боло ишора намудем, Н. Нурҷонов дар гирдоварӣ ва таҳқиқи мероси мусиқии халқии мардуми Бадахшон ҳиссаи арзишманд дошт. Дар асоси маводи гирдовардаи ӯ ва ҳамкорунаш, ба шабони русӣ, китоби «Музыкальное искусство Памира» (Санъати мусиқии Помир) дар панҷ ҷилд ба наshr расид, ки барои баррасии осори мусиқии миллии беҳамто мебошад [ниг.: Кароматов, Нурҷонов 2010; Нурҷонов, Кабилова 2014 ва 2015].

Соли 2003 китоби «Мусиқии тоҷикон» ба забони русӣ зери унвони «Таджикская музыка» (редакционная коллегия: Б. Кабилова, А. Мусаев, А. Низомов, Н. Нурҷонов, А. Раджабов, Ф. Ульмасов, Н. Хакимов) ба наshr расид. Китоби мақруро муҳаққиқон дар яқҷоягӣ таҳия ва тахрир намудаанд. Ин китоб аз ду қисм иборат аст. Қисми аввали он «Таджикская традиционная музыка» (Мусиқии анъанавии тоҷик) ном дорад. Ин қисм дар аини замон ба се бахш ҷудо гардидааст. Бахши аввали он «Таджикская народная

музыка (Фольклор)» ном дошта, дар он ба таври хеле мухтасар оид ба жанрҳои мусиқии анъанавии халқӣ, жанрҳои мусиқии халқӣ касбӣ, жанрҳои анъанавии мусиқии касбӣ, кормандони санъати мусиқии анъанавии касбӣ, созҳои мусиқии тоҷикон маълумот оварда шудааст. Дар қисми дуюми китоб – «Музыка композиторов Таджикистана» (Мусиқии композиторони Тоҷикистон) оид ба мусиқии касбӣ иттилоъ дода шудааст. Ногуфта намонад, ки маводи ин китоб хусусияти ахборӣ дошта, дар он суратҳои зиёде низ оварда шудааст [ниг.: Таджикская музыка 2003].

Санъатшинос Н. Ҳақимов зимни таҳқиқи масъалаҳои таърихи пешинаи санъати мусиқии мардуми тоҷик оид ба анъана, созҳои мусиқӣ, роҷеъ ба мусиқии фольклории тоҷикон таваҷҷуҳи махсус намунадааст. Ӯ дар рисолаи таҳқиқии хеш дар бораи фарҳанги суннати тоҷикон, ки дар ду ҷилд аз замонҳои бостон то имрӯзо дарбар мегирад, нисбати мусиқии фольклорӣ низ назари худро баён намунадааст. Н. Ҳақимов арзиши мусиқии фольклориро дар тӯли таърих бо мисолҳо нишон додааст. Дар асарҳои илмӣ ӯ худ «Музыкальная культура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история). Кн. I Социофункциональные аспекты эволюции музыкальной культуры таджиков» (2001), «Музыкальная куль-

тура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история). Кн. II: История музыкального инструментария таджиков» (2004), «Сохранение традиционной культуры через участие местного сообщества» (2012), «Песенные традиции таджикских женщин» (2014) ва мақолаҳои зиёди эшон осори мусиқии халқӣ низ таҳқиқ шуда, оид ба моҳияти ин навъ мусиқӣ дар рушди эстетикӣ, тарбиявии мардум назари худро баён намунадааст. Чанд китоби эшон ба забони тоҷикӣ низ chop шудааст, ки дар онҳо бештар ба мусиқии халқӣ таваҷҷуҳ шудааст: «Мусиқии ҷаҳони арӯсии тоҷик», «Шашмақом» дар қарни XX: анъана ва навоарӣ», «Ривояту афсона ва сурудаҳои дулиён» ва ғ. [ниг.: Ҳақимов 2001; 2003; 2004; 2006; 2008; 2012; 2014].

Профессор Ф. Азизӣ ба таври мунтазам ба мероси анъанавии мусиқии фольклорӣ ва касбӣ, ки дар байни мардум аст, таваҷҷуҳ намунадааст. Маълум аст, ки «Шашмақом» ва «Фалак» як ҷузӣ ҷудонашавандаи мусиқии касбӣ ва суннатӣ мебошад. Эшон дар асарҳои худ «Мақом и фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков», «Методика художественного образования устод-погирд и её актуальность на современном этапе», «Хиради Фалаку фалакхонӣ» дар

бораи ҳамбастагии мусиқии суннатии касбӣ ва фолклорӣ изҳори назар намудааст [ниг.: Азизи 2009; 2012; 2019].

Баъди Истиклоли Тоҷикистон Маркази фарҳанги мусиқии тоҷик «Хунар» таъсис ёфт. Муассисони ин марказ кӯшиш намуданд, ки ба мактабҳои анъанавӣ тавачҷуҳи бештар намоянд ва мусиқии халқии тоҷикиро рушд диҳанд. Оид ба фаъолияти ин марказ С. Худойбердиев дар китоби худ «Эҳёи мактабҳои суннатӣ – асолати мусиқии миллий» ба таври муфассал маълумот медиҳад. Ин китоб аз 9 боб иборат буда, дар он асосан дар бораи «Таъсисёбии мактабҳои суннатӣ», «Таъсиси Маркази фарҳанги мусиқии тоҷик «Хунар» ва роҳандозии фаъолияти он», «Мавқеи мактабҳои хусусӣ ва ташаккули мусиқии суннатӣ», «Таълимоти устод-шогирд дар иртибот бо мафҳумҳои «мерос» ва «анъана», «Мақомҳои маҳаллии тоҷик ва рушди он дар эҷодиёти хунаrmандони касбӣ», «Намояндагони сабки услуби Ҳисор, Душанбе, Дарвоз ва Ҳатлон», «Анъанаҳои мусиқии маҳаллии болооби водии Зарфшон», «Вазъи омӯзиши фанни мусиқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон» суҳан гуфта шудааст. Асоси маводи китоб ин инъикоси фаъолияти Маркази фарҳангӣ-мусиқии тоҷик мебо-

шад, ки бо номи «Хунар» амал мекардааст, дар бар мегирад. Асари мазкур дар асоси кори майдонӣ ва маводи имрӯзи минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон мавҷуд буда, таълиф шуда, хусусияти иттилоӣ дорад. Дар ин асар хонанда метавонад ҳам дар бораи мусиқии халқӣ ва ҳам мусиқии касбии муосир маълумот гирад. Дар китоб зиндагиномаи хунаrmандон, аксҳо, равиши таълим дар Маркази фарҳангии «Хунар», барномаи корӣ, рӯйхати хатмкунандагони ин мактаб оварда шудааст, ки барои таҳқиқи мусиқии халқӣ тоҷик маводи фаровон медиҳад [ниг.: Худойбердиев 2016].

Яке аз китобҳои, ки мусиқии давраи Истиклоли Тоҷикистонро дар бар гирифтааст, ба қалами А. Зубайдӣ тааллуқ дорад. Унвони китоб «Мусиқии тоҷик дар давраи Истиклол» ном дошта, соли 2017 чоп шудааст. Ин китоб аз ҳашт боб иборат аст. Агарчӣ муаллиф асосан дар бораи мусиқии касбӣ ва шахсиятҳои маъруф суҳан рондааст, вале зимнан дар мавридҳои муносиб оид ба мусиқии халқии тоҷик низ ишораҳо дорад [ниг.: Зубайдӣ 2017].

Наشري маҷмӯаи «Сурудҳои халқии тоҷикӣ», ки соли 2018 аз ҷониби Ҷ.Обидпур ба нога дароварда шудааст, арзишманд буда, он дар асоси кори майдонии давраи Истиклоли Тоҷикистон ба вучуд омада-

аст. Дар ин бора Ҷ.Обидпур чунин ёдвар шудааст: «Соли 2009 бо дастгирии Институти «Ҷомеаи кушода»-и Бунёди «Мадад» дар Тоҷикистон барои гирд овардани намунаҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ, мо 3 нафар: Н.Қличева, Ш.Абдурахмонова ва камина ба 19 шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурии сафар кардем, сурудҳои зиёди рақсии халқиро сабт намудем. Банда аз онҳо 60 суруд ва як наворо ба нота гирифтаам, ки дар ин маҷмӯа дохил гардидааст» [Обидпур 2018, с. 3].

Соли 2019 дар таҳияи С. Каримов китоби дарсии амалии «Фалак» нашр мешавад, ки онро китоби яқум номиданд. Тавре ки дар китоб ишора шудааст, он дар асоси суннати фалакхонӣ таҳия гардидааст. Хеле хуб аст, ки китоби дарсии мазкур донишҷӯёро бо мағни мусиқӣ ошно сохта, дар китоб сурудҳои халқӣ ва сурудҳои муаллифдор бо нота оварда шудаанд. Китоб барои тақмили дарси «Мусикии халқии тоҷикон» арзишманд аст [ниг.: Фалак 2019].

Ҳамин тавр ёдрас шуданро мувофиқ медонем, ки аз солҳои сиёми асри XX то имрӯз маҷмӯаҳои зерини фоклорӣ чоп шуданд, ки дар онҳо намунаҳои сурудҳои халқӣ ба ибораи дигар, мусикии фолклорӣ ба нашр расидаанд: «Адабиёти даҳанакӣ» (1934), «Ашӯлаҳои бачагони мо» (1940), «Гӯрӯғлӣ. Эпоси халқии тоҷикӣ» (1941, 1942, 1962, 1963, 1976),

«Фолклори тоҷик» (1954, 1957), «Эҷодиёти даҳанакӣ аҳолии Кӯлоб» (1956, 1963), «Фолклори сокинони сарғаи Зарафшон» (1960), «Намунаҳои фолклори Дарвоз» (1962), «Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ» (1963), «Фолклори Норақ» (1963), «Таронаҳои Самарқанд» (1966), «Рубоӣёт ва сурудҳои Бадахшон» (1966), «Баёзи рубоӣёт» (1976), «Байту рубоӣёти кӯхистони Зарафшон» (1982), «Туларӯсақ» (Сурудҳои тӯи арӯсии тоҷикон, 1986), «Фолклори водии Қаротегин» (1986), «Бадехаҳои халқи тоҷик» (1987), «Фолклори Бухоро» (1989), «Фолклори диёри Восеъ» (1990), «Фолклори Ёротеппа» (1991), «Алла, чонам, аллаё (Сурудҳои мардумии алла ва навозишӣ)» (1993), «Даргилик» (1993), «Сурудҳои тӯии помир» (1993), «Мардумгиёҳ (Гохномаи илмӣ ва оммавии фарҳанги мардум, 1993-2003), «Фолклори тоҷикони Қашқадарё» (2000), «Фолклори Дангара» (2002), «Таронаҳои фалак» (2004), «Фолклори Кӯлоб» (2007), «Таронаҳои наврӯзӣ» (2011), «Ашӯлаҳои мардумии Хучанд» (2012), «Алла (Маҷмӯаи сурудҳо, 2013)», «Сурудҳои мардуми Кӯлоб» (2015), «Ганҷи Кангурт» (2017), «Фолклори Рогун» (2017) ва ғайра. Барои он унвони маҷмӯҳоро номбар намудем, ки донишҷӯ оид ба матнҳои мусикии фолклорӣ, ки дар ин китобҳо нашр шудааст, иттилоъ ҳосил намояд. Донишҷӯ

метавонад аз тариқи ин китобҳо дар бораи он корҳое роҷеъ ба ғирдовариҳои мусиқии фолклорӣ анҷом ёфтааст, маълумот пайдо намояд. Дар асоси ин мавод ба таври мустақилона ба таҳқиқи мусиқии фолклорӣ машғул шавад.

Хуллас, дар давраи Истиқлоли Тоҷикистон асарҳои зиёде ҷоп шудаанд, ки муаллифони онҳо ба сарчашмаи асосии мусиқӣ, яъне мусиқии фолклорӣ низ таъя намудаанд. Аз ҷумла дар асарҳои муҳаққиқон А. Низамов «Суфизм в контексте музыкальной культуры народов Центральной Азии» (2000), Қ. Курбонӣён «Фалак ва системаи лаҳни он» (2006), Ф. Ҳасанов «Шукрона» (2010), Д. Холов «Фалак» (2011), «Шашмақом ва масоили инкишофи он» (2012), Ҳ. Таваккалов «Анъанаи мадҳиясарой дар Бадахшон» (2013), А. Низомӣ «Шашмақом ва назми форсии тоҷикӣ (Пайванди шеър мусиқӣ дар фарҳанги тоҷик)» (2016), Қ. Курбонӣён, «Фалакӣ» (Маҷмӯаи савту сурудҳо аз ромишгарони «Фалак» (2017), Ф. Ульмасов «Многомерность восточной монодии в контексте сольного вокально-инструментального музицирования (на материале таджикской и узбекской музыки)» (2017), К. Рахимов «Таджикский эпос «Гуругли» в традициях исполнительской школы Хикмата Ризо» (2019)

ҳангоми таҳқиқ ва таҳлили осори мусиқӣ аз мусиқии фолклорӣ низ ёд шудааст. Ин муҳаққиқон ёдовар шудаанд, ки мусиқии халқӣ (фолклорӣ) дар ҳар давраи замон ба ҳунармандони касбии мусиқинавоз, сарояндагон, гӯяндагон, ҳофизон ғизои маънавӣ додааст.

Саволҳо:

Дар бораи бозёфтҳои таърихии замони бостон чӣ медонед?

Роҷеъ ба хунёгарон ва гусонҳо маълумот диҳед.

Қадам асарҳои таърихии асрҳои миёнаро медонед?

Дар бораи рисолаи илмӣ А. Низомов иттилоъ диҳед.

Роҷеъ ба А.Эйҳгорн ва дигар мусиқшиносони асри XIX маълумот диҳед.

Муҳаққиқони фолклори солҳои 30-уми тоҷикро номбар намоед.

Дар бораи О.Л.Данскер чӣ медонед?

Оид ба фаъолияти мусиқшиносии Н.Нурҷонов суҳан гӯед.

Киҳо дар бораи мусиқии фолклорӣ ихрои назар намудаанд?

Асарҳои фолклоршиносони машҳури тоҷикро номбар намоед.

Қадам маҷмӯаҳои фолклори тоҷикро медонед?

Адабиёт:

Азизи Ф. Маком и фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков. Душанбе: Адиб, 2009.

Амонов Р. Лирикаи халки тоҷик. Душанбе: До-ниш, 1968.

Андреев М.С. Таджики долины Хуфа. Выпуск I. Под редакцией А.К.Писарчик. Ответственный редактор А.А.Семёнов. Сталинабад, 1953.

Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълими барои факултаҳои филологӣ. Душанбе: Маориф, 1990.

Бойс М. Хунёгарӣ ва мусиқии Эрон. Тарҷумаи Беҳзодбошӣ. Техрон, 1368.

Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби якум ва дуюм. Душанбе: Ирфон, 1998.

Данскер О. Л. Народная песня Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954 г.) // Известия Отделения общественных наук АН Тадж. ССР, 1956. – № 10-11. – С. 137-150.

Данскер О. Л. Собирање и изучение таджикской народной песни // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории А.Дониш. Т.12. Сталинабад, 1956, 87-105.

Зубайдов А. Мусиқии тоҷикон дар даврони Истиқлол. Душанбе: Аржанг, 2017.

Кароматов Ф., Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. Книга первая. Бишкек: ОсОО V.R.S. Company, 2010. – 180 с.

Кароматов Ф., Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. Книга вторая. Бишкек: ОсОО V.R.S. Company, 2010. – 291 с.

Кароматов Ф., Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. Книга третья. Бишкек: ОсОО V.R.S. Company, 2010. – 615 с.

Муин М. Фарҳанги форсӣ. Дар 4 ҷилд. Техрон, 1371.

Низомов А. Таърихи мусиқии тоҷик. Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014.

Нурджанов, Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов (XIX-XXвв.). Душанбе: Матбуот, 2001.

Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. Т.1. Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002.

Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. Т.2. Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002.

Раҳимов К.С. Таджикский эпос «Гуругли» в традициях исполнительской школы Хикмата Ризо. Душанбе: Ирфон, 2019.

Раҳмонӣ Р. Гусон // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М / Сармуҳаррир Н.Амиршоҳӣ. Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2015. – С.260.

Раҳмонӣ Р. Хунёгарӣ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 2. Н-Я. / Сармуҳаррир Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2017, С. 546.

Раҳмонӣ Р. Шиноҳти адабиёти гуфторӣ пас аз Истиқлоли Тоҷикистон. Душанбе: ДМТ, 2018.

Романовская Е. Е. Статьи и доклады. Записи музыкального фольклора. Ташкент, 1957.

Хакимов Н. Музыкальная культура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история). Кн. II: История музыкального инструментария таджиков. Худжанд: Меркурий, 2004.

Худойбердиев С. С. Эҳёи мактабҳои суннатӣ – асолати хувияти муסיқии миллий. Хучанд: Ношир, 2016.

Ҷалилов А. Панҷакенти қадим // Энсиклопедияи советии тоҷик. Душанбе: ЭСТ, 1984, с. 473-475.

Эйхгорн А. Музыкально-этнографические материалы. Ташкент, 1963.

1.2. Махсусияти муסיқии халқӣ ё фолклорӣ

Тавре, ки дар пешгуфтор ишора шуд, барои муסיқиининосон таҳқиқи «муסיқӣ» ва «суруд» ҳамабастагӣ дорад. Барои фаҳмиши бештари масъала ба таври мухтасар ҳар ду истилоҳро шарҳ медиҳем.

Муסיқӣ дар асл аз калимаи юнонии (μουσική «musica») «музика» гирифта шуда, баъдан дар шакли «муסיқӣ» ба забони арабӣ гузаштааст [ниг.: Муин 1371]. Муҳаққиқон, аз ҷумла Ш. Ҳабибов оид ба муסיқӣ чунин гуфтааст: «Як наъв санъат, ки образҳои он тавассути алоҳон ифода ёфта, рӯйдодҳо ва воқеоти олами объективиро ба таври хос инъикос мекунанд. Муסיқӣ бо интонатсияи нутқ алоқаи узвӣ дошта, ба овозҳои дорои оҳанг ва вазну зарби муайян асос меёбад» [Ҳабибов 1989, с. 340].

Аммо суруд калимаи тоҷикӣ (авестӣ, паҳлавӣ) буда, дар аксари лугатномаҳо ба маънои сурудан, муסיқӣ, оҳанг, сароидан, хонандагӣ, нағма, шеърӣ оҳангдор омадааст. Ҳамчунин калимаҳои «суруд-

сарой», «сурудгӯй», «сурудан» ва ғ. ба маъниҳои сароянда, муғанӣ, овоз хондан, нағма кардан, сароидан, сурудгӯй омадааст. Сурудро дар байни мардум тарона, суруд, ашӯла, ҳофизӣ, байтхонӣ, ғазалсарой ва ғ. низ мегӯянд. Яъне суруд ин жанри мусиқии фолклорӣ аст [ниг.: Муин 1371, с.1877; Амонов 1968, с.288; Шермухаммедов 1987, с. 9; Раҳмонӣ 2021, с. 326-327].

Профессор А. Низомӣ дар асоси сарчашмаҳо, мутолиа ва мушоҳидаҳои худ оид ба мусиқӣ ва савту садо гуфтааст: «Мусиқӣ ҳамчун падидаи хунарий ва маҳсули дастранчи бадеии инсон таърихи хеле қадима дорад. Дар асл гирем, мо наметавонем бигӯем, ки мусиқӣ ҳамчун чӯзӣ фарҳанг ва тамаддун бо кадом шакл ва маҳз дар кадом марҳилаи таърихии рушди ҷамъияти инсонӣ ба вучуд омадааст, зеро пайдо шудани садо, истифодаи он ҳамчун василаи муошират миёни мавҷудоти зинда, овозбарории маънидоронаи худӣ инсон, савту садоҳо ба қанори табиат, ки аз азал як намуи симфонияи бузурги фазову вақтро оро медиҳанд, гӯё ҳамеша ҳамсафари қулли марҳилаҳои ноаёни рушду тақомули насли одам будааст. Вожаи «мусиқӣ» ба забони тоҷикӣ аз арабӣ ворид гардидааст, асли он юнонӣ буда аз

рунани «муза» (фариштаи хунар ва олиҳаи суруд) бармеояд» [Низомӣ 2014, с. 10].

Ҳамаи ин гуфтаҳо пеш аз ҳама ба мусиқие тааллуқ дорад, ки дар байни мардум роиҷ аст. Мусиқии халқӣ ё мусиқии фолклорӣ ин эҷодиёти шифоҳии халқ буда, дар шакли овозӣ (сароиш), созию овозӣ, дар якҷоягии сароишу рақс дар раванди ҷаҳдагии маишӣ мардум иҷро мешавад. Он бо маросимҳо, расму оинҳо, ҷашнҳо пайвастагии ҷоғусастанӣ дорад. Муҳаққиқони кишварҳои гуногуни олам нисбати ин навъи мусиқӣ асосан истилоҳи «мусиқии фолклорӣ» ё «этномусиқӣ» (этномузикология)-ро ба қор мебаранд. Мусиқии фолклорӣ як навъи маҳсули фарҳангии халқӣ буда, бо бадеияти худ аз дигар навъҳои фолклорӣ, ба монанди адабиёти шифоҳӣ фарқ дорад. Ҳамин фарҳангии имрӯз чӯзӣ ҷудонашавандаи фарҳангии умумии мардуми тоҷик мебошад. Агарчи баробари рушди воситаҳои техникӣ ин фарҳангии анъанавӣ дигар шуда истодааст, вале ҳоло ҳам он дар байни калонсолон, ба хусус дар деҳаҳо мавқеи худро нигоҳ дошта меояд. Ба хусус одамони синну солшон калон ба ҳамон фарҳангии анъанавӣ алоқаи бештар доранд.

Мусиқии халқиро дар адабиёти илмӣ мусиқии фолклорӣ мегӯянд. Пеш аз он ки мо дар бораи асли масъала сухан бигӯем, лозим медонем, ки аввал оид ба истилоҳи фолклор ва баъзе хусусиятҳои мусиқии халқӣ изҳори назар намоем. Вакте, ки мо мусиқии халқӣ мегӯем, ин ҳамон суруду мусиқии фолклорӣ аст. Бояд ёдовар шуд, ки дар асрҳои гузашта ба гирдоварӣ ва омӯхтани фарҳанги мардуми одӣ, аз ҷумла мусиқии фолклории вай, аҳамияти ҳамаҷониба дода намешуд. Танҳо баъзе олимони ва адибон дар осори худ ба фарҳанги омиёна таваҷҷуҳ менамуданд ва дар асарҳои он аз он ёдовар шудаанд.

Дар асрҳои XVIII - XIX, дар кишварҳои аврупоӣ, дар натиҷаи омӯхтани зиндагии қабилҳо ва қавмҳо, ки дар шакли ибтидоӣ зиндагӣ мекарданд, таҳқиқи фарҳанги мардуми табақаҳои мухталиф шуруъ шуд. Дар натиҷа аврупоён кӯшиш намуданд, ки фарҳанги суннати табақаи поёни ҷамъиятро низ омӯзанд. Онҳо ба фарҳанги табақаи поён ҳамчун «фарҳанги қафонида» менигаристанд вале баъдан ба омӯхтани он шуруъ намуданд.

Ин буд, ки онҳо ба мусиқии фолклорӣ, ки асосан дар байни омма аст, таваҷҷуҳ мекардагӣ шуданд. Соли 1846 бори аввал Виллем Томси англис истилоҳи «фолклор»-ро, ки маънии аслии он «дониши

мардум», «хикмати мардум» аст, ҳамчун истилоҳи илмӣ мавриди истифода қарор дод. Ба ин восита омӯхтани фарҳанги омиёна, дониши мардумиро, ки мусиқии фолклорӣ як ҷузъи он аст, мисли ҷизҳои дигар дар байни мардум роиҷ мебошад, пешниҳод намуд [ниг.: Thoms 1965, с.4-6].

Ин истилоҳ дар як замони кӯтоҳ дар байни муҳаққиқони мардумшинос, фолклоршинос, инсоншинос, мусиқиинос, ҷомеашиносои кишварҳои аврупоӣ паҳн гардид. Дар нимаи дуюми асри XIX маводи фаровони фолклорӣ, аз ҷумла мусиқии фолклорӣ, гирдоварӣ шуд. Баъдан дар бораи ин мавод баҳсҳои илмӣ оғоз ёфт. Ин баҳсҳо низ ба кишварҳои гуногуни олам, ҳамчунин ба Россия рох ёфт. Аз охири асри XIX ва аввали асри XX олимони рус низ ба ин истилоҳ таваҷҷуҳ намуданд. Онҳо дар аввал истилоҳи «фолклор»-ро напазируфтанд. Вале баъдан дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ истилоҳи «фолклор» ба ҳамон маънои васеъ истифода шуд. Аммо баҳсҳо идома дошт. Соли 1926 яке аз фолклоршиносон академик Ю.М.Соколов изҳор доштааст, ки матнҳои фолклорӣ, ба хусус мусиқии фолклорӣ бо оҳангу нағма, қиёфазоӣ, сароидан ва амсоли ин ифода меёбад. Ба ин восита ӯ омӯзиши

фолклорро дар пайвастагии мардумшиносӣ ва ҳам адабиётшиносӣ муносиб донист [ниг.: Соколов 1926].

Дар нимаи дуюми асри XX дар кишварҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ (СССР) истилоҳи «фолклор» асосан ба мафҳуми эҷодиёти шиғҳии халқ фаҳмида шуд. Қариб ҳамаи миллатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ истилоҳи «фолклор»-ро асосан ба маънои адабиёти шиғҳӣ ба кор мебардагӣ шуданд. Ин истилоҳ нисбати дигар бахшҳои осори фолклорӣ, ба мисли «мусиқии фолклорӣ» низ ба кор мерафт.

Баъдҳо нисбати истилоҳи фолклор созмони бонуфузи байналмилалӣ ба монанди ЮНЕСКО изғҳори назар намуда, онро барои тамоми фарҳанги ғайримоддӣ ба кор бурданро муносиб донист. Тибқи ишораи ЮНЕСКО эҷодиёти халқ аз замонҳои қадим ҳамаҷун эҷодиёти бадеии халқ ҷаҳонбинии қавму миллатҳои гуногуни оламро фарогир мебошад. Дар низоминомаи ин созмон ишора шуд, ки фолклор забон, мусиқӣ, адабиёт, бозӣ, рақс, намоиш, маросим, оин, кандакорӣ, меъморӣ ва дигар эҷодиёти бадеии халқиро, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо ба вучуд омадааст, дар бар мегирад [ниг.: Толмачев 2006, с. 5-9].

Муҳаққиқони рус А. С. Каргин ва Н. А. Хренов дар китоби худ «Фольклор и кризис общества» (фолклор ва бухрони ҷомеа) ба масъалаҳои омӯзиши

фолклор бо ниғҳи дигар назар менамоянд. Дар ин асар оид ба фолклор ва кудурат, эҳёи фолклор дар фарҳанги муосир, фолклор ҳамаҷун таъсири идеологӣ ба омма, фолклор ва шаклирии шахсият, диалектикаи бадеият ва ғайрибадеии функцияи фолклор, фолклор ва масъалаҳои фарҳангиносии ва ғайра изғҳори назар шуда, муаллифон ба мусиқии фолклорӣ низ таваҷҷуҳи махсус медиҳанд. Ҳамаҷунин онҳо оид ба нақши радио, телевизион, реклама дар таблиғи фолклор, аз ҷумла мусиқии фолклорӣ, назари ҳудро баён менамоянд [ниг.: Каргин, Хренов 1993].

То имрӯз дар бораи ин истилоҳ бахшо дар тамоми кишварҳои дунё идома дорад. Барои он ки дар фолклоршиносии тоҷикон низ нисбати «фолклор» истилоҳи яғона вучуд надорад, Р. Раҳмонӣ ба таври муфассал оид ба таърихи гузариши ин истилоҳ ва муродиҳои он дар кишварҳои Шарқу Ғарб сухан ронда, нисбати матнҳои шиғҳии тоҷикӣ ба ҷунин натиҷа расидааст, ки онро «Адабиёти гуфторӣ» гуфтан муносибтар аст. Ба гуфти эшон истилоҳи фолклор дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон асосан барои таҳқиқи осори матнҳои адабиёти гуфторӣ ба кор меравад [ниг.: Раҳмонӣ 2021, с. 14-29].

Бахше аз ин фолклор, ки матнҳои манзуми адабиёти гуфторӣ аст, мусиқии фоклориро дар бар гирифта, он аз ҷониби мусиқшиносон омӯхта мешавад. Ин матнҳо ба монанди тарона, байт, дубайтӣ, рубой, суруд, ҳамоса ва ғайра аз ҷониби сарояндагони гуногунсалиқа ба воситаи соҳҳои мусиқӣ сароида шуда, дорои хусусиятҳои мебошанд. Инак, мо лозим медонем, ки дар ин ҷо дар бораи бархе хусусиятҳои мусиқии фолклорӣ дар муқоиса бо адабиёти гуфторӣ (истилоҳи Р.Раҳмонӣ) сухан ронем.

Медонем, ки илми фолклоршиносии тоҷик дар охири солҳои панҷоҳи асри XX шакл гирифт. Сипас аз солҳои 60-ум истилоҳи “фолклор”, вобаста ба мавзӯ ва арзишҳои фарҳангии халқ дар фолклоршиносии тоҷик бо мафҳумҳои гуногун, ба мисли эҷодиёти даҳанакии халқ, адабиёти шифохӣ, фарҳанги мардум, эҷодиёти бадеии мардум, эҷодиёти мусиқии халқ ва худи калимаи фолклор истифода мешаванд. Дар қанори ин истилоҳот истилоҳи «мусиқии фолклорӣ» низ мавриди истифода қарор мегирад. Хуб аст, ки ҳам фолклоршиносон ва ҳам мардумшиносон ба мусиқии халқӣ низ таваҷҷуҳ менамоянд. Агар онҳо ҳангоми ғирдоварии маводи фолклорӣ ягон матни мусиқии халқиро дар ин ё он контекст шунаванд, ҳатман онро сабт мекунанд ва ё дар борааш маълумот ҷамъ

меоваранд, ки ин матн барои муҳаққиқи мусиқии фолклорӣ низ арзишманд аст.

Дар бораи махсусияти мусиқии фолклорӣ, мусиқии касбӣ, адабиёти гуфторӣ ва адабиёти навишторӣ муҳаққиқон низ баҳс кардаанд, ки онҳоро тақрор намекунем. Вале бояд гуфт, ки хусусиятҳои мусиқии фолклорӣ ва адабиёти шифохӣ ба якдигар шабоҳат доранд. Агар дар адабиёти шифохӣ хусусиятҳои гуфторӣ, мардумӣ, гурӯҳӣ, суннатӣ, бадеӣ, синкритикӣ, вариантҳои будани матнҳои адабиёти гуфторӣ маъмул бошанд [ниг.: Раҳмонӣ 2021, с. 30-38], мусиқии фолклорӣ низ ин маъниҳоро дошта, дар айни замон дорои баъзе махсусиятҳои худ низ мебошад.

Фолклоршиносон ва ҳам мусиқшиносон оид ба хусусиятҳои мардумӣ, гурӯҳӣ, бемуаллифӣ, анъанавӣ, бадеҳият (импровизатсия), синкретизм, вариантҳои изҳори назар намудаанд. Ин махсусиятҳо дар мусиқии фолклорӣ то ҳаде тафовут дорад, ки баъзеашро шарҳ медихем.

Мусиқии фолклорӣ низ ба таври *шифоҳӣ* иҷро мешавад. Ҷунки хусусияти шифохии мусиқии фолклорӣ аз нақли матни адабиёти шифохӣ фарқ дорад. Матни мусиқии фолклорӣ бо оҳангу нағма дар якҷоягӣ иҷро мешавад. Ин иҷро дар марҳалаҳои аввали пайдоиши нутқи инсон аз тариқи садои одам амалӣ

мешуд. Баъдан бо гузашти замон одамон сохоро ихтироъ карда, ба воситаи он матнро бо оҳанг иҷро менамуданд. Тавре ки медонем, чанд аср аст, ки дар кишварҳои ғарбӣ, аз ҷумла русҳо, мусиқии фолклорӣ дар таносуби мусиқии касбӣ иҷро мегардад. Яъне эҷодиёти композиторӣ ба таври хаттӣ ифода меёбад. Дар кишварҳои шарқӣ, аз ҷумла дар мусиқии фолклории тоҷикон, мусиқии фолклорӣ ва касбӣ (профессионалӣ) ҳоло ҳам ба тариқи шифохӣ иҷро мегардад. Дар ин ҷо мавқеи анъанавии омӯзиши “устод-шогирд” муҳим аст. Мусиқии фолклорӣ асосан аз тариқи ҳамин мактаби устувор мондааст. Яъне, тамоми нозукиҳои мусиқии фолклории тоҷикон аз устод ба шогирд ба таври шифохӣ таълим дода мешавад. Дар натиҷа мусиқии фолклорӣ ин хусусияти назаррасро то замони мо нигоҳ доштааст.

Хусусияти дигар ин *анъанавӣ* (суннатӣ, традисионӣ) будани матни мусиқии фолклорӣ мебошад. Ҳоло истилоҳи “анъанаи шифохӣ” (анъанаи гуфторӣ, суннати шифохӣ, суннати гуфторӣ ва ғ.) дар фарҳанги аксарияти мамлаики ҷаҳон зиёд ба қор меравад. Ин истилоҳ аз тариқи забони русӣ вориди забони мо шудааст, ки русҳо «устная традиция» мегӯянд. «Традиция» аз калимаи латинии «tradition» гирифта

шудааст, ки маънои он гузариш, интиқоли донишу таҷрибаи ғирд овардаи инсоният дар тӯли таърих аст. Ин дониш, тибқи ҳамаи анъанаи шифохӣ, аз насл ба насл интиқол меёбад.

Соли 1978 дар Самарқанд симпозиуми байналмилалӣ оид ба мусиқии касбии мардумони Шарқи наздик ва дур баргузор шуд. Дар ин ҷо оид ба истилоҳи илмӣ низ бахшо сурат гирифт. Дикқати мушиқшиносон Ф. М. Қароматов, Н. Нурҷонов ва дигаронро истифодаи истилоҳи илмӣ ҷалб намуд. Дар ин симпозиум ёдовар шуданд, ки дар солҳои 60-уми асри XX нисбати мусиқии касбии мардуми Шарқи истилоҳи “Мусиқии касбии анъанаи шифохӣ” ба русӣ «Профессиональная музыка устной традиции» ба қор рафта, ҷойи худро ёфтааст. Ин истилоҳро нисбати мусиқии минтақаи Осиёи Марказӣ низ ба қор мебуданд. Аз ин рӯ, дар он симпозиум ба қор бурдани ин истилоҳ дастгирӣ ёфта, аз ҷониби маърузачиҳо маъмулан ҳамин истилоҳ ба қор рафт, ки маводи он баъдан, соли 1981, ба нашр расид [ниг.: Профессиональная музыка устной традиции народов Ближнего, Среднего Востока и современность 1981].

Ҳамин тавр истилоҳи «анъанаи шифохӣ» (ё суннати шифохӣ) то имрӯз на фақат оид ба матнҳои адабиёти шифохӣ, балки нисбати мусиқии халқӣ

(фолклорӣ) низ ба кор меравад. Ин истилоҳ хангоми таҳқиқи матнҳои шифоҳии фолклорӣ ва нисбати матнҳои мусиқии фолклорӣ мавқеи худро дорад. Инро фолклоршиносон роҷеъ ба матнҳои фолклорӣ ба таври махсус ба кор мебаранд ва дар айни замон мусиқиишиносон бо диди худ истифода менамоянд. Чунки дар раванди иҷрои мусиқии анъанавии фолклорӣ ҳам матн ва ҳам оҳанг дар якҷоягӣ ба таври шифоҳӣ иҷро мешавад.

Хусусияти дигари мусиқии фолклорӣ ин *вариантикии* он аст, яъне дорои нусхаҳои зиёд будани матн аст. Дар воқеъ ҳар матн хангоми иҷро айнан такрор намешавад, балки иҷрогар ҳар бор матнро бадохатан бо тағйирот иҷро менамояд. Яъне дар рафти иҷро намудани матн вариантҳои он ба вуҷуд меоянд. Агар дар матни сурудҳо вариант нисбатан камтар ба назар расад, вале хангоми иҷрои матни ҳаҷман калон ба мисли «Гӯргулӣ» (Гӯргулӣ) бештар дида мешавад. Мо медонем, ки сарояндагони эпоси «Гӯргулӣ» ҳар дostonро ба вариантҳои гуногун сурудаанд. Ба гуфти Ф. Муродов дар ганҷинаи ба номи академик Р. Амонов вариантҳои сурудаи матнҳои «Гӯргулӣ» маҳфуз аст, ки аз ҳар як дostonсаро чанд вариант сабт шудааст: «Аз маводи ганҷинаи фолклор маълум гардид, ки 32 дoston аз Ҳ. Ризо, 32 дoston аз

Қ. Раҷаб, 32 дoston аз Т. Замир, 9 дoston аз Одина Шакар, 30 дoston аз Ҳ. Кабуд, 5 дoston аз С. Алиев, 4 дoston аз К. Раҳим чамъ 114 дoston нигоҳ дошта мешавад» [Муродов 2006, с. 3].

Ғайр аз ин, чандин вариантҳои ин хамосаи тоҷикӣ дар бойгонии Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз мешавад, ки аксари онҳо то имрӯз мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд. Тавре ки худӣ мо солҳо бо таҳқиқи «Гӯргулӣ» машғул шудем, сабаби вариантҳои ин дostonҳо ба мавҷуд будани мактабҳои маҳаллӣ вобатан мебошанд. Ин мактабҳо дар Сари Ҳосор, Балҷувон, Ховалинг, Кӯлоб ва ҷойҳои дигар ғайол буданд. Ҳамчунин иҷроӣ муқомҳои он (дар кӯҳистони тоҷик истилоҳи «мақом» ба ҳамон маънии оҳанг дар талаффузи маҳаллӣ ҳамчун муқом, омадааст), ба маънаи дуторзанӣ (думбранавозӣ), бадохатан эҷод намудани матн ва дар раванди иҷроӣ он вобатанӣ дошт. Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки дар рафти сароядани ҳар гуна сурудҳои халқӣ вариантҳои бештар пайдо мешавад. Сарояндаи халқӣ хоҳу ноҳу хангоми иҷро вобатан ба муҳит дар матн дигаргунӣ ворид менамояд.

Махсусияти дигари мусиқии фолклорӣ ин *гурӯҳӣ* (коллективӣ) будани он аст. Гурӯҳӣ будани

матни мусиқии фолклорӣ ҳеле маъмул мебошад. Чунки аз замонҳои қадим то имрӯз матни мусиқии фолклорӣ аз ҷониби гурӯҳҳо аз насл ба насл интиқол ёфтааст. Ин ҳолатро ҳоло ҳам метавон мушоҳида кард. Гурӯҳӣ будан аз як тараф дар гурӯҳ иҷро шудани матн бошад, аз тарафи дигар ҳар иҷрогар барои дигар шудани матн ҳиссаи ҳудро мегузорад. Яке аз махсусиятҳои гурӯҳӣ будани матн ин аз замонҳои пеш то имрӯз такрор ба такрор аз ҷониби гурӯҳи сарояндагон иҷро гардидани он мебошад. Ана ҳамин гурӯҳҳои сарояндагон - устодон, шогирдон, дар замонҳои гуногун ва баъдан аз ҷониби иҷрогарони зиёд иҷро шудани матн хусусияти гурӯҳии (коллективии) матнро рушд медиҳанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар тӯли замон иҷрогарони гуногун матнро бо дигаргунӣҳо, иловаҳо ё кам намуданҳо аз насл ба насл интиқол додаанд. Яъне дар тӯли таърих матн аз гурӯҳ ба гурӯҳ бо дигаргунӣҳо интиқол ёфтааст.

Агарчи хусусияти гурӯҳӣ (коллективӣ) доштани ҳамаи анвои матнҳои фолклориро фолклоршиносон таъкид намудаанд, вале ин хусусият дар мусиқии фолклорӣ назаррас аст. Аз як тараф ин хусусияти мусиқии фолклориро дар он ҳолат мебинем, ки он пеш аз ҳама аз гурӯҳ ба гурӯҳ интиқол меёбад. Аз тарафи дигар ҳангоми интиқол ҳар гурӯҳи интиқолдиҳанда

як ҷузъе (гоҳе поре) ба матн илова менамояд ё кам мекунад. Дар натиҷа матни мусиқӣ дар сароидани ин ё он ҳофиз ва баъдан гурӯҳ ба дигаргунӣҳо дучор шуда, вариантҳо пайдо менамояд ё шояд дар асоси матни пешин шахси интиқолдиҳанда матни нав эҷод мекунад. Ҳар чанд матн дар гурӯҳ аз ҷониби як нафар иҷро мешавад, вале он таҳти назорати гурӯҳ қарор дорад. Мувофиқи мушоҳидаҳо ва ёдоварии мусиқшиносон метавон ишора кард, ки гоҳе матн дар иҷро чанд нафар сароида мешавад, нисбати он истилоҳи «шакли иҷроӣ ансамблӣ»-ро ба қор мебаранд. Яъне матн дар ҳамкории эҷодии якчанд нафар иҷро мешавад. Аз ин рӯ, дар муқоиса бо анъанаи ҳатгӣ метавон ёдовар шуд, ки тамоми актҳои матни соҳибмуаллиф дар вақти муайян тақсим карда мешаванд. Муаллифи он маълум аст. Аммо дар шароити иҷроӣ анъанаи шифохӣ ин актҳо дар як вақту замон (бадоҳатан) ба амал меоянд. Ба гуфти Г. Л. Головинский аз як ҷониб «муаллифи воқеии асар» маълум аст, ки вай соҳиби ҳамаи асар мебошад, вале хифзкунандаи асари фолклорӣ, ин пеш аз ҳама гурӯҳ аст ва аъзои он мебошанд. Маҳз гурӯҳ матнро азхуд намуда, онро интиқол медиҳад [ниг.: Головинский 1981].

Бадоҳатан иҷро шудани асари мусиқии фолклорӣ яке аз махсусиятҳои дигари он мебошад. Чунки

хангоми ҳар бор иҷро намудани асар матн ба дигаргунӣ дучор мешавад. Ин дигаргуниро дар тамоми сохтори асар метавон дид. Вақте ки асари муסיқии фолклорӣ такроран иҷро мешавад, ҳам матн, ҳам оҳангноӣ, ҳам динамика, ҳам гармония ва ҳатто дар харакаҳои иҷрогар дар ҳамон контекст дигаргунӣ ба амал меоянд. Агар муҳаққиқ матнро дар фосилаи чанд рӯз ё чанд моҳ дар контекстҳои мухталиф (масалан 3 бор) аз тариқи видео сабт намояд, ӯ соҳиби се вариант мегардад. Он гоҳ аз тариқи ин 3 матн ҳам шиғохӣ будани матн, ҳам вариантнокӣ, ҳам бадеияти (импровизатсияи) матнро ба таври дақиқ мушоҳида ва таҳқиқ намудан мумкин аст. Ин дигаргунӣҳо замонӣ ва ҳолатӣ буда, ноогохона, ғиринтизор рух медиҳанд. Фаромӯш набояд кард, ки хангоми аз ҷониби ҷандин иҷрогар иҷро шудани як матн, ҳар қадоме дар он тағйироти худро ворид менамояд. Ба ин восита иҷрогар маводи фардии худро ба асар дохил месозад.

Махсусияти дигари муסיқии фолклорӣ ин *синкриптикӣ* будани он аст. Муҳаққиқони муסיқиишинос дар ин бора ишоратҳои зиёд доранд. Калимаи синкриптик аслан юнонӣ буда, маъноаш омезиш ва якҷоя будан аст. Яъне аввалин унсурҳои матне мебошад, ки якҷо ва ё пурра буда, ин унсурҳо аз ҳамдигар ҷудо

бардан номумкин мебошад. Синкритизм дар муסיқии фолклорӣ тамоми унсурҳои якҷоягии маросимӣ, устуравӣ, эътиқодӣ, бадеӣ ва монанди инро доро мебошад. Дар айни замон ҳар жанри муסיқии фолклорӣ мувофиқи қонун ва қоидаҳои худ иҷро мегардад. Аз ин рӯ, барои таҳлил ва таҳқиқи он диди бадеияти мусликӣ, иҷрои умумӣ, тасвирӣ, намоишӣ ба инобат ғирифта мешавад. Фаромӯш набояд кард, ки худ иҷрои муסיқии фолклорӣ синкриптикӣ аст.

Ба гуфти Ю.А.Толмачев дар ҷомеаи ибтидоӣ сурудани матн ин фақат як шакли махсуси бадеӣ нест, балки он як ҷузъи пайвастаи ҳаёти ҳаррӯзаи мардум мебошад. Дар набудани хат ҳар як матн, ки аз тариқи шиғохӣ интиқол меёбад, меҳвари аслии фарҳанги маънавии ҳамон мардум ба ҳисоб меравад. Бидуни он на динҳои ибтидоӣ, на ахлоқ, на таъриху фалсафа вучуд дошта наметавонад, ҷунки ин хотираи гурӯҳии қабилавӣ аст. Аз ин рӯ, бе синкритизм суруд низ вучуд дошта наметавонад. Суруд ҳамеша вобаста ба анъана буда, як ҷузъи уствори он мебошад, бидуни анъана вучуд доштани он номумкин аст. Ҳар суруде, ки дар ҳар мавриде сароида мешавад, он албатта ба қадом чизе, масалан, ба маросиме, ҷашне, расму оине вобаста аст. Таҳлили матни муסיқии фолклорӣ ба ҳар бор иҷро намудани асар вобастагӣ дорад, ки дар ка-

дом вазъият, ҳолат иҷро шудааст. Мумкин аст хангоми иҷроӣ асар ҳолати синкритикии овоз, матн, рақс ва сурудан якҷо сурат гирад. Дар ҷунин ҳолат асар дар якҷоягӣ бо ин унсурҳои синкритикии худ бояд мавриди таҳқиқ қарор гирад [ниг.: Толмачев 2006, с. 12-14].

Дар ин маврид метавон ёдовар шуд, ки матни манзум ва хушоханги фолклорӣ дар маросимҳои маросимӣ, расму оинҳои ҷашни арӯсии тоҷикон ё дар оинҳои вобаста ба сӯғворӣ ба таври махсус бо мақсади муайян иҷро мешавад. Дар аксари маврид иҷроӣ асарҳои мусиқии фолклорӣ ҳадаф дошта, ягон ҳолати дар он маросим бударо инъикос менамоянд. Имрӯзо низ метавон мушоҳида кард, ки аксари матнҳои дар раванди ҷашни арӯӣ иҷро шуда, ҷӣ фолклорӣ ва ҷӣ касбӣ, ба рӯҳияи ҳамон маърақа пайвастагӣ доранд.

Дар бораи ҳар кадоме аз хусусиятҳои мусиқии фолклорӣ метавон ба таври муфассал бо мисолҳо суҳан гуфт, вале мо дар ин ҷо фақат ба баъзе нуктаҳои назарраси он изҳори назар намудем, то донишҷӯ аз онҳо огоҳ бошад.

Агар ба решаҳои пешини мусиқии фолклорӣ назар намоем, мебинем, ки баъзе намунаҳо ва унсурҳои он дар осори пеш аз мелод ва даврҳои баъд тариқи осори хат ё тасвир ба мо расидааст. Имрӯзо

муҳаққиқони кишварҳои аврупоӣ гаптаву баргашта ба осори пешин, ки дар байни деҳқонон ва дигар табақаи захматкаши ҷамъият мавҷуд аст, рӯ меоранд. Аз ҷумла, М. А. Некрасова ҳанӯз дар замони Шӯравӣ онд ба махсусиятҳои санъати халқӣ суҳан гуфта, дар китоби худ «Народное искусство как часть культуры» («Санъати халқӣ ҳамчун баҳши фарҳанг») ҷор шакли дар ҳаёти мардум маъмул будани санъати халқиро ёдовар шудааст. Шакли аввал санъати халқие аст, ки аз маросиму расму оини этнографияи худ канда нашуда идома дорад. Инро дар байни аборигенҳои Африқо дидаи мумкин аст. Дар ин ҷо осори фолклорӣ ҷузъи ҷудонапазири зиндагии онҳо буда, ҳамеша дар қор, истироҳат ва дигар фаъолиятҳои ҳамаҷамии онҳо мебошад. Шакли дуюм ин эҷодиёти гуруҳӣ аст, ки дар асоси ҳамгунии гуруҳҳо муттаҳид мешаванд ва дар якҷоягӣ фаъолият менамоянд. Шакли сеюм ин фаъолияти ҷудогонаи ҳунармандон аст, ки онҳо таҷрибаи гуруҳҳои ҳунарии пешинро хифз намуда, идома медиҳанд. Шакли чорум ин фаъолияти гуруҳҳои касбӣ ва коргоҳҳои ҳунарий аст [ниг.: Некрасова 1983, с. 9-10].

Ҳамин тавр мусиқии фолклорӣ, ба хусус мусиқии маросимӣ, дар рафти зиндагӣ вазифаи динию мазаҳбӣ, устуравӣ, маросимӣ, бадеӣ-эстетикӣ, тарби-

явии худро иҷро намуда, ҳамчун воситаи иртибот, یتилои фарҳангӣ ба равони мардум таъсир мерасонад.

Саволҳо:

Истилоҳи мусиқӣ ва сурудро шарҳ диҳед.

Дар бораи мусиқии халқӣ ва ё фолклорӣ чӣ медонед?

Истилоҳи «фолклор»-ро тавзеҳ намоед.

Дар асри XIX ва XX дар бораи фолклор чӣ бахшое сураат гирифт?

Назари Юнеско ба истилоҳи «фолклор».

Дар Тоҷикистон истилоҳи «фолклор» асосан ба кадом маъно ба қор меравад?

Муродиҳои тоҷикии фолклорро номбар намоед.

Дар бораи истилоҳи «мусиқии маросимии фолклорӣ» чӣ медонед?

Хусиятҳои асосии мусиқии фолклориро номбар намоед.

Асарҳои кадом муҳаққиқони мусиқии фолклориро медонед?

Адабиёт:

Аникин В.П. Теория фольклора (Курс лекций). М.: КДУ, 2007.

Каргин А. С., Хренов Н. А. Фольклор и кризис общества. М.: Государственный центр русского фольклора, 1993.

Лобкова Г. В., Иванова Т. Г. История фольклористики и этномусикологии (конец XVIII–XIX век): учебное пособие / Санкт-Петербургская государственная консерватория имени Н. А. Римского-Корсакова; ред. К. А. Мехнецова. Санкт-Петербург; Саратов: Амирит, 2020.

Муродов Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҷамъонаи «Гӯргулӣ». Душанбе: Девашиҷ, 2006.

Некрасова М. А. Народное искусство как часть культуры. М., 1983.

Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсо аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: ДМТ, 2021.

Соколов Ю.М. Очередные задачи изучения русского фольклора // Художественный фольклор. Выпуск I. М., 1926.

Толмачев Ю. А. Народное музыкальное творчество: учебное пособие. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006.

Фиденко Ю.Л. Специфика фольклора как особого типа культуры. Учебное пособие по курсу «Народное музыкальное творчество». Владивосток: ДВГАИ, D2014.

Хакимов Н. Музыкальная культура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история). Кн. I: Социофункциональные аспекты эволюции музыкальной культуры таджиков. Худжанд: Меркурий, 2001.

Хакимов Н. Музыкальная культура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история). Кн. II: История музыкального инструментария таджиков. Худжанд: Меркурий, 2004.

Хабибов Ш. Мусиқӣ // Энциклопедияи адабиёт ва санъат. Душанбе: ЭСТ 1989, с. 340-347.

Хамрох Ҷ., Эмомалӣ С. Назарияи адабиёт. Душанбе: МДМТ, 2020.

Шукуров М. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941 гг.). – Часть 1. – Душанбе, 1970.

Эйхгорн А. Музыкально-этнографические материалы. Ташкент, 1963.

Эҷодӣёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. Нашри 2. / Р.Амонов. Бо иловаҳои Ф. Муродов. Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. (Нашри аввал 1956).

Dundes A. The Study of Folklore. USA: University of California at Berkeley, 1965.

Thoms W. (Ambrose Merton) Folklore // Dundes A. The Study of Folklore. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J. 1965. – pp.4-6

БАҲШИ 2: МУСИҚИИ ХАЛҚӢ ДАР РАВАНДИ МАРО- СИМҲОИ МАВСИМӢ ВА МЕҲНАТ

2.1. Мусиқии маросимҳои мавсимӣ

Дар боло дар бораи истилоҳи мусиқии халқӣ ё фолклорӣ гуфтем. Акнун истилоҳи маросимро, ки дар байни мардуми тоҷик хеле роиҷ аст, шарҳ медиҳем. Дар лугатномаҳо калимаи “маросим”-ро ба таври мухтасар ба маънои расму оин ва қоидаву одатҳо шарҳ додаанд [Фарҳанги забони тоҷикӣ 1969, ҷ. 1, с. 643].

Вале дар асл маросим як навъ иҷрои амали фарҳангии анъанавӣ аст. Он аз замонҳои қадим то имрӯз навъҳои гуногуни ғазолияти суннатии одамонро дар шаклҳои гуногун такрор ба такрор аз насл ба насл интиқол медиҳад. Мухаққиқони мардумшинос дар асарҳои илмӣ худ калимаҳои «маросим», «расм», «оин», «расму оин», «одат»-ро ба қор мебаранд, ки дар аксари маврид ҳамон «маросим»-ро дар бар мегирад. Фолклоршиноси рус В. Д. Глебов дар лугатномаи худ «Краткий фольклорный словарь»

маъноӣ калимаи «обряд» (маросим)-ро баргирифта аз «одат ё оин» (обычай) мешуморад ва нисбати он чунин мегӯяд: «одат (обычай) тартиби ба таври умумӣ қабулшудае мебошад, ки аз тариқи анъана маъмул ва устувор шуда, он қоидаҳои умумӣ ва маишӣ рафтори мардумро дар бар мегирад» [Глебов 1994, с. 42].

Ҷ истилоҳи «обряд» (маросим)-ро, ки муҳаққиқон барои маросимҳо ба қор мебаранд, ин гуна шарҳ медиҳад: «Маросим (обряд) амалиёте аст, ки аз тариқи одат (обычай) устувор гашта, ба тасаввуроти динӣ ва ё анъанаҳои маишӣ одамон вобаста аст ва он ҳамроҳ бо лаҳзаҳои муҳими ҳаёти одамон аст» [Глебов 1994, с. 41].

Маросимҳо ва одатҳои дигар, ҳама ба анъанаҳои мардумӣ пайвастагӣ дошта, як навъ таҷрибаи умумифарҳангӣ ва идеявӣ-эстетикӣ мардум мебошанд, ки аз наслҳои гузашта ба наслҳои оянда интиқол ёфтааст. Ҳар хунараманд, эҷодкор ҳарчанд он нобиға бошад ҳам, ба одатҳо, маросимҳо ва анъанаҳои пешин таъя менамояд.

Ба таври қуллӣ, маросим ин ҷамъи амалиётҳои суннатӣ мебошад, ки он мувофиқи зарурати инсонҳо дар тӯли таърих дар вобастагии зич бо динҳо ба вучуд омада, шакл гирифтааст. Аз сабаби фаҳмида натавонишани қувваҳои табиӣ одамони ибтидоӣ

пешроеро такрор намуда, ба маросим табдил медоданд. Иннак, беш аз садсол аст, ки диққати олимони мардумшинос, фолклоршинос, муסיқшинос ва дидакторро, гирдоварӣ ва таҳқиқи маросимҳо, одатҳо, расму оинҳо ва ба хусус дар раванди онҳо иҷро шудаани жанрҳои фолклорӣ, аз ҷумла муסיқии фолклориро ҷалб намудааст.

Агар дар ин маврид адабиёти илмиро аз назар гузаронем, мебинем, ки асарҳои зиёде навишта шудааст. Ба хусус олимони аврупоӣ, аз ҷумла русҳо, дар бораи маросимҳо аз асри XIX то имрӯз назари худро баён намудаанд. Мактабу равияҳои фолклорӣ ба маросимҳо таваҷҷуҳ менамоянд. Аз ҷумла маросимҳои гуногун таваҷҷуҳи олимони мактаби устурашиносиро ба худ ҷалб мекунад. Намоёндагони ин ҷараён ва мактаби мифологияи бародарон Гримм ва баъдҳо аз русҳо Ф.И.Буслаев, А.А.Афанасев ва дигарон чунин ақидаҳо пешниҳод намуда гуфтаанд, ки асоси маросимҳо устураҳо мебошанд. Мувофиқи андешаи онҳо тамоми ҷашнҳо ва дигар анъанаҳои динию мазаҳабӣ дар асоси устураҳо ба вучуд омада, баъзе баъдан ба маросим табдил ёфтаанд. Баъдан фолклоршинос В.Я.Пропш ин масъаларо таҳқиқ намуда, андешаи олимони пешинро дар бораи маросимҳо, ба хусус ма-

росимҳои кишоварӣ чамъбаст намуда, ёдовар шудааст, ки дар воқеъ бунёди аслии маросимҳо устурахо мебошанд. Ин аст, ки дар аксари ин маросимҳо парстиши ҷузъи табиат, ҷирмҳои кайҳонӣ ва ҳодисаҳои табиатро метавон дид [ниг.: Пропп 1963, с. 6-12].

Тарафдорони мактаби устурашиносӣ бовар доштанд, ки гӯё дар маросимҳои баҳорӣ ва эҷодиёти шифохии мардум, аз ҷумла мусиқии фолклорӣ тасаввуроти устуравии одамон инъикос ёфтааст. Ин муҳаққиқон маросимҳоро инъикосдиҳандаи фаслҳои сол, табдили як фасл ба фасли дигар, аз ҷумла инвази зимистон ба баҳор медонистанд. Омадани фасли тобистонро як навъ ҳодисаи кайҳонӣ гумон мекарданд. Ба қавли ин муҳаққиқон устурахо дар маросимҳо ҳамчун ҳодисаи кайҳонӣ тасвир ёфтаанд. Баъзеҳо гумон доштанд, ки бунёди аслии пайдоиши устурахои замони бостон, аз ҷумла хинду ориёӣ дар бораи ҳуудо, марбути ҷаҳонбинӣ ва расму оини мардум будааст. Олими рус А.Афанасев андешаи устаршиносиро тарафдорӣ карда, дар асарҳои худ баъзе устурахоро шарҳ додааст. Дар натиҷаи таҳқиқот ба ҷунин натиҷа расидааст, ки ниёгони мардуми ориёитабор абрҳои жолаборро ба барзаговону говони дӯшӣ ва бузу гӯсфандон монанд мекардаанд. Эзадони ҷовидо-

нан кайҳониро ба ҳаёти домдорон ташбеҳ менамуданд, абрҳо ва бодҳои шадидро шабеҳи ҳудоҳои оварандаи баҳор пиндошта, сабабгори ба вучуд овардани ҳосили фаровон, зиёд шудани рамаву гала гумон менамуданд. Ҳамчунин ба назари А. Н. Афанасев дар он рӯзгорони пешин муносибатҳои падарсолорӣ маъмул буда, робитаи кабилавию қавмӣ густариш ёфта буд. Аз ин ҷиҳат, одамон дар раванди ҳодисаҳои табиат муносибатҳои барояшон муҳимро меҷустанд. Мувофиқи тасаввуроти онҳо эзадон гӯё дар бунёди оиладорӣ намунаи ибрат буданд ва дар симои худ — модарон, падарон, фарзандон ва ҳешу таборро таҷассум менамуданд [ниг.: Афанасьев 1994].

Дар асри XX мардумшиносон ба гирдоварии маросимҳои анъанавӣ машғул шуданд. Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ ба маросимҳои гуногун ба хусус фолклори маросимҳои мавсимӣ таваҷҷуҳ бештар шуд. Ба хусус маросимҳои мавсимиро як навъ таҷрибаи меҳнатии деҳқонону кишоварзон медонистанд. Дар раванди гирдоварии маводи фолклории вобаста ба маросим ба таҷрибаи қорҳои деҳқонон аҳмият меододанд. Дар солҳои 20-ум ва 30-уми асри XX мардумшиносон, фолклоршиносон ва мусиқшиносон дар тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ ба гирдоварӣ ва таҳқиқи устураву афсона, суруду тарона, ҷистону

зарбулмасал ва дигар жанрҳои фолклорӣ машғул шуданд. Онҳо ҳангоми корҳои майдонӣ ба омӯхтани маросимҳои халқӣ ва мусиқии фолклорӣ, ки дар байни мардум ҳеле густурда буд, таваҷҷуҳ менамуданд.

Муҳаққиқон ҳангоми омӯхтани фаъолияти кории кишоварзон ба маросимҳо, мусиқии фолклории мавсимии онҳо, ба фаслҳои сол ва тақвими сол таъя менамуданд. Чунки матнҳои фолклорӣ дар ҳамаи маросимҳо дар ҳар фасли сол вобаста ба ҳамон муҳит иҷро мешаванд. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳқиқи маросимҳои кишоварзӣ ба зиндагии онҳо ба шароити қорӣ, муҳити ҷуғрофӣ низ аҳамият меоданд. Барои фаҳмиши бештареи ин масъала ба таҳқиқоти олимони рус таъя менамоем, ки дар ин бора зиёд навиштаанд. Ба хусус фолклоршиноси рус В. Я. Пропп таҳқиқоти олимони гузаштаре мавриди баррасӣ қарор дода, ин маросимҳоро дар тӯли сол таҳқиқ намулдааст, ки мо ҳам ҳамин тавр хоҳем кард [ниг.: Пропп 1963, с. 6-12].

Инак, дар давоми асрҳои XIX-XX маводи зиёди мусиқии халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла мардуми тоҷик, гирдоварӣ шуд. Баробари гирдоварӣ дар асри XX муҳаққиқон ба таҳқиқ ва таҳлили он шурӯъ намулданд. Ҳамчун ғизои маънавӣ, аз замонҳои қадим то имрӯз дар рӯзгори маишии мардум муҳим будани мусиқии халқиро дар асоси мисолҳо ва санадҳои илмӣ

шарҳ доданд. Махсусияти ҳар матнро тавзеҳ доданд, тарзи иҷрои онро баён намуданд ва баъзеҳоро ба нота дароварданд. Ҳанӯз ҳам матнҳои зиёде аст, ки муҳаққиқони мусиқиишини тоҷик ба нота надаровардаанд.

Ҳамин гуна таҳқиқро дар асоси маводи охири асри XIX ва авоили қарни XX муҳаққиқони мардумшинос ҳангоми дар Осиёи Марказӣ фаъолият намудан анҷом додаанд. Тавре ки дар боло ишора намудем, онҳо мусиқии фолклории мардуми тоҷикро низ дар контексти маросимҳои кишоварзӣ таҳқиқ намулдаанд. Масалан, муҳаққиқи тоҷик мардумшинос М. Раҳимов дар бораи фаъолияти кории тоинкилобии кишоварзони рӯди Хингоб дар хусуси маросимҳои мавсимӣ ва суруду мусиқии меҳнати онҳо ба таври муфассал сухан рондааст. Ӯ зимни таҳқиқи ҳаёти деҳқонон ва кишти қори онҳо ёдовар мешавад, ки дар арафаи Наврӯз мардум бо рақсу бозию сурудҳои шодмонӣ намуда, Наврӯзро бо хурсандӣ пешвоз мегирифтанд. Зимнан М. Раҳимов аз номи яке аз гӯяндагон сурудеро пурра меорад, ки онро Охун Мулло-Наим эҷод карда ва мардум бо оҳанги дилнишин месароидаанд. Ин матн аз 6 банди панҷмисраи иборат аст. Ҳамчун мисол банди аввали онро, бо таффуз, айнан меорем:

Хӯш гузашт фасли зимистон ба мақоми дили мо,
Лек дар ҳут шидак шуришъ ғавго барпо,
Сардивъ гармии ин буд ба фармони худо,
Нест қасро сихане гуфта дар ин чуну чаро,
ҳут агар ҳутгӣ къна, кампира дар къгтӣ къна.

[ниг.: Раҳимов 1957, с. 189-191].

Мувофиқи гуфтаи муҳаққиқон дар фаслҳои сол хангоми баргузор намудани маросимҳои гуногун мусиқию суруду рақсу бозию шодмонихо барпо мешудааст, ки дар онҳо савгу садо мавқеи маҳсус доштааст. Маҳз ҳамин мусиқии халқӣ меҳнати ҷумлашакати онҳоро сабук менамудааст. Дар ин бора академик Р. Амонов, ки аз минтақаи Кӯлоб маводи зиёди фолклорӣ гирд оварда таҳқиқ намудааст, назари худро дар китоби «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор)» муфассал баён намудааст. Ба гуфти эшон сурудҳои мавсимӣ ва меҳнат дар ҳаёти мардум мавқеи хос дошта, дар фурсатҳои фориг аз меҳнат барои онҳо ғизои маънавӣ мебахшидааст. Тибқи таъкиди устод Р. Амонов дар минтақаи Сарихосор ва маҳалҳои ҷанубии кӯхистони Тоҷикистон суруди «Гулгардонӣ» ҳамон соҳтори қадими худро нигоҳ доштааст. Ин сурудро хангоми маросими мавсимӣ ҳам хурдсолону

наврасон ва ҳам калонсолон месароидаанд. Аммо баъдҳо дар сурудани он нақши бачаҳо калон будааст [ниг.: Амонов 1963, с. 29-44].

Оид ба мусиқии халқии тоҷикони Ёзбекистон, аз ҷумла вилояти Қашқадарё, Рашид Қодиров хангоми таҳқиқи фолклори ин минтақа маълумот додааст. Ба гуфти ӯ фолклори мусиқии маросимҳо, тӯй, мотам дар ноҳияҳои ин вилоят хеле маъмул будааст. Ӯ намунаҳои матнҳои мусиқии фолклории ин минтақаро оварда, мавриди таҳқиқ қарор додааст [ниг.: Қодиров 2005].

Фолклоршинос Б. Шермуҳаммадов низ дар китоби худ «Назми халқии бачагонаи тоҷик» ба таври муфассал ёдовар шудааст, ки хурдсолон ва наврасон ҳам дар фаслҳои сол ва ҳам ба таври ҷудогона сурудҳое доштанд. Ӯ намунаи ин сурудҳоро оварда мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ғайр аз ин эшон дар бораи сурудҳои аз ҷониби модарон ва калонсолон гуфташуда, ки бехтарин нағмаву мусиқии фолклорӣ мебошанд, маълумоти муфассал дода, онҳоро таҳқиқ намудааст [ниг.: Шермуҳаммадов 1973].

Ҳамин тавр мусиқии фолклории маросимӣ, ки бархе бо маросимҳои фасли сол вобаста мебошанд ва баъзе бо маросимҳои дигари халқӣ пайвастагӣ дорад, ҳамеша ҳамдами мардум будааст. Баъдҳо хангоми

тахқиқи санъати халқии мардуми тоҷик қорҳои анҷомшударо оид ба мусиқии маросимии тоҷикон профессор Н. Нурҷонов идома дода, дар бораи онҳо маълумоти муфассал додааст [ниг.: Нурджанов 2002].

Бояд гуфт, ки матнҳои мусиқии фолклорӣ аз ҷониби фолклоршиносони тоҷик то ҳаде ғирд оварда шудааст, ки бархе дар маҷмӯаҳои фолклорӣ ҷоп шудаанд ва бештари онҳо дар бойгонии Ганҷинаи фолклорӣ тоҷик ба номи Р. Амонов хифз мешаванд.

Ҳамин тавр мусиқии маросими мавсимӣ ва қору мехнат қадимтарин ҷузъи эҷодӣи шифохии халқ буда, дар асл ба ғазолияти қори одамон марбут мебошад. Нахустин матнҳои эҷодӣи халқ замоне пайдо шудаанд, ки одамони даврони қадим ҳодиса ва воқеаҳои табиатро намефаҳмиданд. Ба ин сабаб сурӯҳҳо ва дигар мусиқии шифохӣ дар рафти маросимҳои кишту қор, ҳангоми мехнат дар тӯли моҳи фаслҳои сол иҷро мешуданд. Баъдҳо муҳаққиқон онҳоро мусиқии халқӣ ё фолклории маросимҳои мавсимӣ номиданд. Онҳо бо ғазолияти мехнатӣ, рӯзгори модӣ ва маънавии инсонҳо, расму оин, анъана, аз ҷумла ҳунари мусиқӣ ва нақли матнҳои насрӣ низ пайвастагӣ доранд.

Мусиқии фолклории маросимҳои мавсимии халқӣ тоҷик бо мазмуну мундариҷаи худ гуногун аст.

Он як бахши муҳими эҷодӣи халқро дар бар мегирад. Маъмулан мусиқии халқӣ бештар бо маросимҳои мавсимӣ, ба хусус ба оинҳо ва ҷашнҳои нияғони мо, пайванд мебошанд. Аз ҷумла аз замонҳои бостон то имрӯз суруд, яъне мусиқии халқии тоҷикон, бо оинҳои наврӯзӣ ба мисли гулгардонӣ, суманакпазӣ, ашағлон ва боз як силсила расму одатҳои қадимӣ алоқаманд ҳастанд, ки намунаҳои онҳо то замони мо расидаанд.

Бисёре аз суруду тарона, нағмаву охангҳои халқӣ, ки то замони мо аз насл ба насл омадаанд, аҳамияти бадеӣ ва фарҳангӣ дошта, ҳамеша барои мардум ғизои маънавӣ додаанд. Ин осори мусиқии халқӣ доимо ҳангоми барпо шудани ҷашну маросимҳо барои мардум шодиву нишот бахшидаанд. Баробари омӯхтани мусиқии фолклории маросимии мавсимӣ мо метавонем дар бораи баъзе образҳои бадеии анъанавии халқамон низ тасаввурот пайдо намоем.

Муҳаққиқон маросимҳои мавсимиро дар вобастиҳои мавсими сол, яъне ҷор фасли сол, меомӯзанд. Аз замонҳои қадим дар ҳамин ҷор фасли сол мусиқӣ дар рафти маросимҳо, ҷашнҳо, оинҳои мазҳабӣ ва ғайра иҷро мешуд. Маъмулан огози соли нави мардуми тоҷик ин фасли баҳор, расидани Наврӯз мебо-

шад, ки вобаста ба он чашну расму оинҳое мавчуданд, ки дар он мусиқӣ мавқеи махсус дорад. Ҳамчунин дар гузаштаҳо дар фасли тобистон тоҷикон чашни Тиргон, дар тирамоҳ чашни Меҳргон, дар зимистон чашни Ялдо (чилла) ва Садаро доштанд, ки дар ҳар кадоми ин чашнҳо ва боз оину чашнҳои дигар мусиқӣ мавқеи худро дошт. Мардум дар ҳамаи ин чашнҳои ниёгон ба воситаи мусиқию савту садою рақсу бозӣ шодмонӣ менамуданд. Мусиқии наврӯӣ то имрӯз дар байни мардум роиҷ аст, ки муҳаққикон намунаҳои онро сабт кардаанд. Вале мусиқии чашнҳои дигар ба мисли Тиргон, Меҳргон, Сада имрӯзҳо маъмул набошад ҳам, баъди бо ташаббуси Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дубора эҳе шудан дар бораи ин чашнҳо низ суруду таронаҳои нав эҷод мешаванд. Ҳоло шоирон дар бораи ин чашнҳо шеър менависанд ва оҳангсозон мусиқӣ эҷод менамоянд. Аз тариқи телевизион, радио ва дигар воҳитаҳои техникӣ мусиқии вобаста ба ин чашнҳо зуд оммавӣ мешаванд.

Акнун барои он ки донишҷӯён мусиқии халқии мавсимиро дар раванди маросимҳои фаслҳои сол омӯзанд ва аз зебогиҳои он огоҳ шаванд, баъзеи онҳоро шарҳ медиҳем. Аввалин маросиме, ки гурӯҳе

бо мусиқӣ сурудхонон ба пешвози Наврӯз мераванд, ин маросими гулгардонӣ аст.

Маросими «Гулгардонӣ» ва сурудҳои он. Баробари шукуфтани аввалин гулҳои баҳорӣ, ки онро дар замонҳои пеш ҷӯнон, деҳқонон, дарвешон дида, сурудхонон аз мардум мужда мегирифтанд. Яъне хабар медоданд, ки баҳору Наврӯз наздик аст. Дар гузаштаҳо дар рафти баргузори маросими «Гулгардонӣ» хурду калон ширкат меварзиданд. Баъдҳо бо гузашти замон он фақат дар байни хурдсолону наврасон бокӣ монд. Дар бораи ҷи гуна баргузор шудани маросими «Гулгардонӣ» фолклоршинос Р. Аҳмадов дар китоби худ «Фолклори маросимҳои мавсими тоҷикони Осиёи Марказӣ» ба таври муфассал суҳан рондааст. Ӯ дар асоси асарҳои илмӣ, маҷмӯаҳо, мақолаҳо маросимҳои мавсими мардуми тоҷикро таҳқиқ намудааст [ниг.: Аҳмадов 2007, с. 127-156].

Ҳоло мо бо таъя ба гуфтаҳои Р. Аҳмадов, Р. Амонов, Р. Қодиров, Р. Раҳмонӣ ва дигарон оид ба мавқеи мусиқии халқӣ, яъне матни сурудҳои ин маросим ба таври мухтасар суҳан меронем. Маросими «Гулгардонӣ» маъмулан бо ду ном машхур аст. Якero дар ҷануби Тоҷикистон «Гулгардонӣ» мегӯянд ва дигарo дар шимоли Тоҷикистон ва минтақаҳои Ёзбе-

кистон «Бойчечакхонӣ» (Бойчечак, бойчечакгӯй, Бойкандак, Кандакӣ, Булбулхонӣ) меноманд.

Дар асл баргузори маросим чунин сурат мегирад. Баробари шукуфтани аввалин гулҳои бахорӣ ба мисли «Гули наврӯзӣ», «Гули сиёхгӯш» «Бойчечак», «Сиёхгӯш», «Гули баҳман» бачаҳо гулҳоро аз домани кӯҳу саҳро ҷида, бо оҳанги дилнишин сурудсароён ба хавлиҳои мардум мегарданд ва ба ин восита мардумро аз омадани баҳор хабардор менамоянд. Яъне «Гулгардонӣ» як навъ муждаи расидани баҳору Наврӯз барои мардум аст, то онҳо баҳри пешвозаш омодагӣ гиранд.

Тавре дар боло ёдовар шудем Р. Ахмадов ба таври муфассал дар асоси маводи бойгонии Шуъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ дар бораи «Гулгардонӣ» маълумот додааст. Вале ҳамчун мисол аз он маросиме, ки ханӯз академик Р. Амонов, дар синни ҷавонӣ, дар солҳои 50-уми асри XX, онро мушоҳида ва сабт намудааст ёд менамоем. Оид ба ин маросим Р. Амонов чунин навиштааст, ки он бевосита бо суруду мусиқӣ тааллуқ дорад: «Бачагони қишлоқ... гулдастае тайёр менамуданд ва онро дар даст гирифта, сурудхонон ҳавлӣ ба ҳавлӣ мегаштанд ва вақте ки даврзании хавлиҳои қишлоки худро ба охир мерасониданд, ба қишлоки

ҳамсоя мерафтанд. Соҳибхонаҳо аз дидани гулҳо, ки онҳо муждаи баҳор буданд, изҳори хурсандӣ карда, ба кадрӣ ғиммат ва имконияти худ ба бачагон орд, гандум, наск, нахӯд, пул медоданд. Баъд аз гардиш, бачагон дар ҷое (дар хавлие) гирд меомаданд ва занон ҷизҳои ҷамъ кардаи онҳоро хӯрок тайёр карда, мардумро ба сари хӯрок даъват менамуданд. Дар ин ҷо сурудхонӣ ва рақсу бозӣ барпо мегардид».

Суруди ағъанавии дар ин маросим иҷрошаванда, ки «Гули сияхгӯш» ном дошт, ба тариқи зер иҷро карда мешуд. Яке аз бачагон пеш-пешӣ ҳама, дар дасташ гулдаста, сарбайт меҳонд ва дигарон мисраи ҷоруми такроршавандаи (бозгӯйи) ҳар як банди сурудро бо ӯ ҳамовоз шуда меҳонданд. Баъзан як-ду нафар аз бачагон ба сарояндагон ҷӯр шуда, дутор ҳам менавохтанд. Чунончӣ:

Сарбайтхон:

Гули сияхгӯш секуша,

Миёни гандум гуза,

Дилат бар мо намесуза.

Дигарон (ба ӯ ҳамроҳ шуда):

Бӯҳори нав муборак бод!

Сарбайтхон:

Гули сияҳуши қошгардон,
Тавақ пур куна даст гардон,
Буте бар дасти гулгардон.

Дигарон:

Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон:

Гули сияҳуши ҳафтрангай,
Хуроки кавги дилтангай,
Ҳамеша дар руяш чангай.

Дигарон:

Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон:

Гул овардум ба меҳмонӣ,
Ту қадри гул намедонӣ,
Агар донӣ намеҳонӣ?!

Дигарон:

Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон:

Чи лаклак ба Ҳисор омад,
Ба ҳар шохи чанор омад,
Зимистон буд, бухор омад.

Дигарон:

Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон:

Гули сияҳуши ҳафтрангай,
Миёни хору ҳам сангай,
Ай у дилҳо хурсандай.

Дигарон:

Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон:

Ай ин лангар ба у лангар,
Алӣ домоди пайгамбар,
Чи уштур меҳура дангал.

Дигарон:

Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон:

Гули зардак сано мега,
Санои авлиё мега,
Ба ҳар хестан дуо мега!

Дигарон:

Бухори нав муборак бод!»

[Амонов 1963, с.28-30].

Ханӯз дар солҳои панҷоҳуми асри XX суруди «Гулгардонӣ»-ро О.Л.Данскер сабт карда, дар мақолаи худ ишора карда буд, ки ин суруд аз нигоҳи жанрӣ ва интонатсионӣ бо сурудҳои «Ман доғ» ва «Аллоҳи Дарвозӣ» баъзе хусусиятҳои умумӣ дорад. Мушкilotи зарбии ин суруд вобаста ба характери маросимӣ доштани он мебошад. Муаллиф нотаи онро ба шакли зерин нишон додааст:

Гулгардонӣ

Шеър ва оҳанги халқироқунандагон
Муъинов ва Таҳрипов Қазан Ҳумб 1954

• = 96

Э, шаб ки ди - дам дар ха-ёла ай қил - ва - и

ҷо - но - на-ро Э аз да-ру - ни дил ка - ши -

дам нах - ра - и мас - то - на - ро

[ниг.: Данскер 1965, с. 221, намунаи 28].

Маъмулан бегоҳӣ баъди ҳуроки шом ба «Гулгардонӣ» шуруъ менамуданд. Сарбайтхон овози гуворо дошт ва дар айни замон сардори гуруҳ буд. Ӯ гулро ба даст гирифта, пеш-пешӣ дастаи гулгардонҳо бо навбат ба ҳавлиҳои деҳа мерафтанд. Вақте ки онҳо ба дарвозаи касе расиданд, ҳама бо як овоз ба сурудан оғоз менамуданд. Ҳангоми шунидани суруди гулгардонӣ аҳли хонавода, хурдсолон, наврасон, ҷавон ва ҳар касе, ки завқманд аст берун баромада, ба шодии онҳо шарик мешуданд. Ҳамин тавр ба назди дарвозаи ҳар ҳавлӣ ё чанд ҳавлӣ сурудҳои ба авҷ мебаромад. Ба ин подмонӣ мардум, ба хусус бачаҳо ва ҷавонони хушгабъ шарик мешуданд. Базми хубе барпо мегардид, ки аз тариқи мусиқию суруд, нағмаву рақсу бозӣ мардум шодмонӣ менамуданд, ки расидани баҳору Наврӯз наздик аст.

Агар бо диққат ба мазмуни суруд назар намоед, аз аввал то охир он дар ситоиши шукуфтани гулҳо, баҳор, наврӯз, тасвири манзараҳои табиат, зебоиҳои муҳите аст, ки мардум мушохида намудаанд. Дар баъзе вариантҳои ин суруд шӯҳихо, ширинқориҳо, ҳаҷв низ дида мешаванд. Баъди ба поён расидани суруди ҳанӯз ба базми «Гулгардонӣ» пиразане, зане, пирамаре ва ё ягон шахсе мувофиқи тавоноӣ барои гулгардонҳо чизҳои медиханд. Маъмулан ин чизҳо

иборат аст аз хӯрокворӣ, гандум, нахӯд, меваи хушк, наск, кулча, пул, матоъ ва ғайра. Ин ҳадыҳо вобаста аст ба сарвати ҳамон оила.

Дар ин ҷо як нуктаи муҳимро қайд менамоем, ки дар ин бора фолклоршиносон низ ишора намудаанд ва худӣ мо низ дар ноҳияи Варзоб дидаем. Ин он аст, ки баъди сурудхонӣ ё дар рафти сурудхонӣ бонуи ҳамон оила, пиразанҳо, духтарҳои баркамол гулро ба даст гирифта, ба абрӯву чашми худ мемолиданд. Ин базми гулгардонӣ дар ҳар ҷо ҳар гуна идома меёфт. Гоҳе чунин мешуд, ки ҷавонон то нисфи шаб рақсу бозӣ мекарданд.

Дар асри XIX ва пеш аз он, ҳамчунин то нимаи аввали асри XX «Гулгардонӣ» дар тамоми минтақаҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Эрон бо номҳои хоси худ вучуд дошта, ҳадафи баргузорию он мужда додан аз омадани баҳору Наврӯз мебошад. Хуб аст, ки асоси ин муждаи баҳорию наврӯзӣ мусиқӣ аст. Маҳз ба воситаи мусиқии фолклорӣ, яъне бо суруд ва рақсу бозӣ мардум ба самти баҳору Наврӯз ҳаракат мекунанд. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки зиндагии инсон ва табиат бо мусиқӣ пайвастагии ногусастанӣ дорад.

Мо дар ин ҷо як намуна аз маросими «Гулгардонӣ»-и минтақаи ҷануби Тоҷикистонро овардем.

Тавре ки ёдовар шудем ин маросим бо номи «Бойчечак» (Бойкандак ва ғ.) дар шимоли Тоҷикистон низ машхур буд. Ҳоло барои намуна яке аз матнҳои суруди ин минтақаро меорем, ки он аз ҷиҳати оҳангу сароидан ва савту садоҳои гуногун то ҳаде аз «Гулгардонӣ» тафовут дорад. Дар асл равиши маросими ҷанубу шимол монанд аст. Ҳамчунин мақсади ҳар ду суруд низ якест, мужда расонидан аз омад-омади баҳору Наврӯз. Ин маросим дар байни мардуми воҳии сарғаҳи Зарафшон бо номи «Бойкандак» машхур буд. Ҳоло ҳам дар ёди пирамардон ҳаст, ки худашон дар ин базми муждарасонӣ иштирок доштаанд, дар даврони бачагӣ ба маросими «Бойкандак» хондан иштирок намудаанд. Дар маҷмӯаи «Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон» ду варианти ин суруд оварда шудааст. Аввалӣ бо номи «Бойчечак» аз Ҷӯрабой Бозоров, аз Панҷакент [ниг.: Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон 1960, с. 153], дуюмӣ аз деҳаи Сангистони ноҳияи Айнӣ сабт шудааст. Ҳамчун мисол мағни дуюмро меорем. Дар ин суруд байтҳои умумиро яке аз сарояндагони гурӯҳи бачагон месарояд ва дигарон ҳамовозона «Бойкандак» меғунанд. Оҳанги суруд ба рақсидан мувофиқ набуда, андаке сангинтар аст. Мағни суруд чунин аст:

Яккахон:

Мо гадо нестем, ки арзан гирем.
Тангаву тилло диҳед, ки зан гирем.

Ҳама:

Бойкандак!

Яккахон:

Сар-сари чӯи боло,
Сафедори бутуқдор.
Ба шумо худо теяд,
Се писари бутуқдор.

Яккахон:

Таг-таги қалъа,
Се тори кавуд.
Бибиён шиштен
Бо усмакабуд.

Ҳама:

Бойкандак!

Яккахон:

Шохи шафтолу,
Ангури сиё.
Мо наметарсем
Аз гурги сиё.

Ҳама:

Бойкандак!

Яккахон:

Ра-райи боло,
Асп тохтем.
Духтари қассоб,
Ба пеш андохтем.

Ҳама:

Бойкандак!

Яккахон:

Таг-таги остона,
Санги мармарӣ.
Ҳалқаҳо бар гӯш
Монанди парӣ.

Ҳама:

Бойкандак!

Яккахон:

Шохи шафтолу,
Гур-гур мекунад.
Бибияки мо,
Табакчая пур мекунад.

Ҳама:

Бойкандак!

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Суруди «Бойчечак» дар Ўротепша (холо Истаравшан) низ машхур буд, ки нотаи матни он дар маҷмуаи «Фолклори Ўротепша» ба шакли зерин оварда шудааст:

Бойчечак (нотча)

Гуруҳи бачагон

♩ = 110

Бой - че - ча - ки у - на - ри Ха - зон ту - ра чу - на - ри,
бой - че - чак, бой - че - чак, Ме - ти на - ме - ти пу - ли лу - чак,
май - ло - ни бо - бом кун - ге - чак, бой - че - чак, бой - че - чак,
Ун бо - зо - ро, ун бо - зор, Ун бо - зо - ри ло - ла - зор
бой - че - чак, бой - че - чак, Ло - ла - хо а - до шу - дас,
таи - па - қа та - до шу - дас, бой - че - чак, бой - че - чак.

[ниг.: Фолклори Ўротепша 1991, ниг.: Нотаҳо].

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

Тавре, ки ба мо гуфтанд ва худӣ мо дар бачагӣ мушохид кардем дар баъзе мавридҳо ба сарояндаи яккаҳон яке аз бачаҳо ҳамроҳ мешавад. Ҳамчунин вобаста ба муҳит оҳанги сурудро андаке тағйир медиҳанд. Дар охири маросим гоҳе чунин мешавад, ки гурӯҳи бачаҳо аз чизҳои ҷамъовардаи худ дар яке аз ҳавлиҳо бо ёрии модар хӯрок пухта, базму шодмонӣ мекунанд. Дар ин базми хонагӣ мусиқию сурудҳои гуногун низ садо медиҳанд.

Ҳамин тавр, суруди маросими «Гулгардонӣ» (Бойчечак) дар байни мардуми Панҷакент, Деваштич, Апт, (собиқ Гонҷӣ), дар байни тоҷикони Форш, Қашқадарё, Сурхондарё ва ҷойҳои дигар маъмул будааст, ки намунаҳои онро фолклоршиносон сабт намудаанд. Ба гуфти Р. Аҳмадов: «Гулгардонӣ»-и тоҷикони Тоҷикистон ва Ўзбекистон, ки он ҳам «Баҳори нав муборак бод» унвон дорад ва онро фолклоршиносон дар асоси 163 вариант бо равиҳои синопсис нусхаи аслиашро барқарор намудаанд, аз 100 мисраъ иборат аст. Таронаҳои «Гулгардонӣ»-и тоҷикони ҳар ду кишвар низ аз нигоҳи вазни шеър, қофия ва саноеи бадеӣ ва шакли шеърӣ ба ҳам наздиканд ва ҳатто яқсон мебошанд...» [Аҳмадов 2007, 145].

Ин аст, ки то расидани Наврӯз дар байни мардум расму оин ва маросимҳое баргузор мешаванд, ки

мардум дар онҳо аз тарикӣ мусиқию суруду рақсу бозӣ дилхуш менамоянд. Пеш аз Наврӯз оини «Айёми Аҷуз» баргузор мешавад, ки дар рафти он низ мардум порчаҳои шеърӣ меҳонанд ва сурудҳои мекунаанд. Дар воқеъ, баъзе аз ин ашъори сабтшуда суруд аст ё порчаи манзум, маълум нест. Чунки баъзе муҳаққиқон ишора бар он намудаанд, ки шеър суруда мешавад, вале оҳанги онро сабт накардаанд. Дар баъзе мавридҳо шеърро овардаанд, ки суруда шудани онро нагуфтаанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки донишҷӯён дар натиҷаи пурсишҳо ва омӯختани бойгонихои мусиқииносон бояд маълум намоянд, ки кадом аз ин порчаҳои манзум сароида шуда марбути мусиқии фолклорӣ аст.

Сурудҳои наврӯзӣ. Тавре ки дар боло аз назар гузаронидем, сурудҳо ва дигар осори манзуме ҳастанд, ки аксари онҳо ҳам ба тарикӣ соӣ ва ҳам овозӣ сароида шуда, мардум оҳиста-оҳиста ба истикболи Наврӯз мераванд. Баъдан баробари расидани Наврӯз чандин рӯз базмҳои наврӯзӣ бо созу наводима меёбанд. Ин базмҳои наврӯзӣ аз замонҳои қадим то имрӯз дар тамоми кишварҳои ҳавзаи Наврӯз баргузор мешаванд. Пеш аз он ки дар бораи сурудҳои наврӯзӣ чанд суҳан ғӯем оид ба таърихи Наврӯз андаке суҳбат мекунем.

Чашни Наврӯз паёмвари баҳор, соли нав, ғалабаи гармо ба сармо ба истилоҳе зоиши табиат ва даврони нашъунамои инсон ва пайвастанӣ он ба табиат мебошад. Бо расидани Наврӯзу баҳор мардум ба ҳаёти иҷтимоии нав, ба кори дастаҷамъӣ дар берун аз хона ва дар кишту кору боғу бўстон машғул мешаванд.

Ин аст, ки Наврӯз рӯзи мубораку фарҳунда буда, огози бедории табиат ва замони шукуфтаҳо ва рӯйданҳои гулхоро мужда медиҳад. Дар сарчашмаҳои Наврӯзро чашни пирӯзии шох Ҷамшед бар девону даррандагон ва рамзи ғалабаи нур бар зулмот гуфтаанд. Ба ин сабаб ғӯе Ҷамшед ҷаҳорумин шӯхи пешдо-диён, бунёдгузори чашни Наврӯз ва оинҳои марбути он аст, ки доир ба ин дар аксари осори таърихӣ ва адабиёти ниёгонамон ишора гардидааст. Ба хусус дар адабиёти классикии тоҷикӣ форс зиёд ёдоварӣ шуда, ки дар ин ҷо онро такрор намекунем. Дар ин бора дар «Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ.3. Наврӯз ва ҷашнҳои дигар» (2018) ба таври муфассал гуфта шудааст [ниг.: Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик 2018].

Хушбахтона, Наврӯзро дар аксари минтақаҳои Осиёи Марказӣ, Эрон, Афғонистон, Туркия, Қазқоз ва кишварҳои дигар ҳамчун иди сари сол ва иди соли

нав ва асосан чун Наврӯз таҷлил менамоянд. Рӯзи чашни Наврӯз дар солшумории мелодӣ ба 21-22-юми моҳи март рост меояд. Аз даврони қадим то имрӯз барои таҷлили Наврӯз мардум тайёри мебинанд. Таъмоми гирдугӯша ва муҳити худро таъмизкорӣ менамоянд. Барои аҳли хонавода либосҳои нав меҳаранд. Омодагӣ ба Наврӯз як ҳафта пеш, бештар мегардад. Барои хуб ва бениҳсон чашн гирифтани Наврӯз дар чоршанбеи охири сол маросиме барпо мекарданд, ки баругзории он ҳоло ҳам дар кишварҳои ҳамзабон аз байн нарафтааст. Онро «Чоршанбе сурӣ», «Чоршанбеи охири сол» мегуфтанд. Бегоҳии ин чоршанбе дар кӯчаҳо, чорроҳаҳо оташ рӯшан карда, аз болои он зану мард, пиру барно, хурду калон бо шодмонӣ меҷаҳиданду замзама мекарданд: «Зардии ман аз ту, сурхию ту аз ман».

Ҳам дар арафаи Наврӯз ва ҳам дар рӯзҳои чашн ва ҳам баъд аз он аз замонҳои пеш то имрӯз мардум гурӯҳ-гурӯҳ ба чашнгоҳҳо, ба сайргоҳҳо рафта, бо сурду созу наво ва рақсу бозӣ шодмонӣ мекунанд. Мусиқии халқӣ як ҷузъи Наврӯз буд ва ҳаст, ки ҳоло чанд намуна аз он суруди наврӯзиро аз назар мегузаронем, ки дар минтақаҳои мухталафи Тоҷикистон ва

дар байни тоҷикони Ёзбекистон роиҷ аст. То бубинем, ки ин суруду таронаҳо дар кадом мавридҳо бо созу наво боиси дилхушии мардум мешудааст. Дар бораи сурудҳои наврӯзӣ мавқеи онҳо дар раванди чашни Наврӯз Р. Раҳмонӣ чунин ёдовар шудааст: «Дар ин навъ сурудҳо бештар мушоҳидаҳо, воқеаҳо, ҳодисаҳои вобаста ба баҳор, Наврӯз, кишту кори деҳқонӣ, шукуфтани гулҳо, борони баҳорӣ ва амсоли ин инъикос ёфтаанд. Сурудҳои наврӯзиро бо овози хушӯҳанг ва ё бо созҳои мусиқӣ месароянд. Мазмун ва муҳтавои онҳо вобаста ба лаҳзаи сароиш гуногун аст» [Раҳмонӣ 2018а, с. 220].

Дар солҳои гуногун маҷмӯаҳои чоп шудаанд, ки дар онҳо намунаҳои сурудҳои наврӯзӣ ва баҳорӣ оварда шудаанд. Чанде аз онҳоро ёдовар мешавем. Аввалин маҷмӯа «Таронаҳои наврӯзӣ» (1960) ном дошта, ашъори шоирони халқиро дар бар мегирад. Маъмулан ин шоирон бадӯхатан бо сабки омиёна бо сози мусиқӣ месароиданд. Он маҷмӯа ашъори даҳ тан шоирони халқиро дар бар дорад. Маҷмӯаи дигар «Наврӯзи оламафрӯз» (1978) буда, он дар таҳияи Р. Аҳмадов чоп шудааст. Дар он мақолаҳо ва иқтибосҳои наврӯзшиносон ва ҳамчунин намунаҳои суруду наврӯзҳои халқӣ чоп шудааст. Соли 2011 маҷмӯае бо унвони «Таронаҳои наврӯзӣ» дар таҳияи фолк-

лоршиносон Р.Аҳмадов ва С.Фатхуллоев ба нашр расид. Дар он сурудҳои «Баҳори нав муборак бод», «Бобо бидех наврӯзиям», «Биё-биё, булбулак», «Бинол, эй булбули хомӯш», «Гули гулҳо сияхӯш аст», «Баҳори долазор омад», «Сафои олам», «Бойчечак», «Қулоҳгузгузак», «Бойкандак», «Гул овардам ба меҳмонӣ», «Соли Нав муборак бошад-е», «Суманак назри баҳор аст», «Абрак бидех ту борон», «Ашагулон», «Навбаҳор омад», «Баҳор», «Чу гул хандида бошӣ», «Наврӯзӣ» аз Тоҷикистон ва тоҷикони Афғонистон оварда шудааст [муфассал нигар ба Китобнома].

Сурудҳои наврӯзию баҳорӣ дар маҷмӯаҳои фолклорӣ низ ҷошудаанд. Дар онҳо роҷеъ ба ситиши баҳор ва лаҳзаҳои гуворои он сурудҳои зиёде ҳастанд, ки намунаҳои онро фолклоршиносон сабт намудаанд. Аз ҷумла дар водии Хатлон суруд ва таронаҳои «Баҳори нав муборак бод», дар водии Зарафшон ва Ҳисор «Гули сияхӯш» ва «Бойчечак», дар Бадахшон «Суруди наврӯзӣ», дар Бухоро «Бойчечакӣ бухорӣ», дар Шаҳрисабз «Ҳил-хили булбулӣ», дар Бойсун ва Сариосиё «Баҳор омад» ва ғайраро мардум месароиданд. Баъзе сурудҳо ҳоло ҳам вирди забони мардум аст. Масалан, суруди «Гули сияхӯш» бо ва-

риантҳои имрӯзҳо низ дар минтақаи Хатлон сароида мешавад:

Гули сияхӯши лавгардон,
Табак пур куну даст гардон.
Бите бар дасти гулгардон,
Баҳори нав муборак бод!

Баҳор омад надонистам,
Гули сияхӯш дар дастам.
Биё, соқӣ, ки ман мастам,
Баҳори нав муборак бод!

[Фолклори Норак 1963, с.15].

Ноғуфта намонад, ки дар рӯзҳои ҷашни Наврӯз ҳамзамон ба мисли сурудҳои жанрҳои дубайтӣ, рубоиро ба тарзи фалак ва ҳамчунин ғазалҳои Ҳофизу Бедилро месароиданд. Н.Нурҷонов ишора намудааст, ки дар ноҳияи Сариосиёи Ўзбекистон баъзе муллобаҷаҳо пеш аз сурудхонии наврӯзӣ ба ҳозирин ҷунин меғуфтанд: «Баҳори нав омад, дилшод бошетон! Мо барои шумо «Баҳор омад» меҳонем. Ба кору бори деҳқонии ҳама Худо баракат теяд. Омин облоҳ акбар!». Сипас онҳо суруди наврӯзии зеринро месароиданд:

Яккахон:

Сано гӯем, сано гӯем,

Аввал номи Худо гӯем.

Ба пайгамбар дуо гӯем,

Баҳори нав муборак бод!

Ҳама:

Кушодӣ бод, кушодӣ бод,

Кушодиҳо шуморо бод.

Ки ғам бар душманон резад,

Баҳори нав муборак бод!

Яккахон:

Ба номи кодири якто,

Замин чун бесутун барно.

Замину осмон як ҷо,

Баҳори нав муборак бод!

[Нурджанов, Том.1. 2002, с.64].

Донишҷу метавонад мусиқии матнҳои болоро аз калонсолон пурсон шуда ё аз бойгонихо пайдо намуна, нотаашро бинависад. Ҳоло барои мисол сабти нотавии яке аз сурудҳои наврузиро меорем, ки он чунин аст:

Навруз

Шеър ва оҳанги халқироқунанда
Зиёти Назриева, Қалаи Ҳумб (1954)

♩ = 158

Ру - зи нав-руз ас - ту ҳа-лом саб - за-дор, бо - ту бус-тон

пур гул ас-ту ю - ла-зор Эй, па-дар, бар-хез

нав-рузин би-ёр То ту-ро раҳ-маг қу-над пар-вар-ди-тор

Эй, хо-ҷа, са-лом а - лек, нав-руз - зо му-бо - раҳ-бод.

[ниг.: Данскер 1965, с. 215, намунаи 21].

Маъмулан оҳангу мусикии сурудҳо тафовут дошта, хангоми сароидан тарзи иҷрои онҳо андаке дигаргун мешавад. Хондани сурудҳои наврӯзӣ гоҳе ба вазну қофия низ таъсир мерасонад. Сабаб дар он аст, ки суруд бадохатан вобаста ба ҳамон муҳит суруда мешавад. Дар рӯзҳои ҷашни Наврӯз дар минтақаҳои Хатлон гоҳе бачаҳо бо дутору (думбураву) доира сурудҳои наврӯзиро бо оҳанги фалак месароиданд. Сароидани сурудҳои наврӯзию баҳорӣ дар ноҳияҳои Истаравшан, Ғончӣ (ҳоло Деваштич), Шахристон роиҷ буд. Дар гузаштаҳо дар Ёротеппа (Истаравшан) хурдсолон сурудҳо сароида аз хешвандонашон ҳада мегирифтаанд. Аз ҷумла дар суруди зерин писарак аз бобояш ҳадяи наврӯзӣ талаб менамояд:

Иди Наврӯз баланд аст,
Ҳар баччиак чу қанд аст,
Бово, бите ду танга,
Устои мо лаванд аст.

[Фолклори Ёротеппа 1991, с.45].

Суруди зерин дар ноҳияи Норақ сароида мешуд, ки бо мисраи «Баҳорон шуд ба нодонӣ» шуруъ мешавад. Ин суруд дар васфи баҳор аст. Дар суруд кадру қимати баҳорро арзишманд донистаанд:

Баҳорон шуд ба нодонӣ,
Ту қадри гул ҷӣ медонӣ.
Агар донӣ, намехонӣ,
Баҳори рафта боз омад.

[Фолклори Норақ 1963, с.15].
Суруде, ки дар ноҳияҳои Хатлон, аз ҷумла н. Данғара машхур буд, онро мардум дар рӯзҳои наврӯзӣ месароиданд. Ин суруд «Гули наврӯзӣ» ном дорад, ки чунин аст:

Ҳама:
Оҳ гули наврӯзӣ, дар ҷонам занӣ,
Ҳам шаву ҳам рӯзӣ, дар ҷонам занӣ.

Сароянда:
Биё бурем ба сабзаҳо,
Тир андозем ба ғамзаҳо.
Тиранш моро нишона кард,
Ишқаш моро девона кард.

Ҳама:
Оҳ гули наврӯзӣ, дар ҷонам занӣ,
Ҳам шаву ҳам рузӣ, дар ҷонам занӣ.

Сароянда:
Ошуқи сарнавишти ман,
Боғу дарат бихишти ман.

Ҳама:

Ох гули наврозӣ, дар ҷонам занӣ,
Ҳам шаву ҳам рӯзӣ, дар ҷонам занӣ.

[Фолклори Данғара 2002, с.7].

Суруди «Рӯзи навроз» дар гузаштаҳо дар байни мардум хеле машҳур буд. Он васфи Наврӯзу баҳор аст:

Рӯзи навроз омаду олам мунаввар мешавад,
Зинати рӯи замин аз сабзаи тар мешавад.

Рӯзи навроз асту булбул дар ҷаман дорад фигон,
Гул табассум мекунад доим ба ҳоли булбулон.

Андар ин наврози олам хотирамро шод кун,
З-он ки то наврози дигар зинда мондан дар гумон.
[Фолклори Кӯлоб 2007, с.208]

Суруди зерин дар байни тоҷикони Самарқанд машҳур буд. Агар байтҳои аввали суруд оромона суруда шавад, баъдан тадриҷан оҳанги байтҳои дигар шӯх суруда мешаванд. Чунки ҳофиз тибқи анъанаи фолклорӣ дар матн бадохатан мисраҳо ва байтҳои илова сохта, шунавандагонашро шод менамояд. Поре аз ин суруд чунин аст:

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори сабзпӯш омад.

Гули лола ба ҷӯш омад,
Баҳори нав муборак бод.

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори рафта боз омад.
Ба деҳкон вақти кор омад,
Баҳори нав муборак бод.

Баромад абри ги(р)янда,
Замини мурда шуд зинда.

.....

Баҳори нав муборак бод!

[Таронаҳои Самарқанд 1966, с. 56].

Дар рӯзҳои Наврӯз дар Хучанд ва атрофи он суруди «Соли нав мӯрак бошад-е»-ро месароиданд. Дар ҳар пораи суруд лаҳзаҳои инъикос ёфтааст, ки шунавандаро ба ҳанда водор месозад. Маъмулан навозандагон нақароти сурудро, ки «Соли нав мӯрак бошад-е» аст, яқҷоя ҷамоҳангона месароянд:

Эсуни дарё тӯпаланг,
Ҷсуни дарё тӯпаланг,

Дастаманда кӯшлаганд,
Қӯшлаганда кӯшаш не,
Дадом ба ман хушаш не,
Дадо бошад бой бошад,
Лаганди тиллош бошад,
Ҳар боре дадо гӯям,
Аз сарам тилло чошад.
Соли нав мӯрак бошад-е!

[Фолклори тоҷик 1957, с. 376].

Одатан сурудҳои баҳорӣ ва наврӯзие ҳастанд, ки дар васфи баҳор ва гулҳои наврӯзӣ гуфта шудаанд. Дар водии Ҳисор чунин сурудҳо зиёданд, ки фолклоршиносон намунаҳои онҳоро сабт намудаанд:

Баҳор омад ба хушрӯзӣ,
Ба борони шаборӯзӣ,
Бичин гулҳои наврӯзӣ,
Баҳори нав муборак бод!

Баҳор омад тиловат кун,
Ба бӯи гул қаноат кун,
Ба мо хайру саховат кун,
Баҳори нав муборак бод!

[Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода 2012, с. 45].

Солҳои 1992-1993 муҳаққиқи нидерландӣ Габриелла ван ден Берг ва чанд тан аз муסיқшиносон ба Бадахшон омада, сурудҳои зиёдеро сабт менамоянд. Мисоли зеринро меорем, ки дар он баҳори Бадахшон тавсиф шудааст:

Баҳори нозанин дорад Бадахшон,
Фазои дилнишин дорад Бадахшон.
Шавад ҷон тоза аз ҳар навбаҳораш,
Аҷаб обу замин дорад Бадахшон.

[Gabrielle 2004, с.556]

Суруди мазкур аз 20 мисраъ иборат буда, муаллифи он Нодир Шанбезода мебошад. Солҳои охир дар ҷашнҳои наврӯзӣ ин суруд такрор ба такрор сарида мешавад. Баҳше аз сурудҳои наврӯзӣ дар бораи баҳору дамидани сабза ва дигар нишонаҳои расидани Наврӯз аст. Мисол:

Чорбоғи боло ҷанор баланд аст,
Лабҳои ёрам набоғу қанд аст.
Аз кӯҳи Рӯшон офтоб баромад,
Ҳар чанд нишастам ёрам наёмад.
Сар-сари қалъа сабза дамида,
Духтари Рӯшон аз мо рамида.

[Gabrielle 2004, с.558]

Маъмулан сарояндагони сурудҳои наврӯӣ ва баҳорӣ аз деҳқон, кишту қор ва захиати онҳо ёдовар мешаванд. Дар мақолаи «Андалебони Пасурхӣ» омадааст, ки суруди «Обло барака» дар рӯзҳои базми наврӯӣ сароида мешавад, дар он ба тақсимоги ғалла ишора мегардад. Ин сурудро ҳамчун муждаи баҳорӣ, бачаҳои деҳаи Пасурхӣ н. Бойсуни ҷумҳурии Ўзбекистон месароиданд. Суруд чунин садо медиҳад, ки мисрае ё байтеро як сарояндаи хушовоз месарояд ва дигарон баробар бо садои хушоҳанг «обло барака» мегӯянд. Суруд ба ду забон (тоҷикӣ ва ўзбекӣ) ба таври «ширушакар» суруда шудааст:

Бисмиллохир раҳмонур раҳим,

обло барака,

Файз борад бар замин,

обло барака.

Ният аз барои хайр

обло барака,

Сер шавад халқу дайр,

обло барака.

Як ғалвираш ба қозӣ,

Бар ҳаққӣ Худо розӣ,

обло барака.

Бир ғалвири ҷумҷукга,

Бир ғалвир қузғунча,

обло барака.

Як ғалвираш баҳри дон,
Як ғалвираш ба меҳмон,
обло барака.

Бир ғалвири сағирга,
Бир ғалвири кабирга,
обло барака.

Як ғалвираш ба ҷўпон,
Як ғалвираш ба деҳқон.
обло барака.

[Андалебони Пасурхӣ 1994-1995, с. 221].

Ҳамин тавр метавон ёдовар шуд, ки сурудҳои зиёди халқӣ дар бораи баҳору наврӯз ҳастанд, ки мо фақат чанд намунаи онҳоро овардем. Донишҷӯён метавонанд аз сарчашмаҳои номбаршуда матнҳои нотаҳии онҳоро бо диққат нависанд ва дар фаъолияти ояндаи худ истифода намоянд.

Мавқеи суруд дар маросими сайри гули сурух ва гули лола. Дар гузашта инсон бештар бо табиат иртибот дошт. Ба хусус дар баҳорон бештар ҳамдами табиат буд. Аз як тараф кишту қор, аз тарафи дигар сайру саёҳат ба зебоии табиат. Мардум дар фасли баҳор ба сайргоҳҳои шуқфони табиат рафта шодмонӣ мекарданд, ки дар ин шодмонихо мусиқии халқӣ ҳамдами онҳо буд. Дар гузашта мардум сайрҳои зиёде доштанд, ки ҳама бо созу мусиқӣ ва

рақсу бозӣ якҷо буд. Ин сайрҳо дар ҳар минтақа номи худро доштанд. Масалан, «Сайри гули сурх» (дар Панҷакент, Тошканд, Нурато, Мазори Шарифи Афғонистон), «Сайри оби Раҳмат» (дар Самарқанд), «Сайри лола» (дар Исфара), «Сайри Ширбадан», «Сайри Баҳоваддин», «Сайри чашмаи Аюб» (дар Бухоро), «Сайри Қўшчанор», «Сайри лаби дарё», «Сайри гули бихӣ», «Сайри Тағи Ҷари сурх» (дар Қашқадарё) ва ғайра. Яке аз чунин шодмонихо хангоми сайри шукуфтани гулҳо ба хусус гули сурх мешафт. Дар бораи сайрҳои «Гули сурх» ва «Гули лола» ва дар он мавқеи махсус доштани мусиқии фолклорӣ муҳаққиқон фикри худро баён намудаанд.

Ҳоло ба таври мухтасар вобаста ба мусиқии фолклорӣ дар бораи ин сайрҳо маълумот медиҳем. Чашни «Гули сурх» дар гузашта дар Бухоро, Тошканд, Нурато ва Панҷакент ба таври густурда таҷлил мешуд. Мувофиқи кори майдонии фолклоршиносон ва мардумшиносон дар байни тоҷикони Осиёи Миёна дар бораи гули сурх ва бахусус гули лола осори манзум ва суруду таронаҳои зиёде вирди забони мардум будааст. Ин гуна порчаҳои манзумро мардум хангоми ба сайрҳо баромадан, чидани гулҳо, аз ҷумла гули лола, гулҳои сурхи аргувонӣ месароиданд.

Яке аз чашнҳои машҳури тоҷикон ин «Сайри гули сурх» будааст, ки он на танҳо дар байни тоҷикони Осиёи Миёна, балки дар байни ҳамзабонони мо дар кишвари Афғонистон низ машҳур будааст. Ба гуфти устод С. Айнӣ, ки дар «Ёддоштҳо» ишора намудааст, ин чашн ҳеле густурда таҷлил мешудааст. Дар ҳошияи ҷилди сеюми «Ёддоштҳо» чунин шарҳе оварда шудааст: «Сайри гули сурх – сайре буд, ки ҳар сол дар сари мазори Баҳовуддини Нақшбанд, ки аз шаҳр дар масофати даҳ километр дар тарафи шарқ воқеъ шудааст, дар моҳҳои апрел, май, дар аввали шукуфтани гули сурх ташқил мешуд» [Айнӣ 1962а, с. 225].

Устод С.Айнӣ соли 1895 аз сабаби ба ин сайр рафта натавоништанаш ба ин муносибат бо номи «Гули сурх» газале эҷод кардааст, ки баъд онро бо машварат ва роҳнамоии дӯсти азизаш шоир Ҳайрат ислоҳ намудааст, ки аз он чунин ёдоварӣ менамояд: «Ман он шеърро ҳамон вақт бо роҳбарии Ҳайрат дӯруст карда будам ва дар ин ҷо барои ёдоварии он дӯсти меҳрубонам нақл карданро муносиб медонам:

ГУЛИ СУРХ

Рози дил мегуфтам, ар як маҳраме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам.
Дар шаби ҳичрон намешуд захми дил реши равон,
Гар зи васли як парирӯ марҳаме медоштам.
Меҳнати гегӣ ба талҳӣ кай рабудӣ чони ман,
Бӯсае гар аз лаби Исодаме медоштам.
Ин қадар дар изтироб афгодаам аз фикри худ,
Мешуд оромам агар аз худ раме медоштам.
Аз тамошои Гули сурх аз ҷӣ мемондам ҷудо,
Гар ба каф чун аҳли олам диҳаме медоштам.
Чун тарозу кай шудӣ саргаштагӣ бо ман насиб,
Айни, ар фикре на аз бешу каме медоштам!»

[Айнӣ 1962а, с. 226]

Ба муносибати сайри гули сурх дар ҷашнгоҳи Бухоро растаҳои базозӣ, каннодӣ, ширинифурӯшӣ, ошхонаву ҷойхона ташкил менамуданд. Дар ҷашнгоҳ ширинкорон, дорбозон, сарояндагон барои мардум шодиву нишот мебахшиданд. Дар ҷунин сайргоҳҳо ҳам сурудҳои базмӣ ва ҳам мазҳабӣ дар базмгоҳ маъмул будааст, ки дар ин бора профессор Н. Нурҷонов ба таври муфассал дар китоби худ «Театральная и музыкальная жизнь столицы государства

Саманидов (XIX-XXвв.)» бо мисолҳо суҳан рондааст [ниг.: Нурджанов 2001, с.4-33].

Ҳангоми баргузории маросими «Гули сурх», ки ба муносибати «Ҷандаболо» кардан дар Мазори Ша-риф баргузор мешуд, мардум то 40 рӯз хушҳоли ме-намуданд. Дар ин рӯзҳо карнаю сурнай, созу наво, суруду тарона, рақсу бозӣ ба истилоҳе мусиқии фолк-лорӣ боиси хушҳолии мардум будааст. Зимни хонда-ни тарона, дубайтӣ, рубоӣҳо, ки ин ҳама дар ин ҷашнгоҳ аз ҷониби овозхонҳо суруда мешуд, боз су-рудҳои махсусе буданд, ки ифодагари рӯҳияи сайри гули сурх буданд. Дар Афғонистон маросими сайри гули сурх, дар рӯзҳои «Ҷандаболо», дар арафаи Наврӯз барпо мешуд ва яке аз сурудҳои, ки дар он рӯзҳо садо медод, ин аст:

Рӯзи Наврӯз аст, худочон, ҷанда боло мешавад,

Аз каромоти Саҳичон кӯр бино мешавад.

Мо натанҳо волаи гулҳои сурхат гаштаем,

Оламе бар гунбади сабзи ту шайдо мешавад!

Рӯзи Наврӯз аст, Худочон, ҷанда боло мешавад,

Аз каромоти Саҳичон кӯр бино мешавад!

Андар ин фасли баҳорон сад ҷаман гул мешавад,

Рӯзи Наврӯз аст, Худочон, ҷанда боло мешавад,

Аз каромати Саҳичон кӯр бино мешавад!

[Гулдастаи таронаҳо 2008, с. 41].

Ин суруд дар байни мардуми Афғонистон хеле машхур аст, ки баъзе вариантҳои онро Д. Обидов ба таври муқоисавӣ мавриди баррасӣ қарор дода, аз ҷумла гуфтааст: «Тавре ки аз ин матн ба мушоҳида мерасад, **суруди ёдшуда** (ишора аз мост – К. Р.) ҷанбаи маънабӣ дорад ва аз ин ҷиҳат бо «Маросими Ҷандаболо» равобитаи узвӣ пайдо мекунад. Воқеан ҳам агар дар «Маросими ҷандаболо» ҷандаи ҳазрати Алӣ ҳамчун рамзи ҳосилот, фаровонӣ, некию хушбахтӣ, саломатӣ ва мушқилкушоӣ ҳамаи мушқилиҳо ва ғайра афрошта шуда, дар маркази диққату тавачҷуҳи мардум қарор дода шавад, дар суруд низ объекти тасвир ва маҳаки асосии муҳокима маҳз ҳазрати Алӣ аст, ки ҳамчун образи шахси мутабаррук, соҳибқаромат ва мушқилкушо ва ҳочатбарор ба ҷилва меояд. Ин ҷанба ва ин пайванди узвии мантиқию мундариҷавӣ хусусан дар ду **мисраи аввали суруд, ки вазифаи сарбайтро анҷом медиҳад** (ишора аз мост – К. Р.) ва зимнан ба тасвири барофрошта шудани ҷандаи ҳазрати Алӣ ба муносибати фаро расидани ҷашни Наврӯз ва ба таърифу тавсифи ҳазрати Алӣ бахшида шудаанд, эҳсос мегардад. **Дар суруд инчунин ба дилфиребии гулҳои сурхи шақоиқи** (ишора аз мост – К. Р.) Дашти Шодӣни шаҳри Мазори Шариф, ба назаррабоии гунбади мухташами қошишудаю сабзранги болои мазори ҳазрати Алӣ, ба даמידани гулҳои ҷаманзорон дар фасли баҳор «аз

саҳоби раҳмати Ҳақ дарё шудани қатраи борон», ба озода шуду хурраму зебо будани ватан ва дучанд афзудани меҳри он дар дили мардумонаш ишора шудааст, ки ҳамаи инҳо ба тақомули **муҳтавои умумии суруд** (ишора аз мост – К. Р.), ба тақвияти ҷанбаи маънабӣ ва ифодаи гоӣи он, ки аз ғиромӣ доштани ному мақом ва арҷ ғузоштани эътибори ҳазрати Алӣ дар назари пайравону мухлисони ӯ ва даъвати мардуми мусулмон ба зиёрати Мазори Шариф ва ғайра иборат аст, мусоидат кардаанд» [Обидов 2009, с. 45].

Маросими сайри «Гули сурх» ва «Гули лола» шабоҳатҳо дошта бошанд ҳам, дар асл ҳар ду дар шодиву нишоти мардум ҷойгоҳи хоса доранд. Дар ҳар ду мусиқии фолклорӣ боиси дилхушии мардум аст. Дар ҳар ду мардум таронаву суруд ҳонда машғули рақсу бозӣ мешаванд, лаҳзаҳои зиндагии худро бо хушхолӣ меғузaronанд. Барои ин хушхолӣ созу наво ҳамдаими мардум аст.

Ба ғуфти мардум ва маводи ғирдовардаи муҳаққиқон «Сайри лола» дар Исфара дар лаҳзаҳои шукуфоии баҳор барпо мегардад, ки ин ба нимаи дуюми моҳи апрел (худудан аз 10-ум то 20-уми апрел) мувофиқ аст. Барои он ки дар ин ҷашн мусиқии фолклорӣ мавқеи хос дорад, дар бораи ҷи ғуна барғузор шудани ин сайр ба таври мухтасар маълумот

медихем. Дар ин сайр пеш аз ҳама бо пируни барно-
дил ҷавонону мардон маслиҳат карда, рӯзи сайрро
муайян мекунанд. Мувофиқи маслиҳат ба минтақаҳои
лолазор рафта гул мечинанд ва зимнан дар раванди
лолачинӣ низ сурудҳои халқиро месароянд. Тавре ки
Е.М.Пещерева ёдовар шудааст, маъмулан ҷавонони
лолачин сурудро дастаҷамъона бо ҳамоовозӣ месаро-
янд. Пас аз он, ки лолаҳоро ҷида меоранд, гурӯҳе
онҳоро ба шоҳҳои сафедори сершоҳу барг мебан-
данд. Хеле ҷолиб аст, ки ҳар минтақаи мардуми Ис-
фара барои омодагии ин ҷашн суруди худро дошта-
аст. Онҳо пеш аз сайр суруди худро тамрин мекар-
данд ва «Дарахти лола»-и худро ба таври алоҳида
тайёр мекардаанд. Ба гуфти Е.М.Пещерева ҳар гурӯҳ
сарояндаи худро доштааст, ки онҳоро «нақшхон»
мегуфтаанд ва он касеро, ки роҳбарии сарояндагонро
бар уҳда доштааст, «сарнақшхон» меномидаанд. Ба-
рои баргузории ҷашн аз мардум маблағе низ ҷамъ
меовардаанд. Ҳамин ки ҷашн наздик шуд, шоҳаи ка-
лони дарахти сафедорро ё худӣ дарахти ороёфтаро
ҳама якҷоя ба сайргӯҳ меоранд. Ҳар маҳал мувофиқи
барнома ҳамин, ки соат худудан ба даҳи шаб наздик
шуд ба роҳ мебаромаданд. Хеле ҷолиб ин буд, ки
«Машғалдор» пеш-пешӣ роҳро равшан карда мерафт.
Ҷавонон, мардон даст ба гардани ҳамдигар гирифта

роҳ мерафтанду месароиданд. «Сарнақшхон» ба сӯи са-
роияндагонӣ суруд назорат мекард. Ба истилоҳи имрӯз ӯ як
нағв нақши воқеии дирижёрро иҷро менамуд. Овозхонҳо
ба ҳар ишораи «сарнақшхон» бо диққат таваҷҷуҳ менаму-
данд ва мувофиқи роҳнамоии ӯ сароиши худро идома ме-
доданд. Ба дунболи сарояндагонӣ нақшхон лолачинҳо ме-
рафтанд. Ҳамин ки ба ҷорсӯи шаҳр мерасиданд,
«сарнақшхон» ишора мекард, ки роҳгардиро қатъ намо-
янд ва гурӯҳ, баробар, ҳамҷоя бо садои фораму дилнишин
«сарнақш»-ро месароид. Е.М.Пещерева дар мақолаи
худ ин «сарнақш»-ро овардааст:

Эй сирри ту дар синаи ҳар соҳиби роз,

Пайваста дари раҳмати ту бар ҳама боз.

Одина ба бозор шудам вақти намоз,

Дидам мурге нишаста бар синаи боз.

Он мурғи ҳаво мегуфт бо овози дароз:

– Ҳар кас, ки ситам кунад, ситам ёбад боз.

[Пещерева 1927, с. 373].

Баробари ба итмом расидани «сарнақш»,
гурӯҳи хунармандонӣ лолачин боз роҳ мерафтанд, ки
ин ҳама барои тамошобинони ду тарафи роҳ хеле ҷо-
либ ва завқовар буд. Баъди сарояндагӣ ва тамошои
сӯи лола тамошобинон лолачинҳоро гусел мекар-
данд. Ҳамин тавр рӯзи аввали тамошо ба поён мера-

сид. Дар рӯзи дуҷум идғохро ҳамачониба оро медоданд. Мардум бо либсоҳои зебо даста-даста ба самти тамошгоҳ меомаданд. Аскиягӯён бо ширинкориву шӯхӣ, масҳарабозон бо ҳазлу бозӣ ба мардум шодиву нишот мебахшиданд. Мухим он буд, ки ҳама дар даст гулдастай лола доранд. Баъзеҳо зерӣ тоқии худ лола гузошта, ба сӯи сайргоҳ меомаданд. Дар сайргоҳ лолачинҳо пас аз нисфирӯзӣ дар шарикии сарояндагонӣ нақшхон «дарахти лола» омода мекарданд. Лолаҳо ро дар шоху танаи дарахти сафедор хунармандона мебастанд. Ба назар чунин менамуд, ки дарахти лола гӯё аз замин сабзида баромадааст. Агар бинанда бо диққат назар намояд, чунин менамуд, ки ин дарахти сафедори лолабаста ба дастаи гули лола монанд буд. Он чунон зебо буд, ки бинанда аз тамошош сернамешуд. Баъди омода шудани дарахти лола ҷавону мардон ба ёрӣ омада, онро ба идғоҳи марказӣ мебарданд. Бурдани ҳамин «дарахти лола» низ бо шодиву нишон, карнаю сурнай сурат мегирифт. Пешпеши ин дарахт суранайнавозону карнайнавозону доиразанон меомаданд. Оҳангҳои гуногуни халқӣ ба монанди «Уфар», «Дашнаботӣ», «Дугоҳ» ва ғайра садо медоданд, ки дар навои онҳо мераксиданду хушҳолӣ мекарданд. Дар байни сайргоҳ, «дарахти лола»-ро чунон устувор менамуданд, ки он мустаҳкам

истад. Барон баргузории базми «Сайри гули лола» дар гирдо гирди он барои меҳмонон нишастгоҳ тайёр мекарданд, ки онро «Кӯши калон» меуфтанд. Дар ҳамин маврид тантанаву базмӣ оғоз мешуд. Пеш аз ҳама барои тамошобинон суруди «Нақши калон» месароиданд. Ба дунболи он суруде месароиданд, ки он ба забони ўзбекӣ буда, дар охираш як байти тоҷикӣ ҳам дорад. Матни суруд дар мақолаи Е.М. Пещерева чунин аст:

Мунча кичик бўлурми сан?
Дилга чучук бўлур-ми сан?
Заррагина холинг билан,
Оламни кўйдурур-ми сан?
Бир-бирини изи Билан,
Ҳамсоияни қизӣ билан.
Ҳамсоияни кизини кўр,
Қоши билан кўзини кўр.
Ёрат ману сарат ман,
Дилхаставу зорат ман.

[Пещерева 1927, с. 373].

Тарҷума:

Чи қадар хурдакӣ, ту,
Ба дилҳо наздикӣ, ту,
Бо заррае холакат,
Оламо оташ задаӣ, ту.
Аз думболаи ҳамдигар,
Бо духтараки ҳамсоя.

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Духтари хамсояро бин,
Ба абрӯву чашмонаш нигар.

Бо диққат ба матн тавачҷух намоём, мушоҳида мекунем, ки он байти тоҷикии охири ин матн нақароти он суруд аст:

Ёрат ману сарат ман,
Дилхаставу зорат ман.

Ҳангоми сароидани ин суруд хурду калон мераксиданд. Пас аз суруд мардум менишастанд ва барои сарояндаи сарнакшон ва меҳмонони махсус ҷомаҳо мепошониданд. Дар вақти таом хӯрдан сарояндагон оҳангҳои классикӣ менавохтанд. Дар ҷунин мавридҳо хондани сурудҳои «Шашмақом» ба ҳозирин ҳаловат мебахшид. Зимнан дар сароидани сурудҳо, ҷавонон рақсида ба мардум шодиву нишот мебахшиданд. Сайри гули лола ин қадар хушоянду зебову дилписанд мегузафт, ки дар он мусиқии фолклорӣ, суруду таронаҳои маҳалҳои гуногун садо медод. Гуруҳҳои хунарии минтақаҳо байни худ мусобикаи сарояндагиро анҷом медоданд. Сарояндагони хушове, ки сурудҳои нав, шӯх, таъсирбахш месароиданд, голиби мусобика доништа мешуданд.

Барои он ки донишҷӯ бо оҳанги суруд ошно шавад, нотаи онро меорем:

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

Нақш-и калон

Муътадил
Сарнакш (Сароянда)

Сабти нотаи В. Успенский

Муътадил
Сарнакш (Сароянда)

Эн - ан на қи - лаӣ, Эн - ан на қи - лаӣ

Қи ғам - ху - рим лӯк - дур Қи - лим ти - ла - тан

Я - то - на Я - рим лӯк - дур Қи - лим ти - ла - тан

Я - то - на Я - рим бул - са, Э - там ко - ши - та уз

Та ро - зим лӯк - дур А, тон - ба, ё - рим!

[ниг.: Беляев 1962, с. 171-174].

Хуб аст, ки мардуминос Е.М.Пешерева баргузори Сайри гули доларо бо ҷузъиёташ шарҳ дода, ин сайри намоиши хунарии зеборо ба ояндагон муариф намудааст. Ба гуфти ӯ дар он солҳо (аз ҷумла соли 1925) гуруҳи сарояндагони ҳар минтақа пас аз сарояндагӣ ба маконе ҷамъ мешуданд. Баъдан дар ин макони интихобии худ базми минтақавӣ ташкил меамуданд. Дар ин лаҳза ҷавонон тибқи оҳангҳои шӯх ба вачд омада мераксиданду шодмонӣ мекарданд. Чанд муддат савту садои сурудҳои идома ёфта, ба мардум нишот мебахшид. Ин сурудҳонию рақсу бозӣ то он замоне ки лолачинҳо дарахтро бардошта, ба

Маро ончо бубар ки соя бошад,
Дарахти занҷабил тоза бошад.

Дарахти занҷабил шохаш халилӣ
Ҳама дар ватану ман дар ғарибӣ.

Илоҳӣ бишканад шохи халилӣ,
Илоҳӣ гум шавад номи ғарибӣ.

Бояд ёдовар шуд, ки «Сайри лола» дар солҳои 20-уми асри XX дар минтақаҳои дигар, аз ҷумла Қистакӯз, Поп, деҳаҳои Овҷӣ, Қалъача, Саричӯӣ, Чашмаи Арзана ва баъзе маҳалу шахрҳои кишвари ҳамсоя - Фарғона, Қўқанд, Бешарик ва ҷойҳои дигар бо суруду рақсу бозӣ, масҳарабозӣ, паҳлавонӣ, лати-фағӯӣ ва аксиягӯён баргузор шуда, ба мардум шодиву нишот мебахшидааст.

Фолклоршинос Р. Аҳмадов хангоми кори май-донӣ мушоҳида кардааст, ки дар деҳаи Ромит мардум хангоми лолачинӣ суруд месароиданд, ки шодиву су-рури онҳо лолачинро ифода мекардааст:

Ана гули лола, мана гули лола, гули лола,
Акнун, ки ман меҳонам, гули лола.
Илму хунари медонам, гули лола,
Хандат мара мефора, гули лола.
Дар кокулот ситора, гули лола.
Ин шаб шаби рамазон, гули лола,
Мулло намега азон, гули лола.
Чехраи ёрум хазон, гули лола,
Рутон сиёҳ муллоён, гули лола.

Ба гуфти Р. Аҳмадов суруди дигаре низ будааст, ки он дар байни сокинони Ромит машҳур буда, «Гули лола» ном доштааст. Мардум онро хангоми ҷидани гули лола ме-сароиданд. Ӯ тибки мушоҳидаи худ ёдрас мешавад, ки дар ин суруд аз аввал то охир пас ҳар ҷаҳор мисраъ нақароте иборат аз се мисраъ суруда мешуд. Эшон дар китоби худ он сурудро меорад, ки ин аст:

Ман бо ту ёрут бошум, гули лола,
Дилбари зорут бошум, гули лола.
Шаббе, ки ҷой андозӣ, гули лола,
Ман пиёладорут бошум, гули лола.
Ана гулу мана гул, гули лола,
Дар кокулот ситора, гули лола,
Нозот маро мефора, гули лола.

Лаб-лаби ҷар омадем, гули лола,
Бошаникор омадем, гули лола,
Бошара гум кардаем, гули лола,
Суроғи ёр омадем, гули лола.

Ана гулу мана гул, гули лола,
Дар кокулот ситора, гули лола,
Нозот маро мефора, гули лола.

Қомати зебои ту, гули лола,
Зулфи шаҳаншоҳи ту, гули лола.
Аз дар даром салом те, гули лола,
Қомати хуш нишон те, гули лола.

Ана гулу мана гул, гули лола,
Дар кокулот ситора, гули лола,
Нозот маро мефора, гули лола.

[ниг.: Аҳмадов 2007, с. 179-180].

Санъатшинос профессор Н.Нурҷонов дар асарҳои худ «История таджикского советского театра (1917-1941 гг.)» (1967), «Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов (XIX-XXвв.)» (2001), «Традиционный театр таджиков, Т.1» (2002) дар бораи «Сайри лола» низ маълумот дода, нуктаеро ғуфтааст, ки ба он ишора карданро муносиб медонем.

Ба ғуфти Н. Нурҷонов «Сайри лола» хеле ботантана ва бошуқух мегузашт ва бо унсурҳои театри баргузор мешуд. Дар он мазҳака, шӯҳӣ, сурудҳои мусиқӣ, рақсу бозӣ ва дигар намоишҳои оммавӣ мавҷуд буд. Ин буд, ки дар асоси ин анъанаи фольклорӣ либреттои намоишномаи мусиқӣ-театрии «Лола» офарида шуд. Матни ин либретторо соли 1939 аз ҷониби С. Саидмуродов ва мусиқии онро С. Баласанян (қисми 1) ва С. Урбах (қисми 2) навиштаанд, ки дар он мусиқии фольклорӣ мавқеи махсус дошт [ниг.: Нурҷонов 1967, с. 313-314].

Суруд дар маросими суманак. Маъмулан дар ҷашни Наврӯз ва маросимҳои вобаста ба онро аз аввал то охир бидуни мусиқию суруд ва рақсу бозӣ таъсавур намудан номумкин аст. Маросими «Суманак» (дар баъзе ҷойҳо «сумалак») яке аз онҳост. Мувофиқи одати қадим пеш аз Наврӯз дар зарфҳои гандумро сабзонда шираи онро бо орд омехта, ба дег меандозанд. Баъд онро то 12-14 соат меҷушонанд. Дар ҳамин соатҳои пухтани суманак занону дахтарон бо шӯҳӣ, латфиягӯӣ ва аз ҷумла сурудҳои рақсу бозӣ низ машғул мешаванд. Суруди машхуре, ки дар ин маросими саброида мешавад дар байни мардум бо номи «Суруди суманак» машхур аст. Ин суруд номҳои дигар низ доирад. Маъмулан хозирин ҳангоми суманакпазӣ, му-

сиқинавозӣ, сурудхонӣ, рақсу бозӣ ва бо ҳар гуна намоишҳо машғул мешаванд. Вале занҳову духтарон асосан сурудҳои шодиовар месароянд. Ба гуфти Р. Раҳмонӣ суруди суманак хангоми суманакпазӣ тақрор ба тақрор суруда мешавад, ки эшон намунаҳои матни ин сурудро дар се кишвари форсизабон Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар се кишвар ин суруд вариантҳои худро дорад. Р. Раҳмонӣ дар бораи лаҳзаи сурудани суруди тоҷикии суманак чунин мегӯяд: «Маъмулан суруд баробари оташ гирондан дар таги дег, шуруъ мешавад. Аввал банди тақрории (нақароти) сурудро занону духтарони доирабадаст бо ҳамовозӣ месароянд. Баъдан як нафар духтар ва ё зани доирабадасти ҳушвоз сифатҳои суманакро ситоиш намуда месарояд ва дигарон тахти оҳанги суруд, ҳамон нақаротро ё мисраи зеринро, ки дар Тоҷикистон бештар маъмул аст, тақрор менамоянд: «Иди Наврӯз муборак!» [ниг.: Раҳмонӣ 2016, с. 16]. Сипас муаллиф яке аз вариантҳои суруди суманакро, ки дар вилояти Хатлон машҳур аст меорад, ки ин аст:

Сароянда:

Суманак дар чушай,
Равгани гов дар рушай.
Духтарако рӯлушай,

Ҳама:

Иди наврӯзӣ муборак!

Сароянда:

Суманак аз гули гандум,
Суманак шираи гандум.
Суманак аз они мардум,

Ҳама:

Иди наврӯзӣ муборак!

Сароянда:

Суманак ширинии ёрай,
Суманак аҷаб нигорай.
Суманак зеби баҳорай,

Ҳама:

Иди наврузӣ муборак!

Сароянда:

Суманак зеби баҳорай,
Суманак силсиладорай.
Суманак аҷаб ширадорай,

Ҳама:

Иди наврузӣ муборак!

[Фоклори Кӯлоб 2007, с. 208].

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Маъмулан оҳанги мусиқии «Суманак» шод аст. Шунидани ин оҳанг шунавандаро водор месозад, ки ба ҳаракат дарояд ва бирақсад. Суруди «Суманак»-ро Ҷ.Обидпури ба нота даровардааст, ки чунин аст:

Суманак

Moderato (муътадил)
Нозирот

Су-ми-нак дур чӯш, мо қарф - ча за - нем, Ди-га-рон
дур хоб, мо дурф - ча за - нем, // дурф - ча за - нем, Су-ми-нак
бӯ - и ба - хо - рай, Су-ма-нак шил - шил - до - рай, Су-ми-нак
ро - хи-ти чо - ний, И-ди Нав - рӯ-за му-бо - рак! Су-ми-нак // Су-ми-нак
дур чӯш, мо қарф - ча за - нем, Ди-га-рон дур хоб, мо
дурф - ча за - нем, Су-ми-нак

[ниг.: Сурудҳои халқии тоҷикӣ 2018, с. 88]

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

Суманак авчи баҳорай,
Суманак аруси солай.
Суманак зеби баҳорай,
Иди Наврӯзӣ муборак!

Тавре ки Р. Раҳмонӣ матнҳои «Суруди суманак»-ро дар се кишвари ҳамзабон (Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон) мавриди таҳқиқ қарор додааст, имрӯзо он суруд дар маросими суманакпазӣ бо оҳанги шӯҳ ва рақсу бозии созию овозӣ сариода мешавад. Дар лаҳзаи сароидани он хурду калон хушҳолӣ мекунанд. Онро на танҳо духтарону занон, балки ҷавонону мардон низ месароянд [ниг.: Раҳмонӣ 2016, с. 22-23].

Маросими боронҳои, боздошти борон ва мусиқии фолклорӣ. Тавре ки дар боло гуфтем, сурудҳои зиёде ҳастанд, ки дар раванди маросимҳои мавсимии сол ва қорҳои саҳроӣ, аз ҷониби ҳофизон ва овозхонҳои халқӣ иҷро мешаванд. Дар гузашта дар аксарии маросимҳои халқӣ мардум порчаҳои манзуми шеърро ба қор бурда, барои баён ва таскини эҳсоси худ месароиданд. Аз ин тарик муносибати худро нисбати ҳамон маросим, ки бо табиат алоқаманд аст, ифода менамуданд. Баъди Наврӯз ва кишту қори баҳорӣ маросимҳои дигар, ба мисли боронҳои (дар мавриди наборидани борон) ва ҳам боздошти борон

(хангоми зиёд боридаи борон) аст. Дар ҳар ду маврид ҳам дар вақти бориши зиёд ва ҳам дар вақти наборидани борон, ки ҳар ду ба кишту кори кишоварзон зарар дорад, мардум маросимҳоеро баргузор намуда, дар раванди он сурудҳо месароиданд. Дар байни тоҷикони Осиёи Марказӣ ин маросимҳо бо номҳои «Ашаглон» ва «Сусхотун» машҳур буданд. Ин маросимҳоро дар баъзе минтақаҳо «Хотунсӯз», «Чайлаққазон», «Обшарпақ», «Дуои борон» низ мегуфтанд. Дар бораи тасвири этнографии ин маросимҳо муҳаққиқон М. Раҳимов, Р. Амонов, Р. Қодиров, Н. Нурҷонов, Р. Аҳмадов ва дигарон дар асарҳои илмӣ худ ба таври муфассал сухан гуфтаанд. Онҳо иҷрои ин маросимҳоро бо оинҳои шарҳ додаанд. [ниг.: Раҳимов 1957, Қодиров 2005, Аҳмадов 2007].

Мувофиқи таҳқиқ ва тавзеҳи худ чанд матни сурудҳои вобаста ба ин маросимҳоро меорем, то дошиҷӯ донад, ки дар рафти ин маросимҳо мусиқии фолклорӣ чӣ нақше дорад. Яке аз он суруди «Ашаглон» мебошад, ки ин сурудро хангоми наборидани борон месароиданд. Мухтасар чунин аст, ки хангоми беборишӣ занҳои деҳа чамъ мешуданд ва пиразанеро (ё занеро) тибқи расму оини ҳамон минтақа дар нақши «Ашаглон» (Сусхотун) интиҳоб менамуданд. Бозингари нақши асосӣ дар тан либосҳои кӯҳна, чағбугу чанда пӯшида хӯсаи пиразанеро таҳия менамуд. Ҳамин хӯса рамзи «Ашаглон» буд. Онро

пиразани чандапӯш ба даст мегирифт ва занҳои дигар ҳамроҳи ӯ суруди «Ашаглон» (Сусхотун)-ро сароида, ба ҳавлиё меѐрафтанд ва ба таги тарнови он рост меистоданд. Соҳиби хона бо шунидани суруд аз тарнови боми худ ба сари он зан об мерехт ва барояш ҳадяҳо меод. Матни мухтасари суруд, ки дар ҷануби Тоҷикистон машҳур буд, чунин аст:

Варианти аввал:

Ашаглони ростина,
Як бор бигҷнбун остина.
Ғалаи савзъм қок шидай,
Яг бор бърезун боруна.
[Раҳимов 1957, с. 210].

Варианти дуюм:

Акаи дехкон даръм,
‘ъмеди борун даръм.
Як бор бърезун боруна,
Ашаглон дар ховай,
Мағз саръш пър овай.
[Раҳимов 1957, с. 210].

Варинати сеюм:

Ашаглони ростина,
Оста бичунбун остина.
Ғалаи савзум қок шид,
Яг бор бирезун боруна.
[Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб 1963, с. 175].

Матни дигари суруд бо номи «Сусхотун» машхур аст. Нисбат ба матни «Ашаглон», матни «Сусхотун» бештар гирдоварӣ шудааст. Суруди «Сусхотун»-ро ҳам гуруҳӣ месароиданд ва ҳам сарояндае менамуданд. Сароиду дигарон накароташро такрор менамуданд. Мо ду варианти матни ин сурудро аз маҷмӯаи «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» меорем:

Варианти якум:

Сусхотуно сусхотун.
Хаво борад баҳорон,
Ҷаву гандум фаровон,
Сусхотуно сусхотун.

Аллоф мондас мӯйканон,
Хонед сӯзад мушгзӯрон.
Сусхотуно сусхотун.

Хони анбордор сӯзад,
Хони деҳкон пур шавад,
Сусхотуно сусхотун.

[Фолклори тоҷикони Қашқадарё 2000, с. 293].

Суруди дуюм аз деҳаи Сангмӯла сабт шудааст, ки аз варианти аввал тафовут дорад. Аз соҳгори матн

маълум аст, ки дар он нақши яккаҳон ва гуруҳи накаротхон ба назар намоён аст:

Варианти дуюм:

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун!

Сарбайтхон:
Борон борад зибанда,
Алаф шавад бузанда!

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун!

Сарбайтхон:
Бузон хӯран шир теян,
Шира ба кампир тиян!

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун!

Сарбайтхон:
Кампир хӯрад сер шавад,
Дарду ранҷаш нес шавад.

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун!

[Фолклори тоҷикони Қашқадарё 2000, с. 293-294].

Ёдовар мешавем, ки хангоми зиёд боридани борон низ дар байни мардум дар раванди иҷрои расму оинҳо суруду таронаҳое мавҷуд аст, ки до-нишҷӯён дар равиши дарс ба ин масъала низ тавачҷух намоянд. Маълум аст, ки агар борон аз ҳад зиёд бо-рад, мардум боз ҳам зарар мебинанд. Дар тӯли таърих дар байни мардум дар ин бора низ маросимҳо ё оинҳое ба вучуд омадааст. Барои он ки ҷилави зиёд боридани боронро гиранд бо ҳар васила расму оини «Боздошти борон»-ро иҷро менамуданд. Профессор Б. Шермухаммадов хангоми таҳқиқи «Назми халқии бачагонаи тоҷик» чанд суруди хурдсолонро меорад, ки он нисбати боздошти борон гуфта шудааст. Ҳам-чун мисол якеро меорем:

Борун, борун бест, бест,
Бузаки калун нест, нест.
Бузи калун дар девол,
Тори сару сафед мол.
Боло мерум мегутум,
Поён мерум мегутум,
Ҳайфи кузаи курутум,
Вой бузаки кабутум.

[Шермухаммадов 1973, с. 52].

Дар ин маврид ҳам метавон мисолҳои зиёд овард. Мо фақат бо ҳамин як намуна таваккуф мена-моем ва умедворем, ки донишҷӯён дар оянда ба суру-ду мусиқии ин гуна матнҳо аҳамият медиҳанд ва онҳоро ба нота дароварда мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд.

2.2. Мусиқии халқӣ дар раванди меҳнат

Як навъи машхури сурудҳои халқӣ (ё фолклорӣ) ин хангоми ғазолияти меҳнатӣ иҷро намудани онҳо мебошад. Мардуми тоҷик дар аксари ғазолияти ко-рии худ суруду тарона сароида, ҳам дар рафти кор ва ҳам баъди он аз ин тарик ғизои маънавӣ мегиранд. Дар гузаштаҳо тоҷикон бештар бо кишоварзӣ машғул буданд, ки дар рафти ин кор сурудҳои хос месарои-данд. Мувофиқи кор ва пешаҳои деҳқонӣ, гандумда-равӣ, қубидани ғалла, шиликорӣ, бофандагӣ, хунар-мандӣ, косибӣ ва ғайра сурудҳо эҷод шудаанд, ки онҳо асрҳо вирди забони мардум аст. Ин навъ су-рудҳо, ки хангоми ғазолияти меҳнатии гурӯҳӣ ва фардӣ иҷро меёбанд, ба гуфти муҳаққиқон ба давро-ни замонҳои қадим мутааллиқ мебошанд. Суруду та-ронаҳои меҳнатӣ омехта бо овозу соз буда, бо ихти-роӣ аввалин олоти мусиқии зарбӣ пайвастагӣ доранд.

Дар гузаштаҳо вобаста ба пешаи кишоварзӣ маросимҳое барпо мешуданд, ки дорои сеҳру афсун буда, матни онҳо бо савту садои хушнаво иртибот доштанд. Инро аз маводи сабтшуда низ метавон фаҳмид.

Барои гирдовариҳои мусиқии халқӣ дар аввали солҳои 50-уми асри XX гурӯҳе аз мусиқишиносон ба ноҳияҳои Ғарм (ҳоло Рашт) ва Дарвоз рафтанд. Ҳадафи аслии ин гурӯҳ асосан омӯхтани созу сурудҳои халқӣ буд. Ин гурӯҳ аз се нафар – мусиқишинос О.Л.Данскер, хунараманди машҳур Шохназар Соҳибов, корманди илмӣ Кабинети мусиқӣ П.И.Иконников иборат буданд. Хуб аст, ки онҳо бештар бо сабти сурудҳои вобаста ба маросимҳо, аз ҷумла ғаъолияти меҳнатии одамон машғул шуданд. Дар ҳамаи солҳо О.Л.Данскер дар бораи он кори майдонӣ дар чанд ҳамоиш суханронӣ кард ва мақолаҳо навишт, ки дар солҳои баъд ҷоп шуд [ниг.: Данскер 1956, с. 137-151; Данскер 1965; Данскер 1973; Данскер 1975].

Ҳанӯз солҳои 50-уми асри XX академик Р. Амонов бо гирдоварӣ ва таҳқиқи сурудҳои меҳнатии тоҷикон машғул гардидааст. Баъди чанд сол ӯ мушоҳидаҳои худро дар асоси маводи гирдовардаш дар рисолаи илмӣ хеш зери унвони «Очерки эчоди-

ёти даҳанакии Кӯлоб» (1963) муфассал овардааст. Дар ин рисола, ки маводи он асосан аз Сари Хосор гирдоварӣ шудааст, ӯ дар боби «Сурудҳо» оид ба сурудҳои меҳнатӣ низ суҳан гуфтааст. Аз мисолҳо ва таҳқиқи эшон маълум мешавад, ки дар минтақаи Сари Хосор сурудҳои «Ман доғ» ва «Майдо» (Майдаё) роиҷ будааст. Ба гуфти устод Р.Амонов мардум суруди «Ман доғ»-ро асосан дар рафти дарав намудани ғалла месароиданд. Маъмулан дарави ғалла ба таври хашар, дастачамъона сурат мегирифт. Дар бораи сароиши ин суруд Р. Амонов мушоҳидаҳои худро ба таври зерин баён намудааст, ки барои мусиқишиносӣ санади муҳим ба ҳисоб меравад: «Одатан дар давоми хашари дарави ғалла гурӯҳи ҳофизон суруди «Ман доғ»-ро месароиданд. Барои иҷро намудани суруд ҳатто аз кишлоқҳои дигар сарояндагони махсус, ки овози ғарам дошта, дар ҳофизӣ шуҳрат пайдо карда буданд, даъват карда мешуданд...

Сароидани суруди меҳнатии «Ман доғ» ба таври зер давом мекард: аз байни дастаи сарояндагон, ки миқдорашон аз 4-5 то 8-10 нафар мерасид, хушбозтарин ва маҳоратноктаринашон ба хондани матни асосӣ (сарбайт)-и суруд интихоб карда мешуданд, ки онҳоро *сармандогӯй* меномиданд. Сармандогӯй сурудро ба таври зайл шуруъ мекард:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Дастаи мандогӯйҳо якҷоя такрор менамуданд:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Баъд аз ин, сармандогӯй бо ҳамин оҳанг ба охири мисраи аввал матни суруди нимисрии «Ман доғам ё дуст»-ро илова карда месароид. Дигарон нақароти зикршударо такрор кардан мегирифтанд. Ҳамин тариқа, баъди аз тарафи сармандогӯй бо иловаи «Ман доғам ё дуст» сароида шудани ҳар як мисраъ, дастаи мандогӯйҳо нақароти «Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст»-ро такроран сароидан мегирифтанд. Дар ҳолати хаста шудани сармандогӯй ўро аз ҷумлаи мандогӯйҳо ҳофизи дигар иваз мекард» [Амонов 1963, с. 23-24].

Ин гуфтаҳои устод Р. Амонов комилан дар асоси мушоҳидаҳо ва пурсишҳо аз деҳқонони минтақаи Сари Хосор сурат гирифтааст. Аз ин рӯ, шарҳи Р. Амонов барои мо имкон медиҳад, ки бо иҷрои ин суруд дар контексти Ҳашари дарав кардани ғалла бештар ошно шавем. Суруди «Ман доғ» вариантҳои зиёд дорад. Ҳамчун мисол яке аз вариантҳои онро аз маҷмӯаи «Сурудҳои мардуми Кӯлоб» меорем:

Сармандогӯй:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст.

Дигарон:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст.

Сармандогӯй:

Гандумаки худруй дарав мекардуме,
ман доғам ё дуст,

Дигарон:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст,

Сармандогӯй:

Бар холи сиёҳи ту хавас мекардуме,
ман доғам ё дуст,

Дигарон:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст.

Сармандогӯй:

Нумои сарут нумои маскаиай, ёре,
ман доғам, ё дуст.

Дигарон:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст.

Сармандогӯӣ:

Пеши бағалут матлаби дилхоҳияй, ёре,
ман доғам, ё дуст.

Дигарон:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст.

Сармандогӯӣ:

Гуфтам: биравум, дилта биёвум чура, ёре,
ман доғам, ё дуст.

Дигарон:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст.

Сармандогӯӣ:

Охир, медонӣ, замони дилхоҳияй, ёре,
ман доғам, ё дуст.

Дигарон:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам ё дуст.

[Сурудҳои мардуми Кӯлоб 2015, с. 36-37]

Мувофиқи мушоҳидаи Р. Амонов чунин ҳолатҳое низ будааст, ки: «Дехқони яккадаст агар ғаллаи замини худро танҳо даравад, аз кор намонда,

«ман доғ» мегуфт. Вале дар ин маврид вазифаи суруд то як дараҷа тағйир меёфт... Дар ин ҳолат тариқи иҷрои «Ман доғ» низ тағйир меёфт: аввалан, онро на мандогӯӣ интиҳобкардашудае, ки ба кор иштирок намекард, балки худӣ деҳқони даравагар, чи хеле ки гуфтем, аз кор канда нашуда, месарояд. Сониян, суруд тарзи яккаҳониро гирифта, сароянда аввал ҳамон мисраи анъанавии «Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам, ё дуст»-ро месуруд, баъд аз он ба ҳар мисраи суруд калимаҳои «Ман доғ, ё дуст»-ро илова намуда ва аз паси ҳар байт мисраи болоро такрор кардан мегирифт» [Амонов 1963, с. 27].

Суруди «Майдо» (Майдаё) дар гузаштаҳо дар минтақаҳои гуногун дида мешуд, ки деҳқонон хангоми кӯбидани ғаллаи худ барои осон гардидани ғайолияти қори хеш месароиданд. Дар бораи ин суруд низ Р. Амонов мушоҳидаи худро оварда, чунин гуфтааст: «Майдо» аз ҷумлаи ҳамон сурудҳоест, ки бо ритми меҳнат ва вобаста ба ин бо ҳаракати аъзои бадан дар хангоми кор, мувозинат мекунад. Ин суруд бо оҳанги худ бо рафти пойпартоии деҳқон ва говҳо, чун сурудҳои маршӣ дар вақти марш, тамоман мувофиқат намуда... орзуи деҳқони камбағалро ифода мекард» [Амонов 1963, с. 28].

Дар маҷмӯаи «Сурудҳои мардуми Кӯлоб» як варианти равони ин суруд зери унвони «Майдаё» оварда шудааст, ки ҳамчун мисол онро меорем:

Майдаё мегуме хирманакум майда шава,
Ҷонвар молуме, майдаё, майдаё!
Безувонуме, майдаё, майдаё!

Кавгак шавум, каланд кунум ҷарора,
Ҷони ширинум, майдаё, майдаё!

Наҳанг шавум, гузар кунум дарёра,
Ҷапар молуме, майдаё, майдаё!

Ман ҷугз шавум ба ҳоли худ нола кунум,
Ҳамроҳи ҷонуме, майдаё, майдаё!

Мурдам ай ғаму кулфатой дунёра,
Ҷонвар молуме, майдаё, майдаё!

[Сурудҳои мардуми Кӯлоб 2015, с. 37-38]

Барои деҳқонони даравгар ва хирманкӯб сурудҳои «Ман доғ», «Майдо» (Майдаё), «Ёзӣ» («Ёзӣ ва Зебо»), «Яккафарёд», «Ангалҳо» ва ғайра оромбахши кори онҳо буд. Ҳар кадоми ин сурудҳо бо сабки маҳ-

сус сарида мешуданд. Як нуктаи муҳим он аст, ки сариандаи сурудҳои боло мисраҳо ё байтҳои ру-боихоро ҷудогона сарида пас аз ҳар мисраё ё байт нақаротро месарианд. Ҷунин ҳам мешуд, ки аввал нақарот ва сипас як рубой (ё дубайтӣ) суруда мешуд. Дар гузаштаҳо дар аксари фаъолияти кори одамон суруде вучуд дошт, ки аз тариқи он деҳқон, коргар ё хунарданд аз як тараф меҳнати худро бо хониши су-руд сабук месохт, аз тарафи дигар эҳсоси хешро баён менамуд.

Саволҳо:

Дар бораи истилоҳи маросим чӣ медонед?

Истилоҳи русии маросимро В.Д.Глебов чӣ гуна шарҳ додааст?

Кадам фолклоршиносон оид ба маросим назари худро гуфтаанд?

Анвои маросимҳоро номбар намоед.

Дар бораи суруди маросимии водии Хингоб чӣ медонед?

Дар бораи суруди «Гулгардонӣ» маълумот диҳед.

Оид ба суруди «Бойчечак» чӣ медонед?

Мавзӯҳои сурудҳои маросимии тоҷикони Қашқадарёро номбар намоед.

Роҷеъ ба сурудҳои маросимии бачагона иттилоъ диҳед.

Андешаҳои худро дар бораи Наврӯз ва сурудҳои он бигӯед.

Дар бораи китоби олими хуландӣ, ки дар ҳуҷуси мусиқии Бадахшон чӣ медонед?

Маросими Сайри гули сурх ва лоларо бо сурудҳои ҷаҳон диҳед.

Дар бораи маросими суманак ва вариантҳои суруди он чӣ медонед?

Суруди боронҳои ва боздошти боронро ёдовар шавед.

Сурудҳои ғазолияти меҳнати кишоварзонро ҷаҳон диҳед.

Адабиёт:

Айнӣ С. Кулӣёт. Ёддоштҳо. Ҷилди 6. Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1962.

Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор). Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963.

Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими

сказаниями других родственных народов. В трех томах. Том первый. М.: Индрик, 1994.

Ахмадов Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ. Душанбе: Дониш, 2007.

Глебов В. Д. Краткий фольклорный словарь. Брянск, 1994.

Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 3. Наврӯз ва ҷашнҳои дигар / Сармуҳаррир Н.Амирошӯӣ. Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2018.

Қодиров Р. Назаре ба фолклори тоҷикони вилояти Қашқадарё / Мухаррири масъул: Р. Раҳмонӣ. Душанбе: Эҷод, 2005.

Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. Т.1. Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002.

Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. Т.2. Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002.

Обидов Д. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон. Душанбе: Илм, 2009.

Пешерева Е.М. Праздник тюльпана (лола) в селе Исфара Кокандского уезда // В.В.Бартольд. – Ташкент, 1927. – С. 374-384.

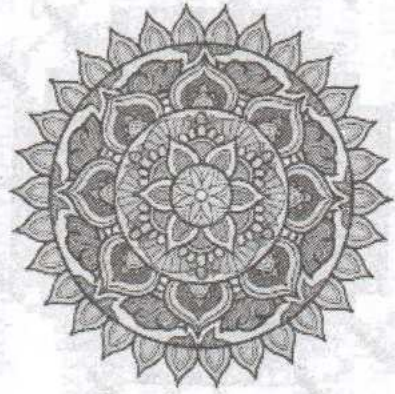
Пропш В. Я. Русские аграрные праздники. Л.: Ленинградский государственный университет им. А.А.Жданова, 1963.

Рахимов М. Р. Земледеле таджиков бассейна р. Хингоу в дореволюционный период (Историко-этнографический очерк). Сталинобод: Изд-во АН Тадж. ССР, 1957.

Раҳмонӣ Р. Суруди суманак дар кишварҳои форсизабон // Суннатҳои фарҳангии Наврӯз ва замони муосир. (Маҷмуаи мақолаҳои Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ бахшида ба ҷашни Наврӯз). Душанбе: Дониш, 2016, с. 16-22.

Раҳмонӣ Р. Сурудҳои наврӯзӣ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 3. Наврӯз ва ҷашнҳои дигар / Сармуҳаррир Н.Амироҳӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2018а, с. 220-228.

Шермухаммадов Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1973.

БАҲШИ 3: МУСИҚИИ ХАЛҚӢ ДАР РАВАНДИ МАРО- СИМҲОИ АНЪАНАВИИ ОИЛАӢ

3.1. Мусиқии халқӣ дар маросимҳои ҷашни арӯӣ

Дар байни тоҷикон аз қадимулайём ду намуни тӯӣ бо тантана барпо мегардад. Яке тӯии писар (писартӯӣ, хатнасур, тӯии хатна) ва дигаре тӯии оиладор шудани ду ҷавон (духтар ва ҷавон, ҷане домоду арӯс). Дар ҳар ду тӯии мардуми тоҷик мусиқӣ мақоми хос дорад. Дар рӯзҳои базми шодмонии ҳар ду тӯӣ ҳунармандони халқӣ ва ҳам касбӣ, масҳарабозон, иҷрокунандагони соҳҳои мусиқӣ аз замонҳои пешин то имрӯз саҳми назаррас доранд. Вобаста ба ин маросимҳо ҳам аз ҷониби сарояндагони халқӣ ва ҳам касбӣ сурудҳои эҷод шудаанд, ки ба воситаи онҳо мардум хушҳолӣ менамоянд. Баҳши зиёди сурудҳои халқии фолклорӣ ва ҳам сурудҳои аз ҷониби шоирон эҷодшуда, ба тӯии арӯӣ бахшида шудааст, ки мардум онҳоро хифз карданд. Аксари матнҳои сурудҳои дилписандро

хангоми ҷашни арӯсӣ ва маросимҳои вобаста ба он истифода менамоянд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки музикӣ тӯи арӯсӣ асосан пайвастагии ногусастанӣ бо суруд дорад, яъне тибқи ишорати пешин худӣ суруд, сарояндан, овозхонӣ ин ҳама музикӣ аст.

Баъд аз он ки арӯс интиҳоб мешавад, хешовандони домоду арӯс ба иҷрои маросимҳои гуногуни раванди арӯсӣ оғоз менамоянд. То баргузори шудани тӯи арӯсӣ маросимҳои зиёде иҷро мешаванд. Вале рӯзи издивоҷ як зинаи муҳиме дар ҳаёти ду ҷавон аст. Дар раванди он базму бозӣ, рақсу суруд, шӯхиву ҳазл, ки онҳо марбути фольклор ҳастанд, барои мардум дилхушию шодмонӣ мебахшанд.

Сурудҳои тӯёна хусусиятҳои хоси худро дошта, алоқамандии онҳо хангоми гузаронидани маросими тӯӣ барои иштирокчиён ҳамчун омили рӯҳбалдкунанда хизмат мекунанд. Ба хусус дар марҳалаҳои гуногуни баргузори тӯи арӯсӣ баробари карнаю сурнайнавозӣ, доиранавозӣ, ширинкорӣ, масҳарабозӣ, аскиягӯӣ сурудҳои хушнавову завқовар иҷро мешаванд, ки барои ҳозирин ҳаловат мебахшанд. Ба хусус сурудҳои “Сартарошон”, “Саршӯён”, “Ёр-ёр”, “Устои ланги сартарош...”, “Барор-барор”, “Тула бурданд”, “Шаҳи ман меравад”, “Шаҳи ман омад”, “Туларӯсак

сар бишӯӣ”, “Арӯсбаророн”, “Гуселкунии арӯс”, “Арӯса бурданд сой қатӣ...” ва матнҳои зиёде ҳастанд, ки то имрӯз дар марҳалаҳои гуногуни арӯсии халқӣ тоҷик дар ҳамаи минтақаҳо аз ҷониби сарояндагони халқиву касбӣ иҷро мешаванд.

Хангоми гирдовари маводи фольклорӣ маросимҳои гуногуни Р. Амонов, Н. Нурҷонов, Х. Г. Ишанкулов, Ф. Зехниева ва дигарон дар бораи мавқеи суруд дар тӯи арӯсӣ назари худро гуфтаанд. Ҳамчунин намунаҳои онро оварда мавриди баррасии илмӣ қарор додаанд. Муסיкишинос З. М. Тоҷикова сурудҳои вобаста ба ҷашни арӯсии мардуми тоҷикро дар тӯли солҳо гирд оварда, баъдан дар асоси онҳо оид ба савту навои музикӣ онҳо мақолае менависад. Мақолаи ӯ ба забони русӣ нашр шудааст, ки унвони он “Свадебные песни таджиков” (Сурудҳои тӯёнаи тоҷикон) мебошад. Ӯ дар ин мақолаи худ сурудҳои тӯи арӯсиро ба се марҳала ҷудо кардааст: 1. сурудҳои ки хангоми сартарошон, саршӯён ва сарбофон месароянд; 2. сурудҳои ки дар вақти базми тӯёна иҷро мекунанд; 3. сурудҳои ки хангоми гусели арӯс суруда мешаванд. Муаллиф дар бораи ҳар кадоме ин матнҳо, ки чи гуна иҷро мегарданд, маълумот додааст. Дар айни замон роҷеъ

ба таъсири савту мусиқии онҳо изҳори назар намудааст [ниг.: Таджикова, 1972, с. 6-11].

Рисолае, ки соли 1978 зери унвони “Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон” ҷоп шуд, ба қалами фолклоршинос Ф. Зеҳниева тааллуқ дорад. Ӯ дар ин рисола ба таври муфассал оид ба сурудҳое, ки аз тамоми минтақаҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна ғирдоварӣ шудааст ва дар кадом мавридҳои тӯи арӯсӣ иҷро мешаванд, маълумот додааст. Ин рисола аз ду боб иборат мебошад. Хеле хуб аст, ки муҳаққиқ дар боби якум “Мундариҷаи маросимҳои арӯсӣ”-ро ба таври муфассал шарҳ додааст. Ӯ раванди издивоҷро аз аввал то охир ба се давра ҷудо кардааст. Тибқи тақсимбандии эшон “Давраи якум – арафаи тӯӣ”, “Давраи дуюм – тӯи никоҳ” ва сеюм “Тӯи калон”. Ф. Зеҳниева боби дуюми рисолаашро “Таснифоти сурудҳои тӯӣ” унвонгузорӣ намудааст. Ӯ дар асоси ҳамаи матни сурудҳои мавҷуда, ки дар рафти тӯӣ арӯсӣ суруда мешаванд, онҳоро ба ҳашт гурӯҳ тақсимбандӣ намудааст: сурудҳои хабарӣ, сурудҳои тайёрӣ, сурудҳои ҷудой ва фирок, сурудҳои тантанавӣ, сурудҳои табрикӣ, сурудҳои тавсифӣ, сурудҳои рақсӣ, сурудҳои ҳаҷвӣ. Ф. Зеҳниева сурудҳоро ба таври муфассал, ки дар кадом марҳалаҳои тӯӣ иҷро мешаванд, сарояндагон чи гуна месароянд,

сарояндагони марду зан дар сароиш чи фарқ доранд, сохтор ва бадеияти матнҳо чи гуна аст, таҳқиқ намудааст [ниг.: Зеҳниева 1978].

Барои мисол мо аз чанд лаҳзаи тӯӣ ёдовар мешавем, ки дар он сурудро месароянд. Замоне, ки гурӯҳи дӯстони домод ба самти хонаи арӯс ҳаракат мекунанд ва аз он ҷо маросими гуселонидани арӯс оғоз мешавад, сурудҳои хосе дорад. Маъмулан, сарояндагон аввал суруди “Гул баро аз хона”-ро, ки лаҳзаҳои аз хонаи падар баровардани арӯсро дар бар мегирад, месароянд, ки он дар минтақаи Қаротегин ва Зидии ноҳияи Варзоб шухрат дорад:

Ҳама:

Э гул, баро аз хона,
Чашмони шох мастона.
Дар дасти гул дасмона,
Дар нози гул дармона.

Яккаҳон:

Куртаҳои дарозаш,
Моро куштай ба нозаш.

Ҳама:

Э гул, баро аз хона,
Чашмони шох мастона.
Дар дасти гул дасмона,
Дар нози гул дармона.

Яккаҳон:

Ҳолои бари рухсораш,
Кавшои пулакдораш.

Ҳама:

Э гул, баро аз хона,
Чашмони шох мастона.
Дар дасти гул дасмона,
Дар нози гул дармона.

Яккаҳон:

Абуруи думби мораш,
Зулфони тобдораш.

Ҳама:

Э гул, баро аз хона,
Чашмони шох мастона.
Дар дасти гул дасмона,
Дар нози гул дармона.

Яккаҳон:

Гушворои дарозаш,
Зебад бари рухсораш.

Ҳама:

Э гул, баро аз хона,
Чашмони шох мастона.
Дар дасти гул дасмона,
Дар нози гул дармона.

Яккаҳон:

Ҳар кӣ ба гул дил банда,
Ба нозаш дар мемона.

Ҳама:

Э гул, баро аз хона,
Чашмони шох мастона.
Дар дасти гул дасмона,
Дар нози гул дармона.

[Гуларӯсак 1986, с. 50-51].

Баъдан суруди гирияи арӯсро, бо номи “Ман намерам очачон (ё очае)” месароянд. Сипас сурудҳои “Барор бароруш кунед” ё “Гул равонай, мерава” месароянд. Қуллаи баландтарини тӯйи арӯсӣ ин базми тӯена дар хонаи домод аст, ки ҳоло бештар дар тарабхонаҳо баргузор мешавад, ки дар он ҳам сурудҳои халқӣ ва ҳам сурудҳои сарояндагони касбӣ иҷро мегарданд. Чанде аз он сурудҳои халқиро, ки ҳоло ҳам дар чашнҳои арӯсӣ суруда мешаванд, номбар менамоем: “Гуларӯсак сар бишӯй”, “Ҳинобандон”, “Устои ланги сартарош”, “Як донаи мо ду дона шуд”, “Шаҳи ман меравад”, “Гулатро бурдам, хола”, “Арӯса бурдан сой катӣ”, “Эй бачаи бозингар”, “Раҳ меравӣ, чилва кун”, “Хуш омадӣ келин буӣ”, “Саломнома”, “Акаи тӯйдор давлат ба сарут”, “Шаб ба хайр” ва ғайра. Барои бештар ошно шудан бо сурудҳои халқии минтақаҳои гуногун ба

мачмуаи “Гуларӯсак” муроҷиат шавад [ниг.: Гуларӯсак 1986].

Ҳамчун мисол яке аз вариантҳои суруди “Сартарошон”-ро меорем, ки як нафар хофиз (яккаҳон) саровоз шуда, дигарҳо сарҷамъона нақароти сурудро иҷро мекунанд:

Ҳама:

Сартарошонеме, метарошонеме,

Хофизон:

Духтар-духтаре, дар талашат бошаме,

Ҳама:

Сартарошонеме, метарошонеме.

Хофизон:

Дар фасли баҳор сабзаи ошат бошаме,

Ҳама:

Сартарошонеме, метарошонеме.

Хофизон:

Дар фасли баҳор сабзаи ошат ки нашуд,

Ҳама:

Сартарошонеме, метарошонеме.

Хофизон:

Як дастаи гул болои қошат бошаме,

Ҳама:

Сартарошонеме, метарошонеме.

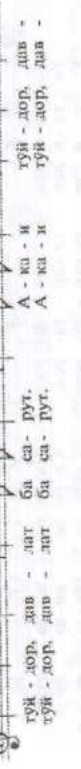
[Сурудҳои мардуми Кӯлоб 2015, с. 38].

Ҳамчун намуна яке аз вариантҳои суруди “Сартарошон”-ро меорем, ки онро Ҷ. Обидпур ба нота даровардааст.

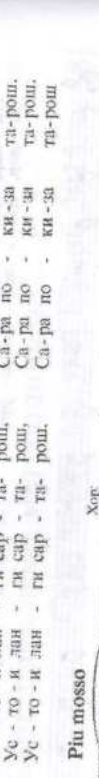
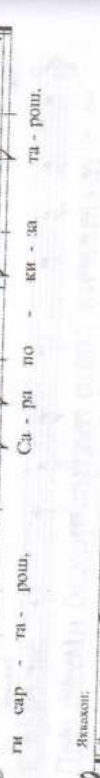
Сартарошон

(Сюита)

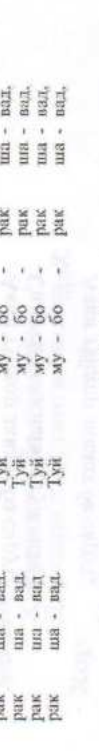
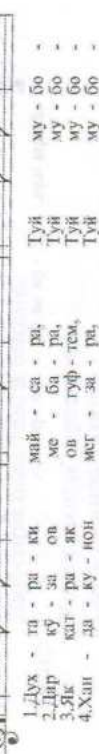
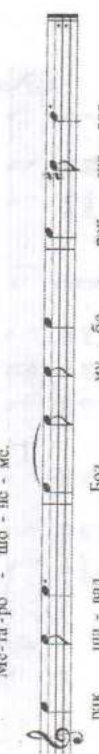
Allegretto (хушхолона)

ЭЧОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОЧИКОН

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

ЭЧОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Яккаҳон:

Ё - ри ман, Ё - ри на - фо - до - ри ман.

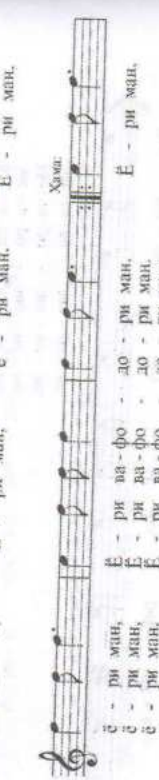
1. Аз дур ме -
2. Пур - нур ме -
3. Ғам - за қар - да
4. Бо нур ме -

Хор:

Ё - ри ман, Ё - ри ман, Ё - ри ман,
Ё - ри ман, Ё - ри ман, Ё - ри ман,
Ё - ри ман, Ё - ри ман, Ё - ри ман,

Хава:

Ё - ри ман, Ё - ри ва - фо - до - ри ман,
Ё - ри ман, Ё - ри ва - фо - до - ри ман,
Ё - ри ман, Ё - ри ва - фо - до - ри ман,

Ё - ри ман, Ё - ри ва - фо - до - ри ман.

Яккаҳон:

Акаи тўйдор давлат ба сарут,
Садуси сола шавад гулписарут.

Хор:

Акаи тўйдор давлат ба сарут,
Садуси сола шавад гулписарут.

I

Яккаҳон:

(хўй) Аз омаданат атар хабар медоштум,
Акаи тўйдор давлат ба сарут.

Хор:

Акаи тўйдор давлат ба сарут,
Садуси сола шавад гулписарут.

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

II

Яккаҳон:

(хўй) Дар рӯи раҳат гули суман мекоштум,
Акаи тўйдор давлат ба сарут.

Хор:

Акаи тўйдор давлат ба сарут,
Садуси сола шавад гулписарут.

III

Яккаҳон:

(хўй) Гул мекоштам, ки пота дар ҳок намони,
Акаи тўйдор давлат ба сарут.

Хор:

Акаи тўйдор давлат ба сарут,
Садуси сола шавад гулписарут (е).

Накарот:

Устои ланги саргарош,
Сара покиза тарош.

I

Яккаҳон:

Холаи паҳба ту меғум,
Дар сари паҳ танга бинош.

Хор:

Устои ланги саргарош,
Сара покиза тарош.

II

Яккаҳон:

Хохари паҳ ба ту меғум,
Дар сари паҳ танга бинош.

Хор:

Устои ланги саргарош,
Сара покиза тарош.

III

Яккаҳон:

Модари паҳ ба ту меғум,
Дар сари паҳ танга бинош.

ЭЧОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Хор:
Устой ланги саргарош,
Сара покиза тарош (е).

Хор:
Саргарошоне,
Метарошоне.

I
Яккашон:
Қадаки навнихолаге,
Саргарошоне.

Хор:
Саргарошоне,
Метарошоне.

II
Яккашон:
Абруи думи морате,
Саргарошоне.

Хор:
Саргарошоне,
Метарошоне.

III
Яккашон:
Моро куштай ду холаге,
Саргарошоне.

Хор:
Саргарошоне,
Метарошоне.

IV
Яккашон:
Холой бари рухсорате,
Саргарошоне.

Хор:
Саргарошоне,
Метарошоне.

Хор:
Туй муборак шавад,
Боз муборак шавад.

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

I

Яккашон:
Духтараки майсара,
Туй муборак шавад.

Хор:
Туй муборак шавад,
Боз муборак шавад.

II

Яккашон:
Дар куза ов мебара,
Туй муборак шавад.

Хор:
Туй муборак шавад,
Боз муборак шавад.

III

Яккашон:
Як катраёк ов гуфтем,
Туй муборак шавад.

Хор:
Туй муборак шавад,
Боз муборак шавад.

IV

Яккашон:
Хандакунон меғзара,
Туй муборак шавад.

Хор:
Туй муборак шавад,
Боз муборак шавад (е).

Хор:
Ёри ман, ёри ман,
Ёри вафодори ман.

Яккаҳон:

Аз дур менамоям
Ёри ман, ёри ман.

Хор:

Ёри ман, ёри ман,
Ёри вафодори ман.

II

Яккаҳон:

Пурнур менамоям,
Ёри ман, ёри ман.

Хор:

Ёри ман, ёри ман,
Ёри вафодори ман.

III

Яккаҳон:

Ғамза карда меоям
Ёри ман, ёри ман,

Хор:

Ёри ман, ёри ман,
Ёри вафодори ман.

IV

Яккаҳон:

Бо нур менамоям
Ёри ман, ёри ман.

Хор:

Ёри ман, ёри ман,
Ёри вафодори ман.

Ҳама:

Ёри ман, ёри ман,
Ёри вафодори ман.

[ниг.: Сурудҳои халқии тоҷикӣ 2018, с. 41-48]

Дар маросимҳои тӯйи арӯӣ навъҳои сурудҳои адастанд, ки ҳар кадоме дорои вижагии мебошанд. Оҳанг, савт ва мақомҳои (ба гуфти мардум муқомҳои) мусиқии онҳо гуногунанд, ки бевосита дар маросими тӯй иҷро мешаванд. Баъзе аз онҳо савтҳои якмисрагӣ мебошанд, ки сохтори қадима доранд (секундаи қалон, терсияи хурд, терсияи қалон, кварта – фосилаҳои нисбатан хурд). Баъзе мақомҳои лирикии тӯёна бадохатан сароида шуда, онҳо бо асоси интонатсионии «нола», «гирия» ва «хайрбодӣ» вобаста мебошанд. Суруд ё нағмаҳое, ки дар натиҷаи пайваст шудани ду шакли адабӣ-мусиқӣ «байт» ва «ғубой» иҷро мешаванд, диапазони (фосилаи мобайни овози аз Ҳама паст ва аз Ҳама болои ҳофиз ё сози мусиқӣ) чандон қалон надоранд, балки дар онҳо хусусиятҳои ҳоси зам шудани қаторовоза дида мешавад.

Бояд ёдовар шуд, ки сурудҳои тӯёна ва вариантҳои гуногуни мелодии онҳо ба хусусиятҳои сабки овозхонии анъанавии маҳаллӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ вобастагӣ доранд. Ин гуногуниро дар сурудҳои тӯёнаи Ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон метавон дид.

Яке аз сурудҳои асоси маросими ҷашни арӯӣ ин суруди «Ёр-ёр» (Ёр-ёр, ёроне) ба шумор меравад. Ин суруд дар байни мардум ҳеле машҳур аст ва вари-

антҳои зиёд дорад. Фолклоршиносон аз минтақаҳои Панҷакент, Варзоб, Ҳисор, Захматобод, Самарқанд, Бухоро ва ҷойҳои дигар вариантҳои онро сабт кардаанд. Ин сурудро дар водии Ҳисор ва шимоли Тоҷикистон ҳангоми ҳаракати гуруҳи дӯстони домод ба самти хонаи арӯс, борҳо, такрор ба такрор месароянд. Маъмулан мисраи аввали сурудро як нафар сароянда (яккахон) ва дигарон нақароти сурудро, ки «Ёр-ёр ёроне» аст, бо ҳамовозӣ мехонанд. Ҳамчун намуна чанд пореа аз як варианти комили сурудро меорем:

Яккахон:

Таги сада самовор,
Чойнику пиёла қатор.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккахон:

Пиёлая чояш нест,
Ин бачая хобаш нест.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккахон:

Самоворҷӣ чой дам кард,
Намака мисли канд кард.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккахон:

Тангкӯчаю росткӯча,
Тангкӯчаба олуца.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккахон:

Олуца баланд будас,
Қадакам намерасад.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккахон:

Ин бача золим будас.
Зӯракам намерасад.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккаҳон:

Девонаю мастам ман,
Занҷира шикастам ман.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккаҳон:

Занҷири сари зулфат,
Дар гардани девона.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккаҳон:

Занҷир ба кӣ кор ояд?
Бар гардани девона.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккаҳон:

Рафтам раҳи нодонӣ,
Шипшам сари дӯконе.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккаҳон:

Мургоби таги бутта,
Ёракам тани курта.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккаҳон:

Духтари сари бора,
Дар кокулош ситора.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!

Яккаҳон:

Биё равем идора,
ЗАГС мекунем якбора.

Ҳама:

Ёр, ёр, ёроне!
[Ғуларӯсак 1986, с. 82-84].

Якчанд вариантҳои ин сурудро дар шакли нота
нишон медиҳем, ки чунин аст:

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Ёр ёр ёроне (н. Айнӣ):

Allegretto (хушҳолона)

Яккаҳон: **Назарот:**
Ту - ги са - ди си - мо - вор, ё - ро - не,
Яккаҳон: **Назарот:**
Ҷой - ин - ку ни - ё ла ка - тор, ёр - ёр ё - ро - не,
Яккаҳон: **Назарот:**
1. Раф - том га - хи ду - ро - дур, ёр - ёр ё - ро - не,
2. О - вар - дем ни хо - ли гул, ёр - ёр ё - ро - не,
3. Ин гул - ро ку - чо мо - нем, ёр - ёр ё - ро - не,
4. Дар хав - ли - и Мир - зо - гул, ёр - ёр ё - ро - не,

Яккаҳон:

Таги сада самовор,

Назарот:

Ёр - ёр ёроне.

Яккаҳон:

Ҷойнику пиёла катор,

Назарот:

Ёр - ёр ёроне.

I

Рафтем раҳи дуродур, ёр - ёр ёроне.

Овардем ниҳоли гул, ёр - ёр ёроне.

Ин гула кучо монем, ёр - ёр ёроне.

Дар ҳавлии Мирзогул, ёр - ёр ёроне.

II

Мирзогули бебоқум, ёр - ёр ёроне,

Ту ангуру ман тоқум, ёр - ёр ёроне,

Аз барои як хуша, ёр - ёр ёроне,

Печид ба хар тоқум, ёр - ёр ёроне.

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

Ҳай ёр - ёр (н. Истаравшан)

Ирокунадагон тӯруҳи ҷавон -
мараҳи, яккаҳон Ҳабиб Поҷоҷонов

♩ = 115

Яккаҳон: **Ҳама:**
А - но - ра до - на кар - ай, хай - ёр - ёр ё - ра
Яккаҳон: **Ҳама:**
Дар ра - хи иш - қат, ё - рам, хай ёр - ёр ё - ра
Яккаҳон: **Ҳама:**
Раф - там ла - би бо - мат - ба, хай ёр - ёр ё - ра
Яккаҳон: **Ҳама:**
Шин - та ла - би бо - мат - ба, хай ёр - ёр ё - ра
Яккаҳон: **Ҳама:**
Э - су - ни дар - ё - ба ай - рон, хай ёр - ёр ё - ра
Яккаҳон: **Ҳама:**
Ин йи - ти - га пу - лаш нест, хай ёр - ёр ё - ра
Яккаҳон: **Ҳама:**
О - им - бо - зиш - ба хай - рон, хай ёр - ёр ё - ра

[ниг.: Сурудҳои халқии тоҷикӣ 2018, с. 98]

Ёр-ёр (ш. Хучанд)

ДЕКАМОН

Ҳай - ҳай у - ла - на, ҷо - ним бу - ла - на. Ҷо - но - на Шу - мо,
ёр, ё - ре, Ҷо - но - на Шу - мо ёр, ёр.

Ёр-ёр (н. Шахристон)

Ансамбли "Гузёр", яккалони Нетьматова
Кубарро, к. Витхуртони Шахристон.

• = 135

Бо - ло - и бом як бонал яккалони ёр
ё - ре як бонал ба - да Ке - лини - о - им ну - ри
ди - да, ну - ри ди - да ёр - ё - ре ну - ри ди - да
Та - ти чи - мди - лик но - ну қай - моқ, ёр, ё - ре
мо - ну қай - моқ, Ке - лини - о - им бо - дом - қа - воқ,
бо - дом қа - воқ ёр - ё - ре бо - дом қа - воқ

Дар рӯзи ба хонаи арӯс омадани домод, ки тӯйи наосеӣ аст, дар ҳамаи марҳалаҳо ба мисли домод-биёрон, зиёфати тӯй, ба хонаи домод гусел кардани арӯс, бо сурудхонии мардон ва «ёр-ёр» гуфтани занон сурат мегирад. Дар ҳамин рӯз аз тарафи духтар барои мардуми деҳа зиёфат ораста мешавад. Муҳим он аст, ки пас аз зиёфат хатман сурудхонӣ ва базм барпо мегардад. Дар ин ҷо низ рақсу бозӣ ва сурудхое, ки дар хонаи домод иҷро шуда буд, такрор меёбанд.

Маъракаҳои мардуми Бадахшон бе «Сурат соз» (туй ва суруд) намегузарад. Ба ин сабаб сарояндагон, ҳофизон ва гӯяндаҳо тибқи расму оин, дар ҳар марҳалаи тӯй сурудҳои махсус месароянд. Ҳоло матнҳои зиёди сурудхое ҳастанд, ки аз даҳон ба даҳон гузашта мавриди истифодаи омма қарор гирифтаанд. Намунаҳои сурудҳои арӯсӣ аз минтақаҳои Бадахшон гирдоварӣ гардидааст, ки фолклоршинос Н. Шакармамадов бахше аз он матнҳоро ба нашр расонидааст [ниг.: Шакармамадов 1993].

Масалан, дар Бадахшон баъди суруди «Сарта-рошон» хангоми либоспӯшони ин сурудро месароянд:

Дасти ману доманат, эй куртапӯш,
Куртаи шахмарди маро хуб бипӯш.

Нақарот

Дасти ману доманат, эй чомапӯш,
Чомаи шахмарди маро хуб бипӯш.

Нақарот

Дасти ману доманат, эй салабанд,
Саллаи даҳмарди маро бибанд.

Нақарот

Дасти ману доманат, эй салабанд,
Футаи шахмарди маро хуб бибанд.

Нақарот

Дасти ману доманат, эй тоқипӯш,
Тоқии шахмарди маро хуб бипӯш.

Нақарот

[Сурудҳои тӯии Помир 1993, с. 9-10]

Дар ин суруд, ҳар байтро пас аз сароидан, ҳо-
физон дубора чун «нақарот»-и суруд месароянд.

Агар маросимҳо ва сурудҳои мардуми Бадах-
шонро бо минтақаҳои дигари ҷануби Тоҷикистон
муқоиса намоем, муштаракоти зиёдеро метавон пай-
до кард. Яке аз онҳо нақши занҳо дар иҷрои маро-
симҳо мебошад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки
занҳо дар раванди ҷашни аруӣ ҳам дар барпо наму-
дани маросимҳо ва ҳам созмон додани суруду шод-
монӣҳо нисбат ба мардҳо бештар ташаббус нишон
медиханд. Мисол суруди «Саршӯён»-ро гирем, он дар
ноҳияҳои Хатлон, Раштонзамин вариантҳои зиёд до-
шта, онро асосан занҳо месароянд:

Занҳо.

Гуларӯсак сар бишӯй,
Пага ваъдаи рафтаи.

Арус.

Сарма шуста ҷӣ кунум
Ношустегим бехтарай

Занҳо.

Гуларӯсак курта бипӯш,
Пага ваъдаи рафтаи.

Арӯс.

Курта пӯшида ҷӣ кунум
Нопӯшиданум беҳтарай.

Баъд арӯс сарашро шуста истода мегуфтааст:

Шӯяк-шӯяконуме, саршӯяконуме,
Оста шона куне, нареза мӯякуме.
[ниг.: Шакармамадов 1993, с. 28-29]

Дар иҷрои сурудҳои арӯсӣ занҳои Бадахшон нақши назаррас доранд. Аз маводе, ки гирдоварӣ ва ҷоп шудааст, инро метавон хуб мушоҳида кард. Агарчи мардуми Бадахшон ба забонҳои маҳаллии худ гап мезананд, вале дар тӯйи арӯсӣ бештар сурудҳои тоҷикӣ меҳонанд. Барои тасдиқи ин фикр мисоле меорем, ки дар мавриди оро додани арӯс дар Шугнону Рӯшон занону духтарон ин сурудро месароянд:

Чун гули лола ман настринам-е,
Мо (х) и нав дида ҷамолат бинам-е.
Мӯйаке дорӣ, чун ман дорам-е,
Гирди он мӯйяк мӯйбоф чинам-е.
Гӯшаке дорӣ, чун ман дорам-е,
Гирди он гӯшақ гушвор чинам-е.
[ниг.: Шакармамадов 1993, с.26-27].

Мусиқии халқӣ, ба хусус мусиқии сурудҳои арӯсӣ, дар байни тоҷикони бурунмарзӣ, аз ҷумла Самарқанд, Бухоро ва шаҳрҳои дигар мавқеи хоси худро дорад. Муҳаққиқони мусиқииносо, мардумшинос ва фолклоршинос аз байни тоҷикони Бухоро маводи зиёд гирд оварданд. Аз огози маросимҳои тӯйи арӯсии мардуми Бухоро сурудҳои ҷаззоб суруда мешаванд. Ҳоло ба баъзе аз онҳо ишора менамоем. Аз ҷумла дар маросими «Ҳинобандон» занҳо суруди зеринро месароянд:

Ҳино, ҳино мебандем,
Ба дасту по мебандем.

Агар ҳино набошад,
Оби тилло мебандем.

Ҳино, ҳино мебандем,
Ба дасту по мебандем.

Агар ҳино набошад,
Тавқи тилло мебандем.

Агар ҳино набошад,
Дил ба худо мебандем

[Бобоев 2006, с. 34].

Дар Бухоро сарояндагонро дар байни мардум “газалхон”, “созанда” мегӯянд. Ин «созанда»-ҳо дар сурудхояшон бештар арӯсро тавсиф менамоянд. Мо медонем, ки дар адабиёти классикӣ ва дар байни мардум санъати бадеии тавсиф мақоми вижае дорад. Аз ҳамин сабаб бахше аз сурудҳои арӯсӣ асосан дар тавсифи арӯсу домод бахшида шудаанд. Дар ин гуна сурудҳо чехраи арӯс, хислатҳои ӯ, латофату нафосати арӯс ва баъзе рафторҳои ҳамидаи домод тавсиф гардидаанд. Аз ҷумла дар суруди зерини мардуми Бухоро сарояндаи шӯҳтабиати зан (аз номи модар), сифатҳои духтарро тавсифкунон сурудааст:

Духтарам да рӯи хона,
Мӯҳояш да рӯи шона,
Шӯйаш да меҳмонхона,
Духтараша гардат она.
Духтараму духтарам,
Аз сад писар бехтарам,
Баҳои ҳафт қоп зарам,
Духтараму духтарам.
Духтари сафеди содда,
Мийони абреш кушода,
Ниспи пулаш надода,
Ҳамту духтар кӣ дорад.
Пошшойи тахт надорад,
Мири малак надорад,
Вазир ба тахт надорад.

[Бобоев 2006, с. 59].

Ба мисли матнҳои дигар ин матн низ дар байни мардум машхур аст, ки вариантҳо аз минтақаҳои гуногуни ҳам вилояти Бухоро ва ҷойҳои дигар сабт шудааст. Маъмулан духтар (арӯс) дар сурудҳои гуногун ситоиш шудааст. Масалан, суруди “Таърифи духтар” бештар дар байни мардуми Бухоро ва Самарқанд машхур аст. Дар бораи ин матн фолклоршинос Ф. Зехниева, маълумоти муфассал додааст. Ба таври кулӣ ӯ қайд намудааст: «Суруди “Таърифи духтар», ки мундариҷа ва тарзи тасвири он бо равияю услуби адабиёти ҳаттӣ шакл гирифтааст, маҳз дар тавсифи духтарон – арӯсон гуфта шуда, онро занон дар тӯйҳои Бухорову Самарқанд ҳангоми табрику парироии арӯс меҳонанд» [Зехниева 1978, с.112-113].

Фолклоршинос С. Бобоев ҳангоми ғирдоварӣ ва таҳқиқи сурудҳои арӯсии мардуми Бухоро бо така ба гуфтаи Н. Нурҷонов ёдовар шудааст, ки дар байни бухорӣён бо номи “мавриғ” суруде машхур аст, ки он аз баъзе ҷиҳатҳо ба “Шашмақом” наздик буда, аз баъзе ҷиҳатҳо ба сурудҳои халқӣ шабоҳат дорад. Аммо «Мавриғ» суруди фолклорӣ аст. С. Бобоев дар ин маврид ҳуди мардуми Бухоро ҷиҳо гуфтаанд, овардааст. Ба идомаи таҳқиқи худ ӯ ҳамчун намуна сурудиро

меорад, ки ба қалами Ҷомӣ мансуб буда, дар Бухоро бо номи “Чор зарби мавриғӣ” маъруф аст:

Эй лабат пурхандайу чашми сийоҳат масти хоб,
Икки зулфинг орасида ой йузингдур офтоб.
Мастийу май мекунад рӯйи туро гарқи арак,
Бода иҷсанг тӯкилур, икки қизил юздан гулоб.
Нокасон дар базми васлат рафтайу ман

мондаям,
Толейим шудур мани бахтим забун ҳолим

хароб,

Банда шуд Ҷомӣ ғуломат гарчӣ Афлотун бувад,
Асрагин ё сақлагин ё сот ё бергил ҷавоб.

[ниг.: Бобоев 2006. с. 74-76].

Яке аз сурудҳои машҳури халқӣ, ки вариантиҳои зиёди он сабт шудааст, ин суруди “Саломнома” (Келинсалом) буда, он дар раванди маросими «Саломномаҳои» суруда мешавад. Маросими мазкур дар Шимоли Тоҷикистон, Самарқанду Бухоро ҷузъи таркибии тӯйи арӯсӣ ва маросими асосии он ба шумор меравад. Пеш аз хондани суруди “Саломнома” иштирокчиёни тӯй, бо суруду тарона, рақсу бозӣ арӯсро ба хонаи домод гусел менамоянд. Баробари ба хонаи домод

расидани арӯс сурудхонӣ баландтар мешавад, ҳаракатҳои намоишӣ афзун меёбад. Баъди аз асп (ҳоло мошин) фурувардани арӯс хондани суруди “Саломнома” оғоз меёбад. Дар бораи тарзи баргузории маросими «Саломномаҳои» фолклоршиносон ба таври муфассал сухан гуфтаанд, ки мо дар ин ҷо такрор намекунем [ниг.: Ишанкулов 1972; Зехниева 1978; Ҳакимов 2003; Бобоев 2006, Ҷумаев 2014].

Ба гуфти С. Бобоев дар Бухоро «Саломнома»-ро ҳам барои арӯс ва ҳам барои домод ва ҳам дар ҳамҷоягӣ ба таври овозӣ месароянд. Ӯ тарзи хондани «Саломнома»-ро дар ҷадвале нишон дода гуфтааст: «Дар пешпеши иштирокчиён зани шамъбадаст қадам мезанад. Аз думболи ӯ оймаулло ва зани ойнабадаст дар пахлуи ҳамдигар мераванд. Дар ду тарафи арӯс (домод) ду зан аз ҳешовандони домод (арӯс) қадам мезананд. Боз як зани дигар, ки ӯ низ аз наздикони домод аст, аз қафои арӯс ду нонро ба болои сари ӯ дошта, мерафт...» [Бобоев 2006. с. 93-94].

Тарзи сароиши суруд низ ҷолиб аст. Як нафар зани хушсадо бо овози форам як мисраъ, як байт ва гоҳе чор мисраи онро месарояд, ки охири он бо ибораи «Салом меғӯем» ба поён ме-

расад, баъди поёни «Салом мегӯем», зану духтарони иштирокчи маросим ҳама баробар бо як овози хушнаво «Ҳазор алейк» мегӯянд. Аз мутолиа ва мушоҳида маълум шуд, ки хондани суруди «Саломнома» дар чашни арӯсии шаҳрҳо маъмул буда, муҳаққиқон низ вариантҳои зиёди ин сурудро сабт кардаанд. Яке аз нусхаҳои ҳатти «Саломнома»-ро соли 1993 С. Бобо ва Р. Қаҳҳор аз Бухоро дастрас намуда, онро соли 1994 дар маҷаллаи «Мардумгӯӣ» ба нашр расонидаанд, ки аз 238 мисраъ иборат аст. Ҳамчун мисол аз ҳамин «Саломнома» поре меорем:

Ва ба ҳазрати Нақшбанди Бухорӣ салом мегӯём,
Ва ба ҳазрати Ҷаҳорбикр салом мегӯём,
Ва бар ҷамиъи пайғамбарон салом мегӯём,
Ва бар ҷамиъи муштаҳидон салом мегӯём,
Ва бар ҷамиъи авлиёгон салом мегӯём,
Ва ба ҳазрати Бухорӣ салом мегӯём...

[Бобо, Қаҳҳор 1994, с. 8].

Маъмулан ин дуруду салом аз номи арӯсу домод ба рӯҳи гузаштагон аст. Сипас сурудхонии «салом» гуфтан идома пайдо карда, аз «уламоён» ва «устозон» шуруъ мешаваду то «қудоён», «хешу ақрабён», «падарарӯсу модарарӯс», «тағои арӯс»

ин «маҷлисхабар»-ҳо идома пайдо мекунад:

Ва бар тамоми уламоёни Бухоро,
салом мегӯём,
Ва бар пири устозон, салом мегӯём,
Ва бар ҷамиъи қудоён, салом мегӯём,
Ва бар хешу ақрабён, салом мегӯём,
Ва бар падарарӯсу модарарӯс, салом мегӯём,
Ва бар тағойи арӯс, салом мегӯём,
Ва дар ин ҷамоаи касир ки дар ин,
маҷлисхабар хозиранд, салом мегӯём...
[Бобо, Қаҳҳор 1994, с. 8].

То ҳол матни комили суруди «Саломнома» ба нота дароварда нашудааст ва вариантҳои он мавриди муқоиса қарор нагирифтааст, ки ин кори оянда аст.

Рисолаи илмие, ки бевосита ба мусиқии чашни арӯсӣ бахшида шудааст ва мавқеи мусиқиро дар раванди маросимҳои арӯсӣ аз назар мегузаронад, ин китоби Н. Ҳақимов «Мусиқии чашни арӯсии тоҷик» мебошад. Ин китоб аз пешгуфтор ва се боб иборат аст. Муаллиф дар пешгуфтор масъалагузорӣ намуда, воқеъбинона ишора менамояд, ки то имрӯз мусиқии халқии тоҷикӣ, аз ҷумла мусиқии чашни арӯсӣ бо

диди назарии мусиқишиносӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Баъд ӯ дар асоси маводи мавҷудаи сурудҳои маросимҳои арӯсӣ, ки аз ҷониби фолклоршиносон ва худӣ муаллиф ғирдоварӣ шудааст, ин навъ сурудхоро ба жанрҳо ҷудо менамояд. Онҳоро бо нигоҳи назарии мусиқишиносӣ таҳқиқ менамояд. Эшон дар боби аввал «Жанрҳои мусиқии маросими ҷашни арӯсӣ», дар боби дуюм «Жанрҳои овозии маросими ҷашни арӯсӣ», дар боби сеюм «Жанрҳои созии маросими ҷашни арӯсӣ»-ро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Хуб аст, ки Н. Ҳақимов дар равиши таҳқиқи худ нутҳои (нотаҳои) матни сурудҳои арӯсиро оварда, онҳоро маҳз бо диди мусиқишиносӣ таҳлил менамояд. Ҳамчунин барои дарки бештари сурудҳои ҷашни арӯсии мардуми тоҷик «фехристи нутҳо»-ро низ меорад ва баъдан нуктаҳои лозими оид ба масъалаи таҳқиқро дар «тавзеҳот» шарҳ медиҳад [муфассал ниг.: Ҳақимов 2003].

Барои намуна мо аз ин китоб бо нотаҳои ҷанд мисоле меорем, то донишҷӯ ба моҳияти мусиқии арӯсии минтақаҳои халқи тоҷик бештар ошно шавад.

2. НАҚШИ МИЁНА

Хуҷанд

Ав-вал зи ху-ло гу - я му ду-юм зи ра-сул як но-ми Му-ҳам-ма - лаш ба о-лам маш-хур. Эй Қо-ли-ри зул- ҷа - ло лу сул-то-ни Ка-рим, ҳай то - ба ё - ре. Ё-ре эй Қо-ли-ри зул - ҷа - ло - лу сул-то-ни Ка-рим як но-ми Му-ҳам-ма - лаш ба о-лам маш-хур. Аз бе-саб-ри ка - сс ба ҷос на-ра - сид. Ҳай то - ба ё - ре. Ман раф-там ба но-ҳи зин-ла сар ме-мо-нам аз рӯ-и ла-бо - ни хо - ҷа. Дур ду-ри ба-сс ин си-ри ту дар ся - на - ю ҳам со-ни ки-рон Ҳай то - ба ё - ре.

5. НАҚШИ КАЛОН

Исфара

хор

О - ма - дам гар - дам

ё - ри ма - на Ҳар тар - зи қо - ма - тат

гар - дам ё - ри ма - на О - ма - дам

О - ма - дам

М тар - зи қо - ма - тат

ма - тат гар - дам

Ҳар ту ба ин қа - ду руҳ - со -

р ё - ри ма - на Ту ба ин

қа - ду руҳ - со -

шо - хо ин - чу - ман бо - ши

Ҳама: Ҳай, дилам мурғи сандилиман,²
Дўст, дилам мурғи биёбон.
Рафтам раҳи дуродур, ёра,
Рафтам раҳи дуродур, ёра.
Овардам ниҳо - ли гуле...
нодоне...

Сарнақш: Ҳай, дилам мурғи сандилиман,
Дўст, дилам мурғи биёбон.
Ин гула кучо барем, ёра,
Ин гула кучо барем, ёра.
Дар ҳавлии Мир - зогуле...
нодоне...

Ҳама: Ҳай, дилам мурғи сандилиман,
Дўст, дилам мурғи биёбон.
Мирзогули бебокам, ёра,
Мирзогули бебокам, ёра.
Ту ангуру ман токамс...
нодоне...

Сарнақш: Ҳай, дилам мурғи сандилиман,
Дўст, дилам мурғи биёбон.
Аз барои як ангур, ёра,
Аз барои як ангур, ёра.
Мелечад ба ҳар шохаше...
нодоне...

Ҳама: Ҳай, дилам мурғи сандилиман,
Дўст, дилам мурғи биёбон.
Қалдирвоч қаро булур, ёрс,
Қалдирвоч қаро булур, ёрс.

Яккахон: Анора дона кардӣ,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра,
Яккахон: Зулфата шона кардӣ,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра.
Яккахон: Дар раҳи ншқат ёрам,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра,
Яккахон: Мана девона кардӣ,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра.
Яккахон: Рафтам лаби боматба,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра.
Яккахон: На гуфтӣ, ки чонатба,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра.
Яккахон: Шингта ништа месӯзам,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра,
Яккахон: Ваъдаҳои хоматба,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра.
Яккахон: Эсуни дарёба айрон,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра,
Яккахон: Ўсуни дарё айрон,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра.
Яккахон: Ин ӣйигта пулаш нест,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра,
Яккахон: Оимбозишба ҳайрон,
Ҳама: ҳай ёр-ёр ёра.

12. ЁР-ЁР

Хуҷанд

Яккахон

Ҳай - ҳай у - ла - на, чо - ни Ҳама, чо - но - на Шу - мо, ёр, ё - ре, чо - но - на Шу - мо, ёр, Ҳама, чо - ни ма - ро гав - ҳа - ри - я, як - до - на Шу - мо, ёр, ё - ре. Як - до - на Шу - мо, ёр, ёр.

Яккахон: Ҳай-ҳай улана, чони улана,
Ҳама: Ҷонона Шумо, ёр-ёре
Яккахон: Ҷонона Шумо, ёр-ёр
Ҳама: Ҷони моро гавҳория,
Яккахон: Як дона Шумо ёр-ёре
Ҳама: Як дона Шумо, ёр-ёр
Яккахон: Як дони мо бегона шуд.
Ҳама: Ошиқи мо бегона шуде, ёр-ёре
Яккахон: Бегона шуде, ёр-ёр
Ҳама: Осмонанда як тӯб чумчуқ,
Яккахон: Тарафи қудо калапучуқ, ёр-ёре
Ҳама: Калапучуқе, ёр-ёр
Яккахон: Таги чимиліқ қаймоқ,
Ҳама: Келиноим бодомқавоқ, ёр-ёре
Яккахон: Бодомқавоқе, ёр-ёр
Ҳама: Рӯи ҳавли як банд ниҳол.

Муаллиф қайд мекунад, ки “пайвастагии сурудҳои маросимии ҷашни арусии тоҷикиро дар мисоли “Нақши калон”, бо сурудҳои тақвимӣ, яъне мавсими баҳорӣ баръало дидан мумкин аст. Ин суруди гурӯҳи мардон дар маросими рӯзи аввали “Иди лола” – сайри гули лола низ суруда мешавад, ки дар он мардуми бисёр иштирок менамуданд” [ниг.: Ҳақимов 2003, с. 42].

Мисолҳо:

Нақш

Ҳаракаткунанда

Сабти нотавии 3. Шаҳиди

А В С

Ин гу - ла ку - чо ко - ре - ме? Дар хан - ли - и мир - зо

гу - ле. Мир - зо гу - ли бе - бо - кай, ё - ри - ма - не!

Ту ан - гу - ру ман то - кам, ё - ри - ма - не!

Нақши хурд

Сабти нотавии В. Успенский

Муътадил

А В С В

О - мад о - ма - дат гар - дам! Ёр - ё - ре, ё - ре!

Қад - ду ко - ма - тат гар - дам! Ёр - ё - ре, ё - ре!

Ту бо ин қад - ду рух - сор, Ёр - ё - ре, ё - ре!

Шо - хи ан - чу - ман бо - шӣ, Ёр - ё - ре, ё - ре!

Раф-там ро-ҳи дӯ-ро дур (ей) о-вар-дам ни-ҳо-ли

гул ё - ри ма-на(а) о - вар-дам ни-ҳо - ли гул ё - ри ма-на

Раф-там ро-ҳи дӯ-ро дур (ей) о-вар-дам ни-ҳо-ли

гул ё - ри ма-на(а) о - вар-дам ни-ҳо - ли гул ё - ри ма-на

Мо дар ин ҷо фақат дар бораи мусиқии ҷашни арусӣ суҳан гуфтем ва оид ба сурудҳои дигари маросими оилавӣ гап назадем, ки ин мавзӯи дигар аст. Вале дар ин ҷо ба як матни мусиқии халқӣ ба таври мухтасар суҳан гуфтанро муносиб медонем. Ин суруди “Алла” аст. Асли натиҷаи оиладоршавӣ ҳам ба дунё овардани фарзанд ва тарбияи вай аст. Аз аввалин ҳафтаҳои ба камол расонидани тифл модар пеш аз ҳама бо мусиқии суруди алла вайро ба камол мерасонад. Тавре, ки Р.Раҳмонӣ ишора намудааст, суруди алла баъди дар ғахвора хобондани кӯдак аз тарафи модар, аз тарафи бибӣ ва дигар наздикони кӯдак баробари ҷунбондан бо ҳамон ритми ҳаракати ғахвора сароида мешавад. Вожаи алла маънии маҳсуе надошта, ифодагари садои аллағӯ аст: алла, лала, лай-лай, лалу, лоло ва амсоли ин. Асосан модарони ҷавон баробари ҷунбондани ғахвора дар қолаби ҳамон ритм ин гуна ибораҳоро такрор ба такрор месароянд: аллаё, алла; аллаҷонам алла; алла гӯям алла; хобад барад алла; алла-алла. Ё чандин дақиқаҳо то бурдани хо-би кӯдак ҳамон калимаи «алла»-ро бо ҳамроҳии садоҳои хушохонги «ааааа», «ооооо», «йооооо», «ээээээ» такроран ба оханг дароварда месароянд [ниг. Раҳмонӣ 2001, с. 383-385].

Суруди модар он мусиқие аст, ки барои инкишофи тифл аз рӯзҳои аввал роҳнамои ўст. Дар он асосан калимаи «алла», «аллаё» бо дигаргунӣ такрор ба такрор мувофиқи савти хушнавои модар садо дода, асосан мусиқиро ба гуши кӯдак мерасонад. Мисол:

АЛЛА ГҮҖЯМ, МАН ТУРО

Ал - ла ту - ям
ту - ро, май
Аз аи - ла - хо
ал - ла,
чо - ну ли - зам,
хо - бат би - рид
на - кам,
Ка - лон ша - вѣ,
ал - ла,
па - вѣ,
ал - ла чо - нам,
Бар Ва - га - нат
ал - ла ъ,
хиз - мат
ал - ла чо - нам,
ал - ла чо - нам,

* Мушқӣ дар ҳамаи бандҳои шеър бетағйир такрор мешавад.

АЛЛА ГҶЯМ, МАН ТУРО

Алла гӯям, ман туру, чону дилам, алла,
Аз аллаҳо ҷонакам, хобат барад алла.
Калон шавӣ, чаккон шавӣ, алла ҷонам, аллаё,
Бар Батанат хизмаг кунӣ, алла ҷонам, алла.

Осмон пур аз ситора, алла ҷонам, аллаё,
Дунё дар ин гахвора, алла ҷонам, алла.
Рӯи ҳавлӣ як бех себ аст, алла ҷонам, аллаё,
Бачаҷонам базеб аст, алла ҷонам, алла.

Ҷӯи навба об омадо, алла ҷонам, аллаё,
Бачаҷонам базеб аст, алла ҷонам, алла.
Алла гӯям ҷони модар, алла ҷонам, аллаё,
Алла гӯям шаб то сахар, алла ҷонам, алла.
Аллаё, аллаё, аллаё, алла.

ЭЙ ТИФЛАКИ ГИРЁНИ МАН

ad lib.

Эй тиф - ла - ки тир - ё - ни ман

тир - я ма - кун ал - ла, Дар хо - ба - кат

о - ро - мак ёб, ал - ла - ё, ал - ла

Ал - ла - ё, ал - ла - ё, ал - ла

Шир - ин - на - кам хоб ра - ва - до ал - ла

Ҷ - меҳ до - рам оф - то - ба - кам

ал - ла - ё, ал - ла

Меҳ - ру - бо - ни мо - дар ша - ва ал - ла

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

У - меҳ до - рам моҳ - то - ба - кам, ал - ла - ё, ал - ла.

Ном - бар - до - ри па - дар ша - вӣ, ал - ла.

Ал - ла - ё, ал - ла - ё, ал - ла.

А - са - ла - кам хоо ра - за - до, ал - ла.

Қа - лон ша - вӣ, до - но ша - вӣ,

ал - ла - ё, ал - ла.

Ту со - хи - би ил - му фан ша - вӣ, ал - ла.

Иф - ти - хо - ри хам - ла - ка - ту

мил - лат ша - вӣ, ал - ла.

РАҲИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

Ор - зу - хо - ю ар - мо - ни мо - дар ал - ла.

Ал - ла - ё, ал - ла - ё, ал - ла.

Ҷо - ну чи - га - рам по - ра - ё, ал - ла.

Мо - дар ҷо - наг ғам - ба - ро - раг,

ғам - гу - со - раг, ал - ла.

Мо - дар - ҷо - наг ша - рас - то - ру

ни - гаҳ - бо - наг, ал - ла.

Ал - ла - ё, ал - ла - ё, ал - ла.

Ҷо - нам ҷо - наг - ба наф - ван - до, ал - ла.

ЭЧОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ГОЧИКОН

Ўо - ну - қа - хо - ни мо - ла - ро, ал - ла,
 Аҳ - ли ра - со - и мо - ла - ро, ал - ла,
 У - мел - во - ри хо - ни - мо, ал - ла,
 Дар па - но - ҳи Ху - до - ван - ди
 Ка - рим бо - ша, ал - ла,
 Ал - ла - ё, ал - ла - ё, ал - ла,
 Ши - ри - на - кам хоб ра - ва - до, ал - ла,
 Дар ҳар хо - на тиф - лак бо - ша, ал - ла,
 Гир - я - хо - яш ба - ланд бо - ша

РАХИМЗОДА КАРОМАТУЛЛО

ал - ла, Хай - да - хо - и тиф - ла - ко - на,
 ал - ла - ё,
 Бах - ти хо - на ал - ла - ё,
 ал - ла - ё, ал - ла

ЭЙ ТИФЛАКИ ГИРЁНИ МАН

Эй тифлаки гирёни ман, гирия макун, алла,
Дар хобақат оромак ёб, аллаё, алла,
Аллаё, аллаё, алла.

Ширинакам хоб равато, алла,
Умедворам офтобакам, аллаё, алла,
Меҳрубони модар шавӣ, алла,
Умед дорам мохтобакам, аллаё, алла,
Номбардори падар шавӣ, алла,
Аллаё, аллаё, алла.

Асалакам хоб равато, алла,
Калон шавӣ, доно шавӣ, аллаё, алла,
Ту сохиби илму фан шавӣ, алла,
Ифтихори мамлақату миллат шавӣ, алла,
Орзухою армони модар, алла,
Аллаё аллаё, алла.

Чону чигарам пораё, алла,
Модарҷонат гамбарорат, гамгусорат, алла,
Модарҷонат парастору ниғаҳбонат, алла,
Аллаё, аллаё, алла.

Ҷонам ҷонатба пайвандо, алла,
Ҷону ҷаҳони модаро, алла,
Ақли расои модаро, алла,
Умедвори хонамо, алла,
Дар панӯхи Худованди Карим боша, алла,
Аллаё, аллаё, алла.

Ширинакам хоб равато, алла,
Дар ҳар хона тифлак бошад, алла,
Гиряхояш баланд бошад, алла,
Хандаҳои тифлақона, аллаё,
Бахти хона аллаё, аллаё, алла.

БАРНОИ МОДАР

ad lib.

Бар- но - мо - дар, раз- но - мо - дар,
Дар о - ла - ми дил то - бан-
да ах - тар. Ал - ла - ё,
ал - ла - ё, ал - ла. Гар но
гу - зо - ри, дан- дон ба - ро - ри,
Аз нав ша-вад тӯй бо ин ба - ҳо - на.
Ал - ла - ё, ал - ла - ё, ал - ла - ё.

* Мусиқӣ дар ҳамаи ҷағҳон шӯр бегағйир тақрор мешавад.

БАРНОИ МОДАР

Барнои модар, раънои модар,
Дар олами дил тобанда ахтар.
Аллаё, аллаё, алла.

Эй тифлаки ҷон, ҷонат ба курбон,
Алла меғӯям аз дилу аз ҷон.
Аллаё, аллаё, алла.

Ҳар шаб нахуфта назди болинат,
Суруди алла хонам бароят,
Алла ҷонам, аллаё, алла.

Ғар ро гузорӣ, дандон барорӣ,
Аз нав шавад тӯй бо ин бахона,
Аллаё, аллаё, алла.

Ҷонам калон шав, ширинбаён шав,
Бо дӯстон шав, мактаб равона,
Аллаё, аллаё, алла.
Аз панҷу аз ҷор ту муждаҳо ор,
Бӯсам зӣ рӯят чун шодиёна,
Аллаё, аллаё, алла.

Хоҳам, ки келин гардию лекин,
Ҳамроҳи домод оӣ ба хона.
Аллаё, аллаё, алла.
Бо номи некат, бо кори некат,
Гарди илоҳо, фаҳри замона.
Аллаё, аллаё, алла.

Барнои модар, раънои модар,
Дар олами дил тобанда ахтар.
Аллаё, аллаё, алла.
Аллаё, аллаё, алла.

Ҳамин тавр бояд ёдовар шуд, ки рафти маросими анъанавии тӯи арӯсии мардуми тоҷик дар ҳамаи муҳалҳо шабоҳатҳои зиёде доранд. Дар гузашта мардум барои барпо намудани чашни арӯсӣ хароҷоти зиёд мекарданд. Дар солҳои пеш дар кишвари мо, маросимҳои вобаста ба арӯсиро, мардум бо вучуди камбизоат буданашон, бо тақлидкорӣ, худнамой иҷро мекарданд. Чандин сарояндагонро оварда, ҳатто қарздор шуда, мусобика менамуданд. Ҷи хуб аст, ки мувофиқи қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 28 августи соли 2017 №1461) «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» раёсат ва комиссияҳои доимии кишвар барои тарғиби тӯйҳои камхарчу каммасраф қорҳои фаҳмондадихиро дар байни аҳоли ба пеш бурда, бахше аз оинҳои тӯи арӯсиро манъ намууданд. Ин аст, ки ҳоло ҳамаи расму оинҳои чашни арӯсӣ ва ҳамчунин фазолияти сарояндагон тибқи ин қонун камхарч барпо мегардад.

Саволҳо:

Дар бораи тӯй маълумот диҳед.

Қадам олимон сурудҳои чашни арӯсиро таҳқиқ кардаанд?

Таҳқиқоти Ф. Зехниеваро шарҳ диҳед.

Сурудҳои тӯи арӯсиро номбар кунед.

Мавзӯҳои сурудҳои оид ба арӯс ва домдиро шарҳ диҳед.

Дар бораи сурудҳои тӯии Бадахшон маълумот диҳед

Оид ба суруд ва тӯии арӯсии тоҷикони Бухоро чӣ медонед?

Роҷеъ ба суруди “Саломнома” маълумот диҳед.
Муסיқшинос Н. Ҳакимов дар бораи муסיқии ҷашнии арӯсӣ чӣ назар дорад?

Дар бораи суруди “алла” маълумот диҳед.

Адабиёт:

Алла (Мачмӯаи сурудҳо) / Мураттибон: Н. Ҳакимов, Ҳ. Ҷалилова, Н. Ҳамдамова. Хучанд: Ношир, 2013.

Аминов А. Ҷойгоҳи гулбазм дар ҷашни арӯсии мардуми тоҷик (дар мисоли ноҳияи Файзобод). Душанбе: Аржанг, 2018.

Бобоев С. Ҷойгоҳи назми шифохӣ дар арӯсии тоҷикони Бухоро. Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2006.

Гуларӯсак (Сурудҳои тӯи арӯсии тоҷикон). Душанбе: Дониш, 1986.

Ишанкулов Х. Г. Брак и свадьба у населения Ходжента в новое время. Душанбе: Дониш, 1972.

Зехниева Ф. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон. Душанбе: Дониш, 1978.

Нурджанов Н. Таджикский народный театр (По материалам Кулябской области). М.: Издательство Академии Наук СССР, 1956.

Таджикова З. Свадебные песни таджиков // История и современность. Проблемы музыкальной культуры народов: Узбекистана, Туркмении, Таджикистана. М., 1972, с. 6-11.

Ҳакимов Н. Муסיқии ҷашни арӯсии тоҷик. Хучанд: Нури маърифат, 2003.

Ҷумъаев Р. Ҷашни арӯсии тоҷикон. Душанбе: Эр-граф, 2014.

Шакармамадов Н. Сурудҳои тӯии Помир. Хоруғ, 1993.

3.2. Муסיқии маросими мотам

Ба мисли тӯи, ҷашн, сайру тамошо, ки онҳо иборат аз шодиву сурур буда, суруду рақсу бозӣ дар онҳо мавқеи махсус доранд, ғам низ ҳамдами инсон аст. Ҳангоми ба ғаму гусса гирифтӣ шудан, яъне фавт қардани хешовандон шахси наздик бо алам, овоз бароварда бо оханги махсуси гириялуд дарди дилашро месарояд. Ҳамин гирияи пурсӯзу гудозро дар байни мардум овозандозӣ, наваҳагарӣ ва ё марсия-

сарой мегӯянд. Ин ғамгиниро хангоми даргузашти наздикон шоирон низ дар ашъори худ сароида, дар натиҷа як навъ ашъори манзуме ба вучуд омад, ки он дар адабиёти хаттӣ ҳамчун марсия маъруф гардид. Профессор Х.Мирзозода дар китоби худ “Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ” калимаи “Марсия”-ро ба таври зерин шарҳ додааст: «Марсия (арабӣ овозандозӣ дар таъзия) – шеър, ки ба вафоти касе бахшида шудааст. Дар марсия хислатҳои шахси марҳум бо сӯзу гудоз баён шуда, дар он на танҳо дар бораи марҳум, дар бораи зиндагӣ, дунё ва ғайра мулоҳизаҳои марсиянавис ифода меёбад. Марсияро дар шаклҳои гуногуни шеър эҷод намудан мумкин аст» [Мирзозода 1992, с. 61].

Марсия аз даврони бостон дар байни мардуми мо буда, ки нишонаҳои онро бостоншиносон дар осори тасвирӣ пайдо намуданд. Ҳамчунин дар осори таърихӣ низ ишораҳои ба назар мерасад, ки аз марсия ва доду фарёди овозандоз нисбати шахси фавтида ёд мешавад. Ин доду фиғону нола аз тариқи мусиқии мотам (марсия) иҷро мегардад. Мисоли барчааста ин ишораи «Таърихи Бухоро»-и М. Наршахӣ аст, ки дар он аз марсияи Сиёвуш ёдоварӣ шудааст. Дар ин сарчашмаи арзишманд гуфта мешавад, ки хангоми маросими дафни Сиёвуш навҳаҳо меҳонданд: «Ва аҳли Бу-

хоро бар куштани Сиёвуш сурудҳои аҷиб аст. Ва мутрибон он сурудҳоро «Кини Сиёвуш» гӯянд» [Наршахӣ 1979, с. 18].

Дар адабиёти классикии тоҷикии форсӣ аз Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Масъуди Саъди Салмон, Муизӣ, Саной, Анварӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Ҳоқонӣ, Фахриддин Ироқӣ, Саъдии Шерозӣ, Сайфи Фаргонӣ, Салмони Савачӣ, Ҳофиз, Абдурахмони Ҷомӣ, Бедил ва даҳҳои дигар сар карда, то адабиёти муосир устод Айнӣ ва дигарон марсияҳо эҷод намудаанд. Баъзе аз ин марсияҳо то имрӯз аз ҷониби сарояндагон бо сӯзу гудоз сароида мешаванд.

Дар байни мардум хангоми фавти ҳешовандон аз замони пеш марсия месароиданд, ки намунаҳои онро муҳаккикон сабт кардаанд. Дар бораи вафоти касе навҳаву нола намуда гиристан ва ба ҷо овардани расму қоидаҳои анъанавӣ, аз замони қадим маъмул аст. Яъне мувофиқи анъанаи халқӣ пас аз вафоти касе, рӯзи дафни ӯ ҳешовандон ва шахсони хабаршуда дар хонаи майит ҷамъ меоянд. Наздикон бо садои гираву нола, доду фиғону эҳсоси худро ба воситаи мисраъҳо, байтҳо ва ҷумлаҳои бонаво баён месозанд.

Масалан, дар Бадахшон мардум хонаи азодорро «ғамхона» мегӯянд. М. С. Андреев навишта буд, ки

дар Хуф хангоми вафоти шахсе одамон барои ҳамдари ба “ғамхона” мераванд. Хешовандон дар ин рӯзи ғам тибқи расму оин дар назди часади марҳум мешинанд. Ҳамсояхо ва занони кордон ба монанди кафандӯз, фалакзан, раққоси махсус (дар Рӯшон), маросимро баргузор менамоянд. То тайёр шудани қабр, занон бо навбат ба сароидани мусиқии «лалаик», «даргилик» ва «фалак», машғул мегарданд. Дар деҳаҳои ноҳияи Рӯшон рақси «Пойамал» иҷро мешавад. Агар рақс дар пойғахи хона бошад, аз та-рафи хешовандони марҳум рақсро шахсони наздик иҷро менамоянд. Тарзи иҷрои он чунин аст, ки ду зан мӯйҳоро парешон карда, миёнашонро баста, дар пой-ғахи хона ба рақс медароянд. Занҳо як даст дар миён дасти дигар дар остин аз як самт ба самти дигар қадамзанон, нолаву фигон мебароранд. Бо садои дил-хароши бонавои марсия сифатҳои шахсро ба ёд меоранд. Ҳатто то бурдани часад ва хангоми ба қаб-ристон бурдан пеш-пешӣ тобут низ мерақсанд.

Маросими «садирравӣ» (садрравӣ) низ хузнан-гез буда, дар он низ бо оҳанги ғамнок месароянду ме-рақсанд. Агар шахси фавтида ҷавонмарг шуда бошад, занҳои чамъ омада, сарҳояшонро луч мекарданд, мӯйҳояшонро мекушоданд. Хангоми садр рафтан мо-дар, хоҳар ва ё зани марҳум либоси мурдари чаша

мепӯшад. Агар ин шахс духтар ва ё арӯс бошад, рӯймоли ӯро ба гардан андохта, дигарон давра мегир-ранд.

Садрравӣ, яъне мусиқии марсиясарой ва рақси коллективӣ, як чузъи мотам буд, ки дар гузаштаи на-чандон дур дар минтақаҳои Осиёи Миёна вучуд дошт. Мардумшинос М.С.Андреев мушоҳида кардааст, ки дар деҳаҳои Язғулом ва ноҳияи Рӯшон, агар занеро ҳамсараш фавтад, се шаб рақс мекардааст ва ҳатто суруди ғамангез месароидааст. Ҳатто барои дидани рақси зани бева ҳамсояхо меомадаанд. Ҳамчунин мо-дари шахси фавтида месароидааст ва ҳам мерақсида-аст [инг.: Андреев 1953, с. 193-201].

Хангоми садр ва сароидани марсияи он, лаҳзаи хузнангезе ба вучуд меояд, ки он касро ба ҳаяҷон меорад. Дар суруди марсияивии ҷараёни садр, ҳам мардон ва ҳам занҳо бо садои ғамангез сифатҳои марҳумро ба ёд меоранд, ки фигони нолавори онҳо як навъ мусиқии овозӣ буда, навои дарди инсон аст.

Тавре ки худӣ мо дар хурдсолӣ мушоҳида кар-даем ва аз калонсолон шунидаем дар ноҳия Варзоб ва атрофи он, водии Зарафшон, баъзе деҳоти Захмато-бод, Мастҷох садрро «садир» ва «ҷаҳр» мегуфтаанд ва он аз ҷониби занону мардон иҷро мешуд. Ҳамин рақсу мусиқии маросими садрравӣ дар минтақаҳои

дигар низ ҳаст. Аз ҷумла дар Ўротепша занон ҳалқа зада «сама» (садр) мефтад ва наваҳагӯӣ мекарданд. Ҷолиб ин аст, ки занҳо дастхоро ба самте дароз карда, қадамзанон баробар овоз мебаровардаанд. Афсӯс, ки матни марсияҳо бо ҳамон тарзе ки суруда мешавад, бо мусиқии ғамангезаш, хеле кам сабт шудааст. Аммо аз мутолиаи матни марсияҳо, ки дар маҷмуаҳо ҳаст, метавон савти дилхароши онро пай бурд. Барои мисол матнро аз маҷмуаи «Фолклори Ўротепша» меорем:

Шанбе буромад аш шикор,
Парриши чашмаш бисёр.

Ало, Нодирҷонам, балам.
Тарма фуромад бармабар,
Чор писари ман беҳабар.

Ало, Нодирҷонам, балам.

Тарма фуромад, ҷо шуд,
Чор писарам гуҷо шу?

Ало, Нодирҷонам, балам.
Чор тозиям хайрон шудааст,
Чор келинам, сарсон шудааст.

Ало, Нодирҷонам, балам.
Модари ту мотамсаро,
Мана монда рафтӣ чаро?

Ало, Нодирҷонам, балам.
[Фолклори Ўротепша 1991, с. 25]

Муҳаққиқ Р. Қодиров дар навиштаҳои худ ёдо-вар шудааст, ки дар вилояти Қашқадарё, дар деҳаҳои Варгонза ва Оби Канда Ҷафат ҳешовандони майит ситравиро анҷом медодаанд. Ба гуфти эшон: «Занон дар як ҷои васеъ (одатан дар рӯи хавлӣ) давра мегирфтаанд, гӯяндазане дар байн даромада, наваҳагарӣ мекард. Дар поёни ҳар як мисраъ ва ё байт гурӯҳи занон «облоху» гӯён каме ба пеш ҳаракат намуда, баъд даст ба сари сина зада, охиста-охиста, аввал ба тарафи рост баъд ба тарафи чап қадам мениҳоданд, ки манзараи хузнангезе ба миён меомад. Як қисми занон «садир» нарафта, аз канора бо ҳасрат менигаристанд. Пас аз ҳар як маъракаи «садир» соҳиби мурда, ба гӯянда ҳақ (музд): курта, газвор ва ё рӯмол меод. Ба гӯяндагон ҷи қадаре, ки зиёдтар ҳақ диҳанд, ҳамон қадар соҳибони мурда сазовори таъриф мешуданд...

Ба ҷо овардани «садир»-ро кори хайр ва савоб мешумурданд. Агар соҳибони мурда ба сабабе ин маъракаро ташкил надиханд, занони деҳа вақтҳои дуру дароз «як садир ҳам накард-е» гӯён ба онҳо таъна мерасониданд. Аз сурухонии маъракаи садир-равии деҳаи Варгонза мисоле меорем:

Гўянда: Гули раъно ба даст дорам,
Ҳама: Облоху, ҳа облоху.

Гўянда: Гули зебо намеёбам.
Ҳама: Облоху, ҳа облоху.

Ҳама: Ииий ииий.

Гўянда: Боғ шумодак нашавад-а,
Ҳама: Облоху, ҳа олоху.

Гўянда: Боғбон шумодак нашавад!
Ҳама: Облоху, ҳа облоху.

Гўянда: Дашту сахро гаштагӣ,
Ҳама: Облоху, ҳа облоху.

Гўянда: Чўпон шумодак нашавад!
Ҳама: Облоху, ҳа облоху.

Ҳама: Ииий ииий...»

[Қодиров 2005, с.77-78].

Намунаҳои матнҳои суруди маросими садр дар маҷмӯҳо ва дар бойгонихо мавҷуд аст, ки дар оянда муסיқии онҳо ба нота дароварда таҳқиқ бояд шавад.

Дар маросими мотам марсияхонӣ, ки онро бештар «гўяндагӣ» низ мегўянд, мавқеи хос дорад. Ин амалро занони гўяндаи махсус, ки касби онҳо аст, иҷро менамоянд. Онҳо бо садои ҳеле форами таъсирбахш марсиясарой мекунанд. Гўяндагӣ ва ё марсиясарой дар гузаштаҳо то рӯзи 7 ва дар баъзе ҷойҳо то

рӯзи 40 идома меёфт. Маъмулан марсияхонӣ 15-20 дақиқа идома меёфт ва ҳар дафъа, ки гуруҳӣ занон барои фотиҳа меомаданд, гўяндагӣ тақрор мешуд. Тибқи расму оин, ки Р. Қодиров ишора намудааст, ҳешовандони наздик «сўхтани» худро дар гўяндагӣ нишон медоданд. Онҳо бо суҳанони мавзун ва садои ғамангези оҳангин дарди худро баён мекарданд. Ма-салан, хоҳар дар вақти гузаронидани маросими «бе-гоҳи се» арзи дили худро ҷунин изҳор менамудааст:

Чигарам-о, вой чигарам-а,

Э чигарҷони меҳрубонам-а!

Бостурма [чамъ шуд] шуд ҳезумам-е...

Чигарам, вой чигарам,

Ох, осмонба буромад дудам-а!...

Ҳамин рӯзҳо аҷоиб ҳол дорам-е...

Чигарҷонам, во чигарам-а!

Аз укеки танҳом хабар надорам-а!

Дод аз дасти аҷал, бедод аз дасти аҷал-а...

Зору хайрон мондаям фарёд аз зулми аҷал —а...
[Қодиров 2005, с.23].

Ҳамин тавр дар маросими мотам марсиясарой, садр рафтан, рақсу бозӣ, фалаксарой, доду фигон, гиряву нола, навҳа ва овозандозӣ ва ғайра бо муסיқӣ

пайваст мебошад. Сурудохе ҳастанд, ки бо ғияву алам ҳангоми видоъ бо майит иҷро мешаванд. Дар вақти сурудан бо садои дилхарош ғўяндаи матн чунон нававу нола мекунад, ки он як навъ ифодакунандаи ҷудой ва фироқ аст. Мо мушоҳида кардем, ки ғия ва нолаҳое ҳастанд, ки дар шакли дуэт ва ҳамчунин дастаҷмъона иҷро мешаванд. Масалан, овозандозии гуруҳиро дар аксари минтақаҳо метавон дид. Ғия дар раванди маросими мотам вобаста ба контекст вазифаҳои худро дорад. Аз ҷумла ғияву нола метавонад берун аз маросими мотам низ вучуд дошта бошад. Дар ин ҳолат вазифаи он дигар аст. Масалан, ғия ҳангоми видоъ кардан, ҳангоми сафари ҳешовандон ба роҳи дур ё ҳангоми ҷудо шудан аз надикон, дигар аст. Ин ғияҳо ба мисли он аст, ки арӯс аз хонаи падару модар дур мешавад. Ҳамчунин дар ҳолати беному нишон гум шудани шахси наздик низ кас дарду фироқи худро бо ғияи оҳангин ифода менамояд.

Дар ин ҷо баъзе нуктаҳои ба мусиқӣ пайвастагӣ доштани ғияву нолаву наваҳро ёдовар шудем, ки ҳар кадоме мазмуни худро дорад. Ба воситаи ғия ҳаёти воқеии ҳамагон лаҳзаҳои аламовари инсон инъикос мегардад ва баъдан он дар муҳите вусъат меёбад.

Нуктаи дигар ин аст, ки ҳангоми маросими мотам ғўяндагони моҳир, овозандозҳо, наваҳгарон, марсияхонҳо бо садои хушоҳанги ғияолуд ба мардуми мотамхона таъсир мерасонанд. Анъанаи нолаву наваҳу ғия бо ҷузъиёти дигари ғамангез омезиш меёбанд ва бадохатан аз садои ғўяндагони моҳир калимаҳо, ибораҳо ва суҳанҳои таҳсирабхаше бо ритм мебароянд, ки алами ҳозиринро дучанд месозанд.

Ҳар замзама, ғия, ғигон, нола, нағма, ғигони марсияхонӣ мувофиқи ҳамагон контекст дорои диапазонҳои ҳастанд, ки онҳо хурд ва гоҳе дароз буда, дорои лаҳни махсус мебошанд.

Дар марсияҳо шакли яқмисрагии нағма, бурро ва таъсирабхаш сароидани матн, шакли иҷроӣ марсия, овоз будани зарбандозӣ, истифодаи хуби «ғлиссандо» (рез, лағжидан - яке аз услубҳои махсуси оҳанг дар сози мусиқӣ), вазни ивазшавандаи суруд, сабки оҳангноки, фосилаҳои зиёду кам шудани овоз хусусияти ивазшавии лаҳноро доранд. Аммо дар овозандозии дастаҷамъии мардуми Хучанд, Панҷакент, Ҳисор, Варзоб ва ҷойҳои дигар вариантҳои овозҳо ва бадохатан иҷро намудани матн, иҷроӣ шикамӣ ва димоғӣ ва ҳар гуна нола дида мешавад, ки инҳо бояд аз тариқи воситаҳои техникӣ сабт шаванд ва мавриди

тахқиқ қарор гиранд. Бояд ёдовар шуд, ки дар ноҳияҳои тобеи марказ ва ҷануби Тоҷикистон марсияҳо аслан дар андозаҳои $7/4$ ва $7/8$ иҷро мешаванд. Дар ҷимолӣ Тоҷикистон ва Бадахшон дар зарбҳои омехта мушоҳида мегарданд.

Дар охир ба як нукта ишора намуданро муносиб медонем, ки марсияҳои хаттии шоирон аз ҷумла Шамсиддини Шохин, Ҳоҷӣ Хусайни Кангуртӣ, Карим-Девона ("Зилзилаи Андиҷон" ва «Зилзилаи Қаратоғ»), марсияи «Нолаи модар»-и Саидҷон Ҳақимзода, марсияҳои пурсузи Мавлоно Сомеъ Одиназодаи Хатлонӣ («Ҷоҷи зилзилаи «Шарора»-и Ҳисор, аввали солҳои 90-уми асри гузашта), марсияи «Падарҷонам кучо рафтӣ?» (муаллифаш Мусо Ғулومӣ, солҳои 70-ум) ва ғайра дар байни мардум паҳн шудаанд. Тавре ки мушоҳида кардем, мардуми баъзе минтақаҳо марсияҳои ин шоиронро дар маросимҳои мотам худ мавриди истифода қарор медиҳанд. Вале муаллифи марсияро намедонанд.

Аз ин сабаб метавон ёдовар шуд, ки марсия на танҳо ҳамчун навъи шеърӣ дар адабиёти гуфторӣ ва навиштории адабиёти классик ва муосири тоҷикон маъмул гардидааст, балки он як навъи мусиқии халқӣ ва касбӣ шинохта шудааст. Мо дар боло бо мусиқии халқӣ чи гуна иртибот доштани ашъори марсиявии

халқиро аз назар гузаронидем. Инак, ёдовар мешавем, ки марсияҳои дар сарояндагии устодони санъати тоҷик, ҳунармандони халқӣ ба мисли Одина Ҳошимов, Шункор Одинабеков, Абдулло Назрӣ, Хусайн Насриддин, Маъруфхӯча Баҳодуров, Тағоймурод Хушвахтов, Парда Қосим, Умар Темур, Муҳаммадали Аюбӣ ва дигарон зиёд ба мушоҳида мерасад. Дар сароиши марсияҳои ин ҳофизони машҳур унсурҳои мусиқии халқӣ хеле хуб дида мешавад. Маҳз барои ҳамин марсияҳои онҳо зуд ба дили мардум роҳ ёфтааст.

Хулоса мусиқии марсиявӣ бо оҳанги пурсӯзугудоз, дарднок, бо алам, саросар пур аз эҳсосу интонатсияҳои ғамангез эҷод шудаанд. Гуногунии шаклу зарбандохтани марсияҳо вобаста ба мухити эҳсосии онҳо мебошад. Барои ҳамин дар оянда ба хусусиятҳои мусиқии он тавачҷуҳи бештар қардан лозим аст.

Саволҳо:

Дар бораи маросими мотам ва истилоҳи марсия маълумот диҳед.

Наршаҳӣ оид ба кадом суруд иттилоъ додааст?

Назари М.С.Андреев дар бораи маросими мотам.

Дар бораи “Пойамал” чӣ медонед?
Садравӣ ва сурудҳои он.

Дар бораи тафовути марсияҳои минтақаҳо
иттилоъ диҳед.

Оид ба хусусияти мусикавии марсияҳо чӣ
медонед?

Адабиёт:

Андреев М.С. Таджики долины Хуфа. Выпуск I.
Под редакцией А.К.Писарчик. Ответственный редак-
тор А.А.Семёнов. Сталинабад, 1953.

Даргилик / Муратгибон: Н.Шакармамадов,
Ҳ.Қурбонов. Душанбе, 1993.

Қодиров Р. Назаре ба фольклори тоҷикони
вилояти Қашқадарё / Мухаррири масъул: Р. Раҳмонӣ.
Душанбе: Эҷод, 2005.

Мачнунов А. Нигоҳе ба таҳқиқи марсия ва
марсиясарой // Пайванд, 2020, №39-40, с. 110-117.

Мирзозода Ҳ. Лугати мухтасари истилоҳоти
адабиётшиносӣ / Ҳ. Мирзозода. Душанбе : Маориф,
1992.

Наршаҳӣ Абӯбақр Мухаммад бинни Ҷаъфар.
Таърихи Бухоро. Душанбе: Дониш, 1979.

Охониёзов В. Рубой ва маросими мотам //

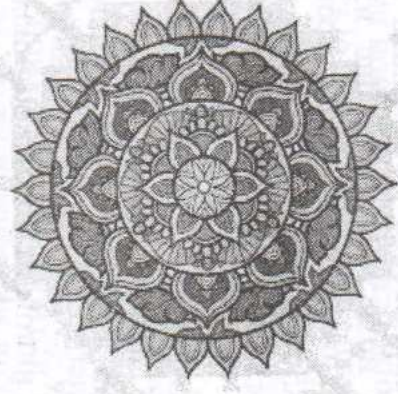
Масъалаҳои фольклори кишварҳои форсизабон

(Мачмуъаи мақолаҳо). Китоби аввал. Мураттибон: Р.
Аҳмад, Р. Раҳмонӣ / Мухаррири масъул: Р. Амонов.
Душанбе: Ройзании фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон,
1998, с. 190-196.

Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. Адабиёти гуфтории
тоҷикон. Дастури таълимӣ. Душанбе: ДДОТ, 2020.

Рачабӣ Р. Намунае чанд аз фольклори тоҷикони
Шахрисабзу Китоб. Душанбе: Пажӯҳишқадаи
мardумшиносӣ, 2001.

Шакармамадов Н. Даргилик – жанри махсуси
фольклор. Душанбе: Дониш, 1992.

ХУЛОСА

Ин аввалин китоби дарсӣ аст, ки бо нигоҳи илмӣ бо истифодаи манобеи фолклорӣ, этнографӣ ва ба хусус мусиқии мардуми тоҷик таълиф шуда, донишҷӯени риштаи санъатшиносиро бо эҷодиёти мусиқии маросими халқии тоҷикӣ ошно менамояд. Агарчи дар он оид ба хусусиятҳо ва таърихи гузаштаи мусиқии халқии тоҷикон изҳори назар шудааст, вале мо асосан донишҷӯро бо мусиқии маросимӣ шинос намудем. Барои он ки донишҷӯ бо масъала бештар ва дақиқтар огоҳ шавад онро ба ду бахш ҷудо кардем.

Дар бахше дар бораи мусиқии маросимҳои мавсимӣ ва мусиқии халқии раванди меҳнат сухан гуфта, мавқеи мусиқиро дар ҳаёти моддӣ ва маънавии мардум бо мисолҳо нишон додем. Аз ин бахш донишҷӯ мефаҳмад, ки мусиқии халқӣ чи гуна барои тарбияи бадеӣ, эстетикӣ ва ба таври умумӣ ҳаёти маънавии одамон дар рафти маросимҳои гуногун муҳим будааст.

Дар бахши дигари китоб, ки роҷеъ ба мусиқии халқии маросимҳои анъанавии оилавӣ сухан гуфтем, ба таври муфассал оид ба мусиқии маросимҳои ҷашни арӯсӣ, ки дар кадом лаҳзаҳои он мавриди истифода қарор гирифтааст, изҳори назар намудем. Мусиқии маросимӣ дар минтақаҳои гуногуни

Тоҷикистон ва дар байни тоҷикони Ёзбекистон чи нақше доштааст, бо мисолҳо донишҷӯёро бо навҳҳои суруду оханҳои он ошно сохтем. Тибқи мушоҳидаҳо маълум шуд, ки ҳоло ҳам мусиқии «Саргаршон», «Саршӯён», «Ёр-ёр», «Саломнома», «Нақш» ва амсоли ин дар байни мардум роиҷ буда, сарояндагони касбӣ низ онҳоро иҷро менамоянд.

Маълум шуд, ки ханӯз ҳам баъди вафоти шахс дар маросими мотам бо оҳанги мусиқии махсуси ғамангез дар хар оила баён намудани муносибати ҳешовандон нисбати каси фавтида дида мешавад. Дар ин бахш донишҷӯён бо анвои сурудҳои маросими мотами халқӣ тоҷик шинос мешаванд. Дар айни замон донишҷӯён оид ба сабт ва ба нота даровардани мусиқии маросими мотам маълумот мегиранд. Пас аз тавзеҳ ва шарҳи муфассали эҷодиёти мусиқии маросими халқӣ тоҷик ба ҷунин хулоса омадем.

– Мусиқии маросимии халқӣ тоҷик бо таърихи гузаштаи худ иртибот дошта, ҳамон анъанаи пешро идома дода меояд. Дар айни замон истилоҳоти мусиқӣ ва суруд аз замонҳои пеш то имрӯз пайвасти нугуфтастани дорад.

– Маълум шуд, ки то имрӯз бархе аз мусиқии маросимҳои мавсимӣ дар ҳаёти моддӣ ва маънавии халқӣ тоҷик арзишманд буда, дар ҷашну маросимҳои навроӣ ва оинҳои он иҷро мешаванд.

– Мусиқии маросимӣ бо рӯзгори кишоварзон ва меҳнатӣ ва кори деҳқонон, косибон ва дигар табақаи

заҳматкаш иртиботи ногусастаи ва пайванди қавӣ доштааст.

– Мушоҳида нишон дод, ки аксари мусиқии маросимҳои мавсимӣ бо тақвими халқӣ алоқаи зич дорад. Бештари сурудҳои халқӣ дар раванди маросимҳои ҷиро мешаванд.

– Мутолиа ва мушоҳида нишон дод, ки ҳоло ҳам сурудҳои баҳшида ба Наврӯзу баҳору меҳнат ба монанди «Гулгардонӣ», «Суманак», «Даъвати борон» (ё «Боронхоҳӣ») «Майда», «Ман доғ», «Яккафарёд», «Ашаглон», «Сусхотун» ва ғайра дар миёни мардум шухраг доранд.

– Муסיқӣ ва сурудҳои ҷашнии арӯсии халқӣ тоҷик барои мардум ин қадар дилписанд аст, ки дар иҷрои онҳо дар раванди расму оинҳои арӯсӣ барои иштирокчиён нишотовар аст.

– Донишҷӯёро лозим аст, ки ба иҷрои суруду муסיқӣ дар ҷашнҳои арӯсии имрӯз аҳамият диҳанд, онҳоро сабт намуда мавриди таҳқиқ қарор диҳанд.

– Мушоҳидаҳо нишон дод, ки мусиқии маросими мотам дар гузаштаҳо ҳеле роиҷ будааст, вале намунаҳои он дар солҳои охир кам ғирдоварӣ ва ҳатто ҳеле кам ба нота дароварда шудааст.

Ҳамин тавр дар охир ёдовар мешавем, ки баъди омӯхтани «Эҷодиёти мусиқии маросимии тоҷикон» донишҷӯёро лозим аст, ки оид ба вазъи имрӯзаи он дар ҷашну маросимҳои муосир мавод ғирд оваранд ва онҳоро мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор диҳанд.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, Х. Дутор // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. - Душанбе, 1988. - Ҷ.1. - С. 428.
2. Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ / Таҳияи М.Диловар. Душанбе: Қонуният, 2001.
3. Азизӣ Ф. Мақом и фалак ҳамчун якҷояи професионального традиционного музыкального творчества таджиков. Душанбе: Адиб, 2009.
4. Азизӣ Ф.А. Методика художественного образования устод-шогирд и её актуальность на современном этапе // Материалы пятого международного симпозиума «Вузы культуры и искусства в мировом образовательном пространстве». Душанбе, 2012. - С. 81-90.
5. Азизӣ Ф. Хиради Фалаку фалакхонӣ // Фалак (Китоби дарсӣ). Китоби I. / Мураттиб: С. Каримов / Зери назари Ф. Азизӣ. Душанбе: ЭР-Граф, 2019, с. 17-24.
6. Айнӣ С. Куллийёт. Ёддоштҳо. Ҷилди 6. Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1962.
7. Айнӣ С. Куллийёт. Ёддоштҳо. Ҷилди 7. Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1962а.

8. Актуальные проблемы полевой фольклористики: Сборник научных трудов. Вып. 4. / Отв. ред. А.А.Иванова – Сыктывкар: Изд.-во СыктГу, 2008.
9. Алексеев Э.Е. К построению типологии музыкального эпоса // Музыка эпоса. - Йошкар-Ола, 1989, с. 24-27.
10. Алла, чонам, аллаё (Сурудҳои мардумии алла ва навозишӣ) / Таҳияи Б.Шермухаммадиён, Д.Обидзода. Душанбе: Дониш, 1993.
11. Алла (Мачмӯаи сурудҳо) / Мураттибон: Н.Ҳакимов, Ҳ.Ҷалилова, Н.Ҳамдамова. Хучанд: Ношр, 2013.
12. Аминова С. Бозёфт // Садои Шарк, 1968. №3, с. 125-130.
13. Аминов А. Ҷойгоҳи гулбазм дар ҷашни арусии мардуми тоҷик (дар мисоли ноҳияи Файзобод). Душанбе: Аржанг, 2018.
14. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Ҳосор). Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963.
15. Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1968.
16. Андалебони Пасурҳӣ (Мақолаи беимзо, аз Р.Раҳмонӣ) // Мардумгӯӣ, 1994-1995, №1-2, с. 219-221

17. Андреев М.С. Таджики долины Хуфа. Выпуск I. Под редакцией А.К.Писарчик. Ответственный редактор А.А.Семёнов. Сталинабад, 1953.
18. Андреев М.С. Таджики долины Хуфа. Выпуск II. Подготовлен к печат и снабжениями и дополнениями А.К.Писарчик. Сталинабад: Издательство академии наук Тджикской ССР, 1958.
19. Арбобзода А. Таърихи фарҳанги халқи тоҷик. Душанбе, 2003.
20. Асрориён Ҷ. Гӯргӯлӣ (Гузориш ва нигориш). Душанбе: Шучоён, 2010.
21. Асрорӣ В. Эҷодиёти Юсуф Вафо (Материалҳои барои очерки таърихи адабиёти советии тоҷик). Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикитон, 1956.
22. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълим барои факултаҳои филологӣ. Душанбе: Маориф, 1990.
23. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. Душанбе: Маориф, 1980.
24. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. В трех томах. Том первый. М.: Индрик, 1994.

25. Афсонаҳои халқи тоҷик (Бозгӯи Р.Амонов) / Мухаррир Р.Раҳмонов. Душанбе: Институтуи "Ҷомеаи кушода". Бунёди мадад-Тоҷикистон, 2001.
26. Аҳмад Р, Фатхуллох С. Таронаҳои наврӯзӣ. (Мақолаҳо ва гулчини наврӯзии халқӣ). Душанбе, «Адиб», 2011.
27. Аҳмадов Р. Наврӯзи оламафрӯз. Душанбе, 1978.
28. Аҳмадов Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ. Душанбе: Дониш, 2007.
29. Аҳмадов Р. Маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ. Душанбе: Дониш, 2015.
30. Ашӯлаҳои мардумии Хучанд / Мураттибон: М.Неъматзода, Ш. Неъматзода. – Хучанд: Ношир, 2012.
31. Бадеаҳои халқи тоҷик / Мураттиб Ф.Муродов. Душанбе: Адиб, 1987.
32. Баёзи фолклори тоҷик. Рубой, байт. Ҷ. 1. / Р.Амонов, Ш.Умарова, Н.Азимов, Т.Исроилова. Душанбе: Ирфон, 1985.
33. Баёзи эҷодӣ гуфтории мардуми тоҷик (Дастури таълими) / Фароҳамоваранда: Р.Раҳмонов. Душанбе: Адиб, 2010.
34. Байту рубоӣ кӯхистони Зарафшон / Ҷамъунанда ва тартибдиҳанда: С.Мирсаидов. Душанбе: Дониш, 1982.

35. Банин, А.А. Методология лингво-музыкального анализа музыки устных традиций; URL: <http://www.laurakim.ru/etnomuzykologiya/metodologiya-lingvo-muzikaljnogo-analiza-muzyki-ustnyh-traditsiy.html> (дата обращения: 04.02.2013)
36. Беляев, В.М. Очерки по истории музыки народов СССР // Музыкальная культура Киргизии, Казахстана, Туркмении, Таджикистана, Узбекистана. Вып. I. М.: Госмузиздат, 1962.
37. Беляев В.М. Ритмика таджикского эпоса. М.: Советский композитор, 1990. - С. 75-94
38. Бобоев С. Чойгоҳи назми шифохӣ дар арӯсии тоҷикони Бухоро. Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2006.
39. Бобо С., Р.Қаҳҳор. Нусхаи хатти саломнома // Мардумгӯӣ, 1994, №1-2, с. 5-19.
40. Бобо Юнус Худойдод-заде. Песни Бобо Юнуса /Вступ. Статья Я.Нальского. Сталинабад: таджик-госиздат, 1950. (Ҳамчунин ниг.: Худойдодзода).
41. Бойс М. Хунёгарӣ ва мусиқии Эрон. Тарҷумаи Беҳзодбонӣ. Техрон, 1368.
42. Болонов Ф. Ф., Выхристюк О. И. Певцы и песен Большого Куналея, или Академия народного пения / Ф. Ф. Болонов, О. И. Выхристюк О. И. – Новосибирск: Книжица, 2002.

43. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии. Элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности. М.: Изд-во АН СССР, 1956.
44. Вызго, Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии: Исторические очерки. М.: Музыка, 1980.
45. Глебов В. Д. Краткий фольклорный словарь. Брянск, 1994.
46. Головинский Г.Л. Композитор и фольклор. Из опыта мастеров 19-20 веков. Очерки. М. 1981, с.13.
47. Гуларӯсақ (Сурудҳои тӯи арӯсии тоҷикон). Душанбе: Дониш, 1986.
48. Гулдастаи таронаҳо (намунаи назми шифоҳии халқҳои Афғонистон) / Гирдоваранда, мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Д.Обидов. – Душанбе: Торус, 2008.
49. Гуругли. Таджикский народный эпос / Отбор дастанов, исследование и перевод И.С.Брагинского / Таджикский текст подготовили к печати Х.Назаров, Б.Шермухаммадов. М.: Гл. ред. вост. лит-ры, 1987.
50. Гӯрӯғлӣ. Эпоси халқии тоҷикӣ. Ҷ.1. Гӯянда: Курбон Ҷалил / Навиштагирандагон: Ҷ.Суҳайлӣ ва Ҳ.Ҳомидӣ / Дар зери таҳрири М.Миршакар ва Л.Бузургзода. Сталинобод-Ленинград, 1941.

51. Гӯрӯғлӣ. (Порча аз эпоси халқии тоҷик). Гӯянда: Курбон Ҷалил. Коркардабароянда М.Миршакар. Сталинобод, 1942.
52. Гӯрӯғлӣ. Эпоси халқии тоҷик. Ҷ.1. Гӯянда Курбоналӣ Рачаб. Навиштагирандагон: М.Холов ва Қ.Хисомов. / Ба ҷоп тайёркунанда Қ.Хисомов. Ҷ.1. Душанбе: Ирфон 1962.
53. Гӯрӯғлӣ. Достони баҳодури Чамбули мастон. Ҷ.2. Гӯянда Курбоналӣ Рачаб. Навиштагирандагон: М.Холов ва Қ.Хисомов. / Ба ҷоп тайёркунанда Қ.Хисомов. Ҷ.2. Душанбе: Ирфон 1963.
54. Гӯрӯғлӣ. Достони баҳодурони Чамбули мастон. Ҷ.3. Гӯянда Ҳақназар Кабуд / С.Фатхуллоев. Душанбе, 1976.
55. Гафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби якум ва дуум. Душанбе: Ирфон, 1998.
56. Данскер О. Л. Сохранять и изучать народные богатства (О музыкальном фольклоре Таджикистана) // Коммунист Таджикистана, 1953, 17 марта.
57. Данскер О. Л. Народная песня Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954 г.) // Известия Отделения общественных наук АН Тадж. ССР, 1956. – № 10-11, с. 137-150.

58. Данскер О. Л. Собрание и изучение таджикской народной песни // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории А. Дониш. Т. 12. Сталинабад, 1956, 87-105.

59. Данскер О. Л. Музыкальная культура таджиков Каратегина и Дарваза // Искусство таджикского народа. Вып. 3. Душанбе, 1965, с. 174-264.

60. Данскер О. Таджикская ССР // История музыки народов СССР (1946-1956). Т. 4. М., 1973, с. 54-60.

61. Данскер О. Музыкальная культура советского Таджикистана // Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1946-1956). Вып. 2. - Душанбе, 1975, с. 3-61.

62. Дар ҷустуҷӯи фарҳанги водии Ҳисор. Маҷмӯаи мақолаҳо. Душанбе, 1992.

63. Даргилик / Мураттибон: Н. Шакармамадов, Ҳ. Қурбонов. Душанбе, 1993.

64. Джанизаде Т. М. Музыкальная культура Русского Туркестана (по материалам музыкально-этнографического собрания Августа Эйхгорна, военного капельмейстера в Ташкента 1870-1883 гг.). М., 2013.

65. Джумаев, А. Б. К изучению ритуалов «Арвоҳи Пир» и «Камарбандон» в городских цехах музыкантов Средней Азии // Общественные науки в Узбекистане. - Ташкент, 1995, №5-6, с. 163-170.

66. Джуманова Л. К вопросу о соотношении слова и музыки в эпосе «Гуругли» // «Шахнаме» Фирдоуси – величайшее художественное творение в истории мировой цивилизации. - Душанбе-Тегеран, 1994, с. 78-79.

67. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М / Сармуҳаррир Н. Амиршоҳӣ. Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2015.

68. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 2. Н-Я / Сармуҳаррир Н. Амиршоҳӣ. Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2017.

69. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 3. Наврӯз ва ҷашнҳои дигар / Сармуҳаррир Н. Амиршоҳӣ. Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2018.

70. Дрождина, М. Н. Художественная школа в ка-ноническом искусстве: онтологический аспект / М. Н. Дрождина // Музыка и ритуал. - Новосибирск, 2004, с. 56-71.

71. Ёрзода Т. Фолклори Ягноб (Маҷмӯаи илмӣ-оммавӣ). Душанбе: Империял-Групи, 2007.

72. Ёҳақӣ Мухаммадҷафар. Фарҳанги асосӣ ба дастнвораҳо дар адабиёти форсӣ / Таҳия бо шарҳу

тавзеҳот ва таълиқот Р. Ваҳҳоб. Душанбе: Бухоро, 2014.

73. Земцовский, И.И. Музыкальный эпос – феномен и категория / И.И. Земцовский, А. Кунабаева // Музыка эпоса. - Йошкар-Ола, 1989. - С. 6-22

74. Зеҳниева Ф. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон. Душанбе: Дониш, 1978.

75. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. Душанбе: Маориф, 1992.

76. Зубайдов А. История деятельности народных музыкантов Таджикистана в 30-е и 80-е годы XX века: Автореф. дис. канд. ист. наук. Душанбе, 2005.

77. Зубайдов А. Муסיқии тоҷикон дар даврони Истиқлол. Душанбе: Аржанг, 2017.

78. Из истории культурного строительства в Таджикистане в 1924-1941 гг. – Т.1. Душанбе, 1966.

79. История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977 гг.). – Том 2. – Душанбе, 1979.

80. Ишанкулов Х. Г. Брак и свадьба у населения Ходжента в новое время. Душанбе: Дониш, 1972.

81. Каргин А. С., Хренов Н. А. Фольклор и кризис общества. М.: Государственный центр русского фольклора, 1993.

82. Карим Девона. Сатрҳои оташин / Чамъкунанда ва тартибдиҳанда: Ҳ.Назаров. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961.

83. Кароматов Ф. Узбекская инструментальная музыка (наследие). Ташкент, 1972.

84. Кароматов Ф., Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. Книга первая. М.: Советский композитор, 1978.

85. Кароматов Ф., Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. Книга первая. Бишкек: ОсОО V.R.S. Company, 2010.

86. Кароматов Ф., Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. Книга вторая. Бишкек: ОсОО V.R.S. Company, 2010.

87. Кароматов Ф., Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. Книга третья. Бишкек: ОсОО V.R.S. Company, 2010.

88. Кулӣёти фольклори тоҷик. ҷ. VII. (Ҳамосаи «Гӯргулӣ»). Гӯянда: Одина Шакар / Ф.Муродов, С.Фатхуллоев. Душанбе: Дониш, 2007.

89. Қодиров Р. Назаре ба фольклори тоҷикони вилояти Қашқадарё / Мухаррири масъул: Р. Раҳмонӣ. Душанбе: Эҷод, 2005.

90. Қосимӣ С.А. Наврӯзнамаи Саъдӣ. Душанбе: ДДОТ, 2020.

91. Курбониён Қ. Фалак ва системаи лаҳнии он. Душанбе: Аржанг, 2006.

92. Курбониён, Қ. Нақши дутор (думбура) ва зинабандии он дар рушди анъаноти иҷроиши Фалак. Душанбе: , 2009.

93. Курбониён Қ. Фалакӣ (Маҷмӯаи савту сурудҳо аз ромишгарони «Фалак»). Душанбе: Ирфон, 2017.

94. Лобкова Г. В., Иванова Т. Г. История фольклористики и этномузыкологии (конец XVIII–XIX век): учебное пособие / Санкт-Петербургская государственная консерватория имени Н. А. Римского-Корсакова; ред. К. А. Мехнецова. Санкт-Петербург; Саратов: Амирит, 2020.

95. Лорд А. Сказитель. М.: Вост. лит., 1994.

96. Мардумгӣҳ. (Гохномаи илмӣ ва оммавии фарҳанги мардум) / Бунёдузор ва сардабир Р. Раҳмонӣ. Душанбе, 1993, №1, №2; 1994, №1-2; 1995-1996, №1-2; 1997, №1-2; 1998-2002, №1-2; 2003, №1-2.

97. Маҷнунов А. Нигоҳе ба таҳқиқи марсия' ва марсиясарой // Пайванд, 2020, №39-40, с. 110-117.

98. Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик (Курси консептивӣ барои ғоибхонҳои институти педагогӣ). Сталинобод, 1952.

99. Мирзозода Х. Лугати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х. Мирзозода. Душанбе: Маориф, 1992.

100. Миронов Н. Музыка таджиков. Сталинабад, 1932.

101. Мирзоев С. Суруду таронаҳои ягнобӣ. Душанбе, 2011.

102. Мирсаидов С. Байт ҳамчун жанри фолклорӣ // Садои Шарк, 1964, № 11, с. 149-157.

103. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Дар 4 ҷилд. Техрон, 1371.

104. Муродӣ Н. Инъикоси ҳаёти мардум дар фолклори Хучанд (ашӯлаҳо). Хучанд: Наригис, 1998.

105. Муродов Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯргулӣ». Душанбе: Деваштиҷ, 2006.

106. Муродов Ф. Гайбзод, Пури гур, Гӯрзо, Гӯргулӣ // Адабиёт ва санъат. Душанбе, 2009, 19 ноябр.

107. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт. Душанбе: Маориф, 1990.

108. Назаров Х. Карим Девона ва эҷодиёти ӯ // Карим Девона. Сатрҳои оташин. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961, с. 3-30.

109. Нальский Я. Народные музыканты // Коммунист Таджикистана, 1939, 14 январь.

110. Нальский Я. Гафиз Бобо Юнус (Очерк о жизни и творчестве) // Песни Бобо Юнуса. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1950. – С. 5-77.
111. Нальский Я. Гомер наших дней. (Хикмат Ризо) // Комсомолец Таджикистана, 1966, 6 марта.
112. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ / Р.Амонов ва М.Шукуров. Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958, 226с.; Нашри 2, Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963.
113. Наршаҳӣ Абӯбақр Мухаммад бинни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро. Душанбе: Дониш, 1979.
114. Негмати А. Земледельческие календарные праздники древних таджиков и их предков. Душанбе: Дониш, 1989.
115. Некном Куруш. Аз Наврӯз то Наврӯз: оинхо ва маросими суннати зардуштиёни Эрон. Техрон: Фриваҳар, 1372
116. Некрасова М. А. Народное искусство как часть культуры. М., 1983.
117. Неменова Р.Л. Таджики Варзоба. Душанбе: Дониш, 1998.
118. Низамов А. Суфизм в контексте музыкальной культуры народов Центральной Азии / Под общ. ред. Ф. Кароматова. Душанбе, 2000.
119. Низамов А. Таджикская традиционная музыка // Таджикская музыка. - Душанбе, 2003, с. 5-58.

120. Низомов А. Таърихи мусикии тоҷик. Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014.
121. Низомӣ А. Шашмақом ва назми форсии тоҷикӣ (Пайванди шеър мусикӣ дар фарҳанги тоҷик). Душанбе: Дониш, 2016.
122. Нозимов З. С. С днем рождения ансамбль // Коммунист Таджикистана. – 1987. – 19 февраля.
123. Нурджанов Н. Таджикский народный театр (По материалам Кулябской области). М.: Издательство Академии Наук СССР, 1956.
124. Нурджанов Н. История таджикского советского театра (1917-1941 гг.). Душанбе: Дониш, 1967.
125. Нурджанов, Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов (XIX-XX вв.). Душанбе: Матбуот, 2001.
126. Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. Т.1. Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002.
127. Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. Т.2. Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002.
128. Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. Книга Четвертая. Бишкек, 2014.
129. Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. Книга пятая. Бишкек, 2015.

130. Обидов Д. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон. Душанбе: Илм, 2009.

131. Обзор театрально-музыкального искусства Таджикистана в 1946-1957 гг. // Искусство таджикского народа. Сталинабад, 1961.

132. Обидпур Ҷ. Сарсухан // Сурудҳои халқии тоҷикӣ. Барои овозхонон ва шогирдонии шуъбаи овозхонии анъанавии коллеҷи мактабҳои олии мусиқӣ / Мураттиб ва банотагиранда Ҷ.Обидпур. Дашанбе: Аржанг, 2018, с. 3-4.

133. Охониёзов В. Рубой ва маросими мотам // Масъалаҳои фольклори кишварҳои форсизабон (Маҷмуъаи мақолаҳо). Китоби аввал. Мураттибон: Р. Аҳмад, Р. Раҳмонӣ / Мухаррири масъул: Р. Амонов. Душанбе: Ройзании фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон, 1998, с. 190-196.

134. Охониёзов В. Суннати мадҳиясарой: мафҳум, тарзи иҷро ва баракати он // Пайванд 2018, №33, с. 37-45.

135. Пешерева Е.М. Праздник тюльпана (лола) в селе Исфара Кокандского уезда // В.В.Бартольд. – Ташкент, 1927, с. 374-384.

136. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. Л.: Ленинградский государственный университет им. А.А.Жданова, 1963.

137. Профессиональная музыка устной традиции народов Ближнего, Среднего Востока и современность (Международный музыкальный симпозиум 3-6 октября 1978 г. Самарканд). Ташкент: Литература и искусство, 1981.

138. Раджабов, А. Деятели таджикского традиционного музыкального искусства: история и современность // Таджикская музыка. - Душанбе, 2003, с. 59-122.

139. Разӣ Ҳошим. Гохшуморӣ ва ҷашнҳои эронӣ бостон. Техрон: Ширкати офсети «Саҳомии ом», 1371.

140. Раҳимов К.С. Таджикская версия эпоса «Гуругли» в традициях школы Хикмата Ризо. Специальность 17.00.02 – Музыкальное искусство. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствования. Новосибирск, 2014.

141. Раҳимов К.С. Таджикский эпос «Гуругли» в традициях исполнительской школы Хикмата Ризо. Душанбе: Ирфон, 2019.

142. Раҳимов М. Р. Земледелие таджиков бассейна р. Хингоу в дореволюционный период (Историко-этнографический очерк). Сталинобод: Изд-во АН Тадж. ССР, 1957.

143. Раҳимӣ Д. Ҳамосаи “Гӯргулӣ” ва шинохти он. Душанбе: Аржанг, 2019.

144. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик (дастури таълимӣ). Душанбе: Эҷод, 2009.
145. Раҳимов К. Дар бораи баъзе ҷанбаҳои омӯзиши «Фалак» // Фалак ва анъанаҳои бадеии мардумони Осиёи Марказӣ. Душанбе, 2004, с. 152-154.
146. Раҳимов К. Баъзе хусусиятҳои омӯзиши равияҳои гургулҳои // Фалак ва масъалаҳои таърихӣ-назариявии муסיқии тоҷик. Душанбе, 2009, с. 179-187.
147. Раҳматов Б. Наътҳои // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 2. Н-Я. / Сармуҳаррир Н.Амирошхӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2017, с. 70.
148. Раҳмон Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. Лондон, 2019.
149. Раҳмон Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонони кишвар // Пайванд, 2021, №44(№2), с. 5-22.
150. Раҳмонӣ Р. Андалебони Пасурхӣ // Мардум-гӣҳ. – 1995/1996, с. №1-2, с. 219-221.
151. Раҳмонӣ Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик: Фолклори тоҷик (Дастури мухтасари таълимӣ). Душанбе: Сино, 2008.

152. Раҳмонӣ Р. Наврӯзи ориёии тоҷикон. Душанбе: ДМТ, 2013.
153. Раҳмонӣ Р. Гусон // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М / Сармуҳаррир Н.Амирошхӣ. Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2015, с. 260.
154. Раҳмонӣ Р. Достон // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М Душанбе: 2015, с. 343-344
155. Раҳмонӣ Р. Мухаммасхонӣ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М / Сармуҳаррир Н.Амирошхӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2015, с. 658-659.
156. Раҳмонӣ Р. Суруди суманак дар кишварҳои форсизабон // Суннатҳои фарҳангии Наврӯз ва замони муосир. (Маҷмуаи мақолаҳои Симпозиуми байналмилалии илмӣ бахшида ба ҷашни Наврӯз). Душанбе: Дониш, 2016, с. 16-22.
157. Раҳмонӣ Р. Хунёгарӣ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 2. Н-Я. / Сармуҳаррир Н.Амирошхӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2017, с. 546.
158. Раҳмонӣ Р. Сурудҳои наврӯзӣ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 3. Наврӯз ва ҷашнҳои дигар / Сармуҳаррир Н.Амирошхӣ. – Душанбе: Муас-

сисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2018а, с. 220-228.

159. Раҳмонӣ Р. Кори майдонӣ: роҳнамо оид ба гирдовари адабиёти гуфтории тоҷикон (Дастури таълимӣ). Душанбе: Офсет-Империа, 2018б.

160. Раҳмонӣ Р. Наврӯз дар Ёзбекистон / Зери назари А.Раҳмонзода. Душанбе: Адиб, 2019.

161. Раҳмонӣ Р. Фоқлори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарасӣ. Душанбе: ДМТ, 2021.

162. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. Адабиёти гуфтории тоҷикон. Дастури таълимӣ. Душанбе: ДДОТ, 2020.

163. Раҷабӣ Р. Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шахрисабзу Китоб. Душанбе: Пажӯҳишқадаи мардуминосӣ, 2001.

164. Раҷабзода А. Аз сур то ситои Ш. Ҷӯраев. Душанбе, 2001.

165. Раҷабов А. Борбад // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.1. Душанбе, 1988, с. 292-293.

166. Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои XII-XV. Душанбе: Дониш, 1989.

167. Романовская Е. Е. Тош-бек и Гуль-Курбон (Памирская народная сказка) // Советская музыка, 1937, №7, 52-53.

168. Романовская Е. Е. Статьи и доклады. Записи музыкального фольклора. Ташкент, 1957.

169. Ромишгари мумтоз. «Зиндагиномаи Зафар Нозим ва маҷмӯи сурудҳои дар нота сабшуда». Душанбе, 2000.

170. Рубоӣёт ва сурудҳои Бадахшон / Н. Шакармамадов. Душанбе: Дониш, 1966.

171. Саидкаримов Б. Хаёти мусиқии Хучандшахр (охирӣ асри XIX – ибтидои асри XX). Дастурамали таълимӣ. Хучанд: ДДХ ба номи академик Гафуров, 2002.

172. Соколов Ю.М. Очередные задачи изучения русского фольклора // Художественный фольклор. Выпуск I. М., 1926.

173. Сумане аз ҳар чамане / Тартибдиҳандагон: А.Назарова, Р.Ширинова. Душанбе: Ирфон, 1966.

174. Сурудҳои мардуми Кӯлоб / Мураттибон: Д.Сафар, Г.Сафар / Зери назари А.Раҳмонзода. Душанбе: Адиб, 2015.

175. Сурудҳои тӯии помир / Мураттиб: Н. Шакармамадов. Хоруг: Маърифат, 1993.

176. Сурудҳои халқии тоҷикӣ. Барои овозхонон ва шогирдонӣ шуъбаи овозхонии анъанавии коллеҷи мактабҳои олии мусиқӣ / Мураттиб ва банотагиранда Ҷ.Обидпур. Дашанбе: Аржанг, 2018.

177. Сухане аз даҳане: Намунаҳо аз фолклори Афғонистон / Д. Обидов, С. Фатхуллоев. Душанбе: Ирфон, 1972.

178. Сӯфиев А. Фолклор – афкори эстетикӣ ва иҷтимоии халқ. Душанбе, 1982.
179. Сӯфиев А. Фолклор – санъати сухан. Душанбе: Ирфон, 1985.
180. Сӯфизода А. Таҳаввулотӣ назми шиғоҳии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 1992.
181. Сӯфизода А. Фолклор ҳамрадифи таърих. Душанбе: Адиб, 1994.
182. Таваккалов Х.С. Традиция исполнение мадхия в Бадахшане, Автореферат кандидатской диссертации. Душанбе, 2006.
183. Таваккалов Х. Анъанаи мадхиясарой дар Бадахшон. Душанбе-Хоруг, 2013.
184. Таронаҳои навроӣ / Гирдоварӣ, тадвин ва таҳқиқи Р. Аҳмад ва С. Фатхуллоев. Душанбе: Адиб, 2011.
185. Таджики Каратеги́на и Дарваза. Вып. 1. / Под редакцией Н. А. Кисляков, А. К. Писарчик. Душанбе: Дониш, 1966.
186. Таджики Каратеги́на и Дарваза. Вып. 3. / Под редакцией Н. А. Кисляков, А. К. Писарчик. Душанбе: Дониш, 1976.
187. Таджикова З. Таджикистан // История музыки народов СССР (1917–1932). Т. 1. – М., 1970, с. 12-18.
188. Таджикова З. Таджикская ССР // История музыки народов СССР (1932–1941). Т. 2. М., 1970, с. 351-357.

189. Таджикова З. Свадебные песни таджиков // История и современность. Проблемы музыкальной культуры народов: Узбекистана, Туркмении, Таджикистана. М., 1972, с. 6-11.
190. Таджикова З. Музыкальная культура Советского Таджикистана // Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1919–1945). Вып. 1. – Душанбе, 1974, с. 5–42.
191. Таджикова З. Таджикская народная музыка // Таджикская советская социалистическая республика (ЭСТ). Душанбе, 1974, с. 110.
192. Таджикова З. Таджикская ССР // История музыки народов СССР. – М., 1974, с. 265-275.
193. Таджикская музыка / Редакционная коллегия: Б. Кабилова, А. Мусаев, А. Низамов, Н. Нурджанов, А. Раджабов, Ф. Ульмасов, Н. Хакимов. Душанбе, 2003.
194. Таронаҳои навроӣ / Тартибдиҳандагон: Р.Амонов, С.Норматов. Сталинобод, 1960.
195. Таронаҳои Самарқанд. Тартибдиҳанда: Шермухаммадов Б. Ҷ. 2. Душанбе: Дониш, 1966.
196. Таронаҳои фалак / Мураттибон Д.Обидов Д., С.Фатхуллоев, Ф.Муродов. Душанбе, 2004.
197. Тоиров У. Анвоъ ва авзони шеъри халқии тоҷикӣ. Душанбе: Пайванд, 2007.
198. Тоиров У. Наът // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Душанбе: ЭМТ, 2017, с. 69.

199. Толмачев Ю. А. Народное музыкальное творчество: учебное пособие. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006.

200. Ульмасов Ф. О сольном феномене восточной музыки // Традиционная музыка: история, проблемы сохранения и развития: Материалы международного научного семинара. – Бишкек, 2004. – С. 45-74.

201. Ульмасов Ф. О мелодическом пространстве в монодии и некоторых видах его структурирования в Шашмаконе // Труды НИИ культуры и информации. – Т.1. Душанбе, 2014, с. 65-97.

202. Ульмасов Ф. Многомерность восточной монодии в контексте сольного вокально-инструментального музицирования (на материале таджикской и узбекской музыки. Душанбе: Истёдод, 2017.

203. Успенская Л.В. Говоры таджиков Гиссарского района. Душанбе, 1963.

204. “Фалак” ва анъанаҳои бадеии мардумони Осиёи Марказӣ. Маводи симпозиуми байналмилалӣ (Душанбе 26-28 март. Маҷмӯаи мақолаҳо) / Мураттибон: А.Рачабов, Ф.Ўлмасов, Н.Ҳакимов. Душанбе: Вазорати фарҳанг ва Фонди Сорос, 2004.

205. Фалак ва масъалаҳои таъриҳӣ назариявии мусиқии тоҷик. (маҷмӯаи мақолот аз сеюмин симпозиуми байналмилалӣ Фалак) / Мураттиб Ф. Азизӣ. Душанбе, 2009.

206. Фалак (Китоби дарсӣ). Китоби I. / Мураттиб: С. Каримов / Зери назари Ф. Азизӣ. Душанбе: ЭР-Граф, 2019.

207. Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода / Мураттибон: Р.Аҳмадов, Д.Раҳимов. Душанбе, 2012.

208. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. 1. / Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. М.: Советская энциклопедия, 1969.

209. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. 2. / Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. М.: Советская энциклопедия, 1969.

210. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / С.Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Х. Султонов. Душанбе: Дониш, 2008.

211. Фатхуллоев С. Ҳикмат Ризо // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3, Д., 2004.

212. Феҳристи маводи сабти овозии ба шакли рақамӣ гардонида аз Фонди фольклори ба номи Р.Амонови Пажӯхишгоҳи забон ва адабиёти АИ ҶТ ба номи Рӯдакӣ (с. 2006-2007) / Таҳияи С.Махмудов, Душанбе, 2008.

213. Фиденко Ю.Л. Специфика фольклора как особого типа культуры. Учебное пособие по курсу “Народ-

ное музыкальное творчество”. Владивосток: ДВГАИ, 2014.

214. Фолклори водии Қаротегин. / Гулрухсор С. Душанбе: Маориф, 1986.

215. Фолклори Дангара / Муратгиб Ф. Муродов. Душанбе: Дониш, 2002.

216. Фолклори диёри Восеъ / Гирдоваранда ва тартибдиханда: С.Чалишев. Душанбе, 1990.

217. Фолклори Кӯлоб / Муратгибон: С.Фатхуллоев ва Ф. Муродов. Душанбе: Деваштич, 2007.

218. Фолклори мардуми Помир. Ҷилди 1. Зарбулмасал ва мақолҳои сокинони Шугнон ва Рӯшон. / Тартибдиханда Н.Шакармамадов. Душанбе: Дониш, 1992.

219. Фолклори Норак / Маҳдиев С. Душандбе: Нашрдавтоҷик, 1963.

220. Фолклори Роғун / Гирдоварӣ, тадвин ва пажӯҳиши Р.Аҳмад, С.Фатхуллоев. Душанбе: Эр-граф, 2017.

221. Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон / Р.Амонов. Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1960.

222. Фолклори тоҷик / Тартибдихандагон: М.Турсунзода ва А.Н.Болдырев. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954; нашри 2, 1957.

223. Фолклори тоҷикони Қашқадарё. Дар се ҷилд. Ҷилди 3. (Зарбулмасалҳо, чистонҳо, байтҳо, дубайтиҳо,

рубойёт, сурудҳо, боварҳо ва матнҳои ўзбекӣ) / Гирдоварӣ, таҳия ва тавзеҳот: Р.Қодиров ва Р.Аҳмад. Душанбе: Амри илм, 2000.

224. Фолклори Ўроғтеппа. / Муратгиб: Ҷ.Рабиев. Душанбе: Дониш, 1991.

225. Ҳакимов Н. Музыкальная культура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история).

Кн. I: Социофункциональные аспекты эволюции музыкальной культуры таджиков. Худжанд: Меркурий, 2001.

226. Ҳакимов Н. Музыкальная культура таджиков (древнейшая, древняя, раннесредневековая история).

Кн. II: История музыкального инструментария таджиков. Худжанд: Меркурий, 2004.

227. Ҳакимов Н. Сохранение традиционной культуры через участие местного сообщества. Буклет “Народная музыкальная культура”. Душанбе: Бактрия, 2012.

228. Ҳакимов Н. Песенные традиции таджикских женщин. Худжанд: Меркурий-экспресс, 2014.

229. Холов Д. Фалак. Душанбе: СИЭМТ, 2011.

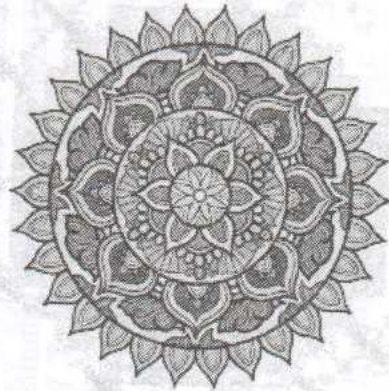
230. Худойбердиев С. С. Эҳёи мактабҳои суннатӣ – асолати хувиҷати мусиқии миллий. Хучанд: Ношир, 2016.

231. Худойдодзода Бобоюнус (Ёднома ва китобномаи шарҳҳои) / Муратгибон: Н.Худойдодзода, А.Юнусов, Б.Аҳмадов. Душанбе, 2008; нашри 2, соли 2010.

232. Ҳабибов Ш. Мусиқӣ // Энциклопедияи адабиёт ва санъат. Душанбе: ЭСТ 1989, с. 340-347.
233. Ҳакимов Н. Мусиқии ҷашни арусии тоҷик. Хучанд: Нури маърифат, 2003.
234. Ҳакимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX: анъана ва навоарӣ (нашри дувум бо тасҳеҳу иловаҳо). Хучанд, 2006.
235. Ҳакимов Н. Ривояту афсона ва сурудаҳои лӯлиён. Хучанд, 2008.
236. Ҳамроҳ Ҷ., Эмомалӣ С. Назарияи адабиёт. Душанбе: МДМТ, 2020.
237. Ҳасанов Ф. «Шукрона». Душанбе: Аржанг, 2010.
238. Ҳикмат Ризо. Суруди Ватан. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1950.
239. Ҳикмат Ризо. Баҳори Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон, 1979.
240. Цветаев М. Шариф Джураев. Москва, 1962.
241. Цветаев М. Музыкальное искусство Советского Таджикистана // Таджикиская Советская Социалистическая республика. Главная научная редакция Таджикской советской энциклопедии. – Душанбе, 1984. – С. 44–80.
242. Чалишев С. Саидалӣ Вализода: Таджикоти эҷодиёти С.Вализода. Душанбе: Ирфон, 1985.
243. Чалилов А. Панҷакенти қадим // Энциклопедияи советии тоҷик. Душанбе: ЭСТ, 1984, с. 473-475.

244. Чумъаев Р. Ҷашни арусии тоҷикон. Душанбе: Эрграф, 2014.
245. Шакармамадов Н. Назми халқии Бадахшон. Душанбе: Дониш, 1975.
246. Шакармамадов Н. Даргилик – жанри маҳсули фолклор. Душанбе: Дониш, 1992.
247. Шакармамадов Н. Сарсухан // Сурудҳои тӯйи Помир. Хоруг, 1993, с. 3-7.
248. Шарифова М. Маросимҳои тӯи арусии мардуми ноҳияи Мастҷох. Душанбе: Деваштич, 2005.
249. Шаҳобов Ф. Осор ва пажӯҳиш. Рисолаи мусиқӣ. Ҷилди 1. / Мураттиб ва муҳаррири масъул: Ф. Азизӣ. Душанбе: Сардаксияи ЭМТ, 2011.
250. Шермухаммадов Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1973.
251. Шермухаммадов Б. Рецензия произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности). Душанбе, 1987.
252. Шукуров М. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941 гг.). – Часть 1. – Душанбе, 1970.
253. Эйхгорн А. Музыкально-этнографические материалы. Ташкент, 1963.

254. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. Нашри 2. / Р.Амонов. Бо иловаҳои Ф. Муродов. Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. (Нашри аввал 1956).
255. Dundes A. The Study of Folklore. USA: University of California at Berkeley, 1965.
256. Gabriella Rachel van den Berg. Minstrel Poetry from the Pamir Mountains. A Study on the Songs and Poems of the Ismâ'îlî of Tajik Badakhshan. Germany: Reichert Verlag Wiesbaden, 2004.
257. Rahmoni R. Tajik Women as Folktale Tellers: Tales in tradition (With video-records). Translated by D.Rahimi, I.Boyko. Dushanbe-Budapest. Moscow: Humanity, 2002.
258. Thoms W. (Ambrose Merton) Folklore // Dundes A. The Study of Folklore. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J. 1965. – pp.4-6

МУНДАРИҶА

ПЕШГУФТОР..... 3

БАҲШИ 1: ТАЪРИХ ВА МАХСУСИЯТИ
МУСИҚИИ ХАЛҚИИ ТОЧИКОН

- 1.1. Нигоҳе ба таърихи мусиқии халқи тоҷик..... 19
- 1.2. Махсусияти мусиқии халқӣ ё фолклорӣ..... 55

БАҲШИ 2: МУСИҚИИ ХАЛҚӢ ДАР РАВАНДИ
МАРОСИМӢ ВА МЕҲНАТ

- 2.1. Мусиқии маросимҳои мавсимӣ..... 77
- 2.2. Мусиқии халқӣ дар раванди меҳнат..... 145

БАҲШИ 3: МУСИҚИИ ХАЛҚӢ ДАР РАВАНДИ
МАРОСИМӢ АНЪАНАВИИ ОИЛАВӢ

- 3.1. Мусиқии халқӣ дар маросимҳои ҷашни
арӯсӣ..... 157
- 3.2. Мусиқии маросими мотам..... 215

ХУЛОСА..... 230

КИТОБНОМА..... 233

КАРОМАТУЛЛО РАҲИМЗОДА

ЭҶОДИЁТИ МУСИҚИИ МАРОСИМИИ ТОҶИКОН

Мухаррири масъул:
профессор Р.Раҳмонӣ

Муқарризон:
д. и. т. А. Раҷабов, д. и. с. Ф. Ёлмасов,
н. и. ф. А. Маҷнунов, н.и.ф. Т. Ҳафизов

Мухарири техникӣ:
Раҷабов Н.А.

Ба ҷоп 17.03.2022 иҷозат дода шуд.
Андозаи 60x84¹/₁₆. Ҷопи офсет.
Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ҷузъи ҷопии шартӣ 16,75
Теъдоди нашр 300 нусха

Дар маъбааи ҚДММ «Нашри Камол» ҷоп шудааст.
Тел.: +992 501-87-14-41. Е-mail: nashrikamol@mail.ru

Раҳимзода Кароматулло Самандар, зодаи
ноҳияи Варзоб (соли 1966), соли 1992
Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзодаро бо
ихтисоси мусиқишиносӣ-шарқшиносӣ
хатм кардааст. Номзади илмҳои санъат-
шиносӣ (2014), узви Иттифоқи компо-
зиторони Тоҷикистон (2016). Соли 2014
рисолаи номзадиро дар Консерваторияи
давлатии ш. Новосибирски Федератсияи

Россия ба номи М.И. Глинка Ҳимоя намудааст. Солҳои 2019-
2020 директори мактаб-интернати миёнаи маҳсули санъати
ҷумҳуриявӣ ба номи М. Атоев. Аз 20-уми феврари соли 2020
директори Муассисаи давлатии «Филармонияи давлатии
Тоҷикистон ба номи А. Ҷӯраев». Аълоҷии фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон (2001), Аълоҷии маорифи Ҷумҳурии
Тоҷикистон (2013), дорандаи Ифтихорномаи Ҷумҳурии
Тоҷикистон (2014).